

এই বণ এই জীবন

শ্রীকমলেশ্বর বকরা

প্ৰকাশক :

শ্ৰীকমলেশ্বৰ বৰুৱা

উলুবাৰী, গুৱাহাটী

অসম।

পৰিবেশক :

লয়াৰ্ছ বুক ষ্টল

গুৱাহাটী, অসম।

প্ৰথম প্ৰকাশ :

নবেম্বৰ, ১৯৬৮

মূল্য : তিনি টকা

মুদ্ৰক :

শ্ৰীকালীচৰণ পাল

নবজীৱন প্ৰেছ

৬৬ গ্ৰে ষ্ট্ৰীট, কলিকতা-৬

আগকথা

যোৱা দ্বিতীয় মহাসমৰৰ কালছোৱাত মই সামৰিক ইঞ্জিনীয়াৰ আছিলোঁ। সেই সময়ত উত্তৰ ভাৰতৰ কেবাখনো কেণ্টনমেণ্ট, নগা পাহাৰ, মণিপুৰ ৰাজ্য আৰু ভাৰত-ব্ৰহ্মদেশৰ সীমান্তৰ নানান ঠাইত কাম কৰোঁ। সমৰ প্ৰস্তুতি, সামৰিক প্ৰশিক্ষণ, যুদ্ধৰ অলেখ সম্ভাৱ, যন্ত্ৰপাতি, চামৰাৰ বস্তু তৈয়াৰ কৰা, পোছাক-পৰিচ্ছদ, তন্তু আদি সংগ্ৰহ আৰু নানান সামগ্ৰী আহৰণ কৰা, মানুহক সামৰিক বাহিনীত ভৰ্ত্তি কৰাবপৰা আৰম্ভ কৰি প্ৰশিক্ষণৰ মাজেৰে ৰণস্থলীলৈ প্ৰেৰণ কৰা আদি সামৰিক কাৰ্য্য দেখাৰ সুযোগ হৈছিল। সৈন্য-সামন্তৰ বাবে বাসস্থান, আহাৰ, যুদ্ধৰ নানান সৰঞ্জাম, এইবিলাক কঢ়িয়াই নিবৰ বাবে নানান ধৰণৰ গাড়ীৰ ব্যৱস্থা কৰা ইত্যাদি কাম বিলাক আৰু ইয়াৰ সৈতে জড়িত বহুত সমস্যাৰ বিষয়ে জানিবৰ সুবিধা পাইছিলোঁ। প্ৰত্যেক ৰণক্ষেত্ৰৰ অভিজ্ঞতাও হৈছিল। বহুত সময়ত অপৰিসীম কষ্ট, অনিশ্চয়তা আৰু বিপদৰ মাজেৰে গৈছিলোঁ। কিন্তু সদায়ে যে প্ৰাচুৰ্য্যৰ অভাৱ আছিল এনে নহয়।

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নানান ঠাইৰ আৰু ভাৰতৰ বাহিৰৰ ইংৰাজ, আমেৰিকান, দক্ষিণ আফ্ৰিকান, আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰো আদি লোকক লগ-পোৱাৰ আৰু জনাৰ সৌভাগ্যও হৈছিল। যুদ্ধৰ পটভূমিত ফুটি উঠা মানৱ চৰিত্ৰৰ নানান দিশৰ বিষয়ে কিছু আভাস পাইছিলোঁ। মানুহৰ সূক্ষ্ম অনুভূতি, মনোবৃত্তি, সংকীৰ্ণতা, উদাৰতা আদি মানৱ মনৰ প্ৰবৃত্তিবিলাক এনে পাৰিপাৰ্শ্বিকতাত বিশেষভাৱে প্ৰকাশ পায়। সেই সময়ত চকুতপৰা কেইটামান চৰিত্ৰৰ আলমতে এই গল্প আৰু কাহিনীসমূহ লিপিবদ্ধ কৰিলোঁ। বুৰঞ্জীমূলক চৰিত্ৰ

বিলাকৰ বাহিৰে আন চৰিত্ৰবিলাকৰ নাম কাল্পনিক। যিমানদূৰ সম্ভৱ কাহিনীবিলাকৰ চৰিত্ৰবোৰ মূলতঃ যেনেভাৱে দেখিছিলোঁ বা জানিছিলোঁ সেই ভাৱেই লিখিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ। এনে কাহিনীত কিছু কল্পনাৰ আলম অৱশ্যে অপৰিহাৰ্য্য। চৰিত্ৰবিলাক বিদ্ৰূপাত্মক বা কঠোৰ বিশ্লেষণৰ মনোবৃত্তিৰে অঙ্কন কৰাৰ প্ৰচেষ্টা অলপো নাই। সহানুভূতি আৰু মানৱীয় দৃষ্টিভঙ্গীৰেই চৰিত্ৰসমূহৰ ৰূপ দিবলৈ চেষ্টা কৰিছোঁ।

ইয়াৰ কেবাটাও কাহিনী ছিলঙৰ 'মুকুল সংঘ'ত পঠিত। 'মুকুল সংঘ'ৰ কেইজনমান সভ্য বন্ধুৰ উৎসাহ উদ্গণিতে এই পুথিখন প্ৰকাশ কৰা হ'ল বুলি কলেও অত্যাতি নহ'ব। এইখিনিতে, শ্ৰীবীৰেন্দ্ৰকুমাৰ ভট্টাচাৰ্য্য, 'মুকুল সংঘ'ৰ প্ৰাক্তন সম্পাদক শ্ৰীঅতুলচন্দ্ৰ বৰুৱা আৰু এতিয়াৰ সম্পাদক শ্ৰীগুৰুদত্ত ভাগৱতীৰ নাম উল্লেখ নকৰি নোৱাৰিলোঁ। তেওঁলোকে প্ৰায়েই মোক কাহিনী কেইটা পুথিৰ আকাৰত উলিয়াবলৈ উৎসাহ দিছিল।

শ্ৰীচন্দ্ৰপ্ৰসাদ শইকীয়াই পাণ্ডুলিপিখন চকুফুৰাই দিয়া আৰু নানান দিহা-পৰামৰ্শ দি সহায় কৰাৰ বাবে মই তেখেতৰ ওচৰত বিশেষভাবে ঋণী।

মোৰ পৰিবাৰ শ্ৰীমতী সূৰ্য্যতাই মোক এই পুথিখন উলিওৱাত নানান প্ৰকাৰে সহায় কৰিছে, বিশেষকৈ প্ৰেচ-কপি তৈয়াৰ কৰাত। এই প্ৰচেষ্টাত যি সকলে মোক উৎসাহ দিছে আৰু সহায় কৰিছে তেওঁলোক সকলোলৈকে মই মোৰ আন্তৰিক কৃতজ্ঞতা জ্ঞাপন কৰিলোঁ।

মহাত্মা গান্ধী ৰ'দ,
গুৱাহাটী

শ্ৰীকমলেশ্বৰ বৰুৱা

উৎসৰ্গা

মোৰ পৰমাৰাধ্য পিতৃদেৱ স্বৰ্গীয় কীৰ্ত্তিনাথ
বৰুৱাৰ পুণ্য স্মৃতিৰ উদ্দেশ্যে।

‘ময়না’

সূচীপত্র

বিষয়	পৃষ্ঠা
১। ইব্রাহিম	১
২। মেবী ডবথি	৯
৩। মান্বী	১৬
৪। ইউহাবা °	২৩
৫। চার্লচ কেণ্ট	৩০
৬। বিচার	৩৭
৭। কানপুৰ কেণ্টনমেন্ট...	৪২
৮। ববীন হাজৰিকা	৬৫
৯। পিলাই চাহাব	৭৫

ইব্রাহিম

ভূ-স্বৰ্গ কাশ্মীৰৰ ৰাজধানী জীনগৰ এখন বিতোপন নগৰ। কিন্তু কাশ্মীৰ উপত্যকাক মৰ্তলোকৰ স্বৰ্গ কৰি তোলাত জীনগৰৰ অৱদান গৌণ বুলি ক'লে বোধকৰোঁ অত্যাুক্তি নহব। জীনগৰৰ পৰা কিছুদূৰত অৱস্থিত গুলমাৰ্গৰ বৰফে ঢকা শৈল-শৃঙ্গৰাশি আৰু সেউজীয়া ঘাঁহেৰে আবৃত পাহাৰৰ শাৰীবিলাক; সোনমাৰ্গৰ ফটিক যেন পানীৰে খবত্ৰোতে বৈ যোৱা পৰ্বতীয়া নদীৰ উপত্যকা; পাহালগামৰ ওখ চাপৰ পাহাৰৰ নামনিৰ বিস্তীৰ্ণ সেউজীয়া ঘাঁহনিৰ মাজেৰে কুলু কুলু সূৰে বৈ যোৱা নদীখন, চিনাৰ আৰু চফেদা গছৰ শাৰীবিলাক, আৰু আপেল, আঙ্গুৰ, চেৰী, ডালিম আদি ফলৰ বাগিচাবিলাক আৰু মাজে মাজে থাক-থাককৈ কাটি উলিওৱা ধাননি পথাৰ—প্ৰকৃতিৰ এনে মনোমুগ্ধকৰ উপাদানসমূহৰ সমন্বয়ে কাশ্মীৰক ভূস্বৰ্গ আখ্যান দিছে।

পাহালগাম পৰে বিখ্যাত শৈৱ তীৰ্থ অমৰনাথৰ বাটত। জীনগৰৰপৰা ৬০ মাইল দূৰত। বৰফেৰে ঢকা শাৰী শাৰী পাহাৰৰ ওপৰেৰে অমৰনাথলৈ খোজকাঢ়ি বা ঘোঁৰাৰে যোৱা একা-বেকা বাটটো পাহালগামৰ পৰা বহুত দূৰলৈকে ৰিগিকি-ৰিগিকি দেখি। এপ্ৰিলৰপৰা অক্টোবৰ মাহৰ ভিতৰত পাহালগামলৈ বহুতো যাত্ৰী যায়। এই যাত্ৰীবিলাকক যোগান ধৰিবলৈ সৰু-ডাঙৰ দোকান

কেইখনমান আৰু কেইটামান হোটেল। অলপ দূৰৈত এখন গাওঁ। গাৱঁৰ বাসিন্দাবিলাক কাশ্মীৰী মুছলমান। তেওঁলোকৰ জীৱিকা ভেৰা পোহা, অমবনাথলৈ যোৱা যাত্ৰীৰ বাবে ঘোঁৰা পালন কৰা, যাত্ৰীৰে সৈতে ঘোঁৰাৰ লগত অমবনাথলৈ যোৱা আৰু লগত যোৱা যাত্ৰীৰ বয়-বস্তু কঢ়িওৱা।

ফতেমাৰ ঘৰ পাহালগামৰ এই সৰু গাওঁখনতেই। নৈৰ পাৰৰ পঁজাত ফতেমাই একমাত্ৰ পুতেক ইব্রাহিমেৰে সৈতে বাস কৰে। ইব্রাহিমৰ চাৰি বছৰ বয়সতে বাপেক ঢুকায়। তেতিয়াৰেপৰা মাকে এপাল ভেৰা পুহি সেই উপাৰ্জনেৰে নিজৰ আৰু পুতেকৰ জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰে। সাত বছৰমান বয়সৰপৰা ভেৰা বখাত ইব্রাহিমেও মাকক সহায় কৰে। নৈৰ পাৰৰ পঁজা ঘৰটো আৰু বেৰ দিয়া এখন ছালি ভেৰা পালটোৰ বাবে; ইয়াতে মাক-পুতেকে দিন কটায়। ভেৰাৰ গাখীৰ, ভেৰাৰ নোম আৰু বছেবেকত কেইটামান ভেৰা বেচি পোৱা ধনখিনিৰে মাক-পুতেকৰ দিনবিলাক বেছ চলি যায়। উপাৰ্জন সামান্য, অভাৱ অনাটন নাই। জাবকালি বৰফে চাৰিওফালে ঢাকি পেলায়, গৰমকালিতে কাঠখৰি জমা কৰি থ'ব লাগে। এই কাঠেই জাৰৰ দিনত তেওঁলোকৰ জীয়াই থকাৰ মূল সম্বল স্বৰূপ।

ফতেমাৰ আশা, ইব্রাহিম ডাঙৰ হ'লে ভেৰা বেচা ধনেৰে তাক এটা ঘোঁৰা কিনি দিব। সেই ঘোঁৰাৰে অমবনাথলৈ যাত্ৰী অনা-নিয়া কৰি ঘৰৰ আৰ্থিক অৱস্থা টনকিয়াল কৰিব; ঘৰ-ছোৱাৰ কেইটি ভাল কৰিব; ঘৰলৈ বোৱাবী আহিব। ভৱিষ্যতৰ বাবে কত আশা, কত সুখৰ সপোন! আল্লাৰ ওচৰত ফতেমাই সদাই প্ৰাৰ্থনা কৰে—ইব্রাহিমৰ ভাল হওক, আল্লাই তাৰ মঙ্গল কৰক।

১৯৩৯ চনৰ চেপ্তেম্বৰ মাহ। দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ আৰম্ভণি। ভাৰতীয় সৈন্যদলৰ নানান শাখা-প্ৰশাখাত ভৰ্তি কৰিবলৈ ডেকা ল'ৰা থকা ঠাইবিলাকলৈ 'বিক্ৰুটিং' বিষয়াসকল যায়। অসমৰ

পাহাৰী জিলাবিলাকত, গোৱালপাৰাত, পঞ্জাব, যুক্তপ্ৰদেশ, মধ্য-প্ৰদেশ, ৰাজস্থানৰ গাওঁবিলাকত, দাক্ষিণাত্য আৰু কাশ্মীৰত 'বিক্ৰুটিং' আৰম্ভ হয়। পাহালগামতো 'বিক্ৰুটিং' শিবিৰ বহে। তহবিলদাৰে (তহবিলদাৰ আমাৰ চব্‌ডেপুটি কালেক্টৰৰ নিচিনা) গাৱঁৰ মানুহক বুজাই দিয়ে—সৈন্যদলত ভৰ্তি হ'লে কি কি সুবিধা পাব। মাহিলী ধন ঘৰলৈ পঠিয়াব পাৰিব, নিজৰ খোৱা-পিন্ধা, থকা-মেলাৰ সকলো দায়িত্ব চৰকাৰে বহন কৰিব। প্ৰত্যেক বছৰে ঘৰলৈ আহিবলৈ এমাহৰ ছুটি পাব। ভাৰতবৰ্ষ আৰু বিদেশৰো নানান ঠাই চাব পাৰিব আৰু যুদ্ধ বিৰতিৰ পাছতো পেঞ্চন, চৰকাৰি মাটি পট্টন আদি নানান সুবিধা পাব। প্ৰত্যেক যুৱকৰে মন আশা-আকাঙ্ক্ষাৰে ভৰি পৰিল, পৃথিৱীৰ নানান ঠাই দেখাৰ উৎসাহেৰে আগুত হৈ উঠিল। শৰীৰৰ উচ্চতা, ওজন আদিৰ ডাক্তৰী পৰীক্ষা কৰাই পাহালগামৰ উপযুক্ত ডেকাবিলাকে 'বিক্ৰুটিং ফৰ্ম'ত টিপচহী দি সৈন্যদলত ভৰ্তি হয়।

ইব্রাহিমৰ বয়স তেতিয়া ১৯ বছৰ। মাক ফতেমাই স্থিৰ কৰিব পৰা নাছিল পুতেকক ভৰ্তি হ'বলৈ দিবনে নিদিয়ৈ। একমাত্ৰ ল'ৰা, বুকুখন উদং হৈ যাব, তাতে যুদ্ধৰ কথা! গাৱঁৰ মুখীয়াল ছই-চাৰিজন আৰু তহবিলদাৰে বুজোৱাৰ পাছত ফতেমাই ইব্রাহিমক ভৰ্তি হ'বলৈ অনুমতি দিলে। ফতেমাই ভাবে, ভৱিষ্যতৰ সোণালী সপোন দিঠকত পৰিণত কৰিবৰ এয়ে সুযোগ। ল'ৰাই সুখেৰে থাকিব, ধন ঘটিব, অৱস্থা টনকিয়াল কৰিব, ঘৰ-ছোৱাৰ ভাল কৰিব। তাইৰ মন-মুকুৰত আশাৰ লুকাভাকু।

ইব্রাহিম ইঞ্জিনিয়াৰ ট্ৰপ হিচাবে ভৰ্তি হয়। পুণা আৰু কাৰ্কিৰ প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰত এবছৰ ছমাহকাল শিক্ষা লয়। তাৰ পাছত 'পাই ফোর্চ' (PAI Force) পাৰশ্ব, আফগানিস্থান আৰু ইৰাকলৈ পঠিয়াবৰ বাবে যুগুত কৰা বাহিনীৰ লগত ইৰাকৰ নানান ঠাই চাবৰ সুযোগ হয়। টাইগ্ৰীচ আৰু ইউফ্ৰেটীচ নদীৰ

পাৰৰ সাকৰা খেতিৰ পথাৰ আৰু সেউজীয়া ঘাঁহনি দেখি ইব্ৰাহিমৰ কাশ্মীৰ উপত্যকালৈ মনত পৰে। পাৰশ্বৰ চিনাৰ গছে কাশ্মীৰৰ চিনাৰ গছলৈ মনত পেলোৱায়। চিনাৰ গছ কাশ্মীৰৰ এটা সম্পদ। গছবিলাক বৰ ডাঙৰ হয়। পাতবিলাক বৰ ঘন, দেখিবলৈ আঙ্গুৰ পাতৰ দৰে। কথিত আছে যে, চিনাৰ গছৰ পুলি নৃবজাহানে পাৰশ্বৰ পৰা অনাই কাশ্মীৰত ৰোৱাইছিল।

‘পাই ফৰ্চ’ত কেইবছৰমান থকাৰ পাছত ইব্ৰাহিম ভাৰতবৰ্ষলৈ আহি কেইমাহমান কানপুৰত থাকে। তাৰ পাছত চিটাগং অঞ্চলত এবছৰ কটায়। এই কেইবছৰৰ ভিতৰত কেবাবাৰো পাহালগামৰ ঘৰলৈ যায় ছুটিত। এই সময়ৰ দৰ্মহাৰ ধনেৰে গাৱঁৰ ঘৰ কেইটি ভাল কৰে। এটা ঘোঁৰাও কিনে। মাকে ঘোঁৰাটো গাৱঁৰে এজন ডেকা ল’ৰাক ভাৰালৈ দি কিছু ধন উপাৰ্জন কৰে। ইব্ৰাহিমৰ দৰ্মহাৰ ধনৰ লগত এইখিনি ধনো যোগ কৰি ফতেমাৰ হাতত কিছু ধন জমা হয়। মাতৃ ফতেমাৰ অন্তৰ আল্লাৰ প্ৰতি কৃতজ্ঞতাৰে ভৰি উঠে; ইব্ৰাহিমৰ মঙ্গলৰ বাবে মছজিদত তাই ‘দোৱা’ কৰোৱায়।

১৯৪৩ চনৰ মাৰ্চ মাহত ট্ৰুপচৰ দল এটাৰ লগত ইব্ৰাহিম ডিমাপুৰ পায়হি। ডিমাপুৰ সেই সময়ত মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্যৰ এটা প্ৰধান ছাউনী। নানান জাতিৰ নানান ধৰণৰ বিষয়া, সৈন্য-সামন্ত, মটৰ-গাড়ী, কামান, টেক, ঘোঁৰা, খচ্চৰ আৰু যুদ্ধৰ নানান সাজ-সৰঞ্জামেৰে ডিমাপুৰ দলদোপ হেন্দোলদোপ। আকৌ নতুন ঠাই, নতুন দৃশ্য দেখাৰ আনন্দই পাহালগামৰ ইব্ৰাহিমৰ মনত থোকি-বাথো লগায়। কেই সপ্তাহমান ডিমাপুৰত থাকি ইব্ৰাহিমে আন আন সৈন্যৰে সৈতে জুপৰা পায়গৈ। জুপৰা ডিমাপুৰৰ পৰা বিয়াল্লিচ মাইল দূৰত, কহিমালৈ আৰু পাঁচ মাইল।

জুপৰা এখন সৰু আক্ৰামী নগা গাঁও। টিলা এটাৰ ওপৰত এটা ইন্স্পেক্সন বঙলা আছে। বঙা চালৰ এই ঘৰটো কহিমাৰ

পৰা বিণিকি বিণিকি দেখা যায়। জুপৰাৰ এই টিলাটোৰ পৰাও কহিমাৰ শাৰী শাৰী ঘৰ বিলাক দেখি। নগা পাহাৰৰ এই অঞ্চল বিলাকৰ দৃশ্য বৰ মনোৰম। পাহাৰৰ ওপৰত নিমজ্জ সেউজীয়া ঘাঁহনি, নানান তৰহৰ ধুনীয়া গছ, থাক-থাক কৰি কাটি লোৱা মাটিত শালি ধানৰ খেতি, চিপটি মাৰি কাপোৰ পিন্ধি সূঠাম দেহৰ চোঁ বিলাকেৰে এখোজ এখোজ কৰি পৰ্বতীয়া বাটেৰে পিঠিত হোৱা লৈ উঠি যোৱা নাগিনী গাভৰুৰ লানি। এই সকলোৱে তাত থকা সৈন্যসকলৰ মন সজীৱ কৰি ৰাখে, বিদেশত কৰ্মক্লান্ত সৈনিক জীৱনৰ দিনবিলাকৰ ভাগৰ-পলুৱাত সহায় কৰে, আনন্দ দিয়ে।

১৯৪৪ চনৰ জানুৱাৰী মাহ। মই তেতিয়া কহিমাত মিলিটেৰী বিষয়া। ইব্ৰাহিম আৰু কেইজনমান সৈন্য জুপৰাৰ পৰা বদলি হৈ মোৰ লগত থকা সৈন্যসকলৰ লগত মিলিত হয়। নতুন সৈন্য আহিলে সিবিলাকক মাতি ঘৰৰ আৰু তেওঁলোকৰ সকলো কথা সুধি খবৰ-বাতৰি লোৱাটো এটা প্ৰথা। এনেকুৱা ব্যক্তিগত সম্পৰ্কই বিষয়া আৰু সৈন্যৰ মাজত প্ৰীতি আৰু বিশ্বাস গঢ়াত সহায় কৰে। এনে ব্যক্তিগত সম্পৰ্ক ৰক্ষাৰ বাবেই হিটলাৰে প্ৰত্যেক সৈন্যকে তেওঁলোকৰ জন্মদিনত নিজে চহী কৰা চিঠি একোখনেৰে একোটাকৈ উপহাৰ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল।

মই অন্য কেইজনমান সৈন্যৰ লগতে ইব্ৰাহিমৰ পৰাও তাৰ কাশ্মীৰৰ পাহালগামৰ বিষয়ে, অমৰনাথৰ ৰাস্তাৰ বিষয়ে, বুজ ললোঁ। কাশ্মীৰৰ এই মুছলমান ডেকাজনৰ সুখ-দুখ, আশা-আকাঙ্ক্ষাৰ ভাগ লবলৈ পাই ভাল লাগিল। তাক কলোঁ কেতিয়াবা কিবা প্ৰয়োজন হলে মোৰ ওচৰলৈ আহিবলৈ।

১৯৪৪ চন ফেব্ৰুৱাৰী মাহ। এদিনাখন ইব্ৰাহিমে আহি মোক

ক'লে, মাকে তাৰ বিয়া ঠিক কৰিছে। ছোৱালীজনী পাহালগামৰ ওচৰে গাওঁ এখনৰ; নাম হামিদা, ইব্রাহিমৰ দূৰ-সম্পৰ্কীয় ভনীয়েক হয়; সিহঁতৰ ঘৰলৈ আহ-যাহ আছে। হামিদাক সি ভালকৈ চিনি পায়। দেখিবলৈ কেনে বুলি সোধাত সি প্ৰথমতে লাজ কৰি নক'লেও পিছত তাৰপৰা জানিব পাবিলোঁ, ওখ ডাঙৰ ল-নি, তেজগোৰা বং। বেছ বুজিব পাবিলোঁ তাৰ মনঃপুত হৈছে। কথা কওঁতে তাৰ চকুৰে-মুখে আনন্দৰ আভাস ফুটি উঠিছিল। মই মনে মনে আন্তৰিকতাৰে কামনা কৰিছিলোঁ, সোনকালে সিহঁতৰ মিলন হওক। তাক এমাহৰ ছুটি লাগে, মাৰ্চ মাহত।

মাৰ্চত ছুটি লৈ ইব্রাহিম ঘৰলৈ গ'ল। ছুটি এমাহৰ। যুদ্ধৰ সময়ত বেলগাড়ী এঠাইৰপৰা আন ঠাইলৈ যোৱাৰ সময়ৰ একো ঠিক নাই। ইব্রাহিম পাহালগামত মাত্ৰ এসপ্তাহহে থাকিবলৈ পালে। তাৰ ভিতৰতে তাৰ বিয়া হয়। গাৱঁৰ সকলোকে ইব্রাহিমৰ মাক ফতেমাই ভোজ-ভাত খুৱায়। কাশ্মীৰ উপত্যকাৰ গাওঁ এখন উৎসৱমুখৰ হয়। বিধৱা ফতেমাৰ ঘৰখনে সুখ আৰু আশাৰ পোহৰ দেখিবলৈ পায়। ইব্রাহিম আৰু হামিদাৰ প্ৰাণত যৌৱনৰ নানা আশা, আকাঙ্ক্ষা, আনন্দ ওপটি পৰে। বসন্ত কালৰ কাশ্মীৰৰ ফল-ফুল, সেউজীয়া ঘাঁহনি, পাহাৰী নৈৰ তীব্ৰ গতিৰে বৈ যোৱা ৰূপালী পানী, পৰ্বতীয়া চৰাইৰ মাত—এই সকলোৱে ছয়োৰে মনত সৃষ্টি কৰে এক সপোনৰ ৰাজ্য।

বিয়াৰ পাছত মাত্ৰ তিনি দিন ঘৰত হামিদাৰে সৈতে কটাই ইব্রাহিম আকৌ অসমলৈ ৰাওনা হয়। বিদায়ৰ দিনা ফতেমাই আৰু হামিদাই আল্লালৈ দোৱা কৰে—ইব্রাহিম ভালে ভালে ঘূৰি আহক। এই যুদ্ধখন কি আপদীয়া! চলচলীয়া চকুৰে ইব্রাহিমে ঘৰ এৰে, মনত বহুত আশা লৈ।

কহিমালৈ আহি ইব্রাহিমে আকৌ কামত যোগ দিয়ে। মই তাৰপৰা তাৰ বিয়াৰ সকলো বাতৰি লওঁ। ভাল লাগে। সি

মোক বৰ আগ্ৰহেৰে কেইটামান শুকান কাশ্মীৰী ফল দি কয়—সেয়া তাৰ মাকে মোলৈ পঠিয়াইছে।

মে' মাহৰ ১৭ তাৰিখ। কহিমা জাপানী সৈন্যৰ দ্বাৰা অৱুদ্ধ। তিনি সপ্তাহ সৈন্য আৰু বিষয়া আটাইয়ে ট্ৰেঞ্চৰ ভিতৰত অতি সামান্য আহাৰ, প্ৰায় নিদ্ৰাহীন অৱস্থা আৰু প্ৰত্যেক মুহূৰ্ততে মৃত্যু-ভয়ৰ আতঙ্কত কটাবলগীয়া হয়। তিনি সপ্তাহৰ পাছত, বহুত লোকক্ষয়ৰ অন্তত, বাহিৰৰ পৰা সৈন্য-বাহিনীৰ সহায়ত কহিমা গেৰিচনৰ মানুহবিলাক ৰক্ষা পায়।

বিপদ সাম কটাৰ পাছত নিহত সৈন্য আৰু বিষয়াৰ মৃত-দেহবোৰ বিচৰা হ'ল। মৃত সৈন্য আৰু বিষয়াৰ নাম, নম্বৰ আদি টুকি লোৱাটো নিয়ম। চিনাক্ত কৰিবলৈ প্ৰত্যেকৰ গাত নম্বৰ লিখা ঘূৰণীয়া ছটা টুকুৰা থাকে, এটা টুকুৰা কেনেকৈ নষ্ট হ'লে যাতে আন টুকুৰা পোৱা হয়। কহিমাৰপৰা ওলোৱাৰ দিনা মৃতদেহবিলাকৰ মাজত ইব্রাহিমৰ দেহাও পোৱা গ'ল। তাৰ হেভাৰচেচকটো (সৈন্য বিভাগৰপৰা দিয়া মোনা) পৰীক্ষা কৰি চোৱা হ'ল, কি বস্তু আছে। মৃতকৰ লগত থকা বস্তুবিলাক তন্ন তন্ন কৰি পৰীক্ষা কৰা আৰু ভালদৰে বিবেচনা কৰি নিকটতম আত্মীয়লৈ পঠিওৱা সৈন্য বিভাগৰ নিয়ম। এনে বস্তু পঠিয়াওঁতে এটা বিষয়ত বিশেষ লক্ষ্য ৰাখিব লাগে যাতে আত্মীয়ৰ মনত আঘাত দিব পৰা কোনো বস্তুকেই পঠিওৱা নহয়।

মোৰ বহুতদিনৰ সহচৰ ইব্রাহিমৰ বস্তুবিলাক পৰীক্ষা কৰাৰ বেদনাদায়ক দায়িত্ব পৰিল মোৰ ওপৰত। মই ইব্রাহিমৰ বস্তু-বিলাকৰ মাজত পালোঁ, পাহালগামত ইব্রাহিম আৰু হামিদাৰ একেলগে তোলা এখন ফটো আৰু হামিদালৈ আধা লিখা এখন চিঠি। মই বিমোৰত পৰিলোঁ মাকলৈ এই ছপদ বস্তু পঠিয়াম নে নপঠিয়াম। এই বস্তু ছপদে মাক আৰু হামিদাৰ মনৰ কষ্ট বঢ়াবনে শোকত সাস্থনা দিয়াত সহায় কৰিব? বহুত ভাবি পঠিয়াবলৈ স্থিৰ কৰিলোঁ।

ছমাহৰ পাছত ফতেমাৰ পৰা এখন চিঠি পাওঁ। ফতেমাই আনৰ হতুৱাই চিঠি লিখাইছে। প্ৰথমতে বস্তু কেইপদৰ বাবে ফতেমাই ধন্যবাদ জনাইছে। শেষত লিখিছে—আল্লাৰ যেতিয়া এয়ে ইচ্ছা তাত কোনে বাধা দিব? আৰু বাধা দিবৰ প্ৰয়োজনো জানো আছে? এনে সদায় হৈয়ে আছে, ফতেমাবো হৈছে, আনবো হৈছে, হৈয়েই থাকিব। আল্লাৰ ইচ্ছাই পূৰ্ণ হওক।

সুদূৰ কাশ্মীৰৰ অনাথবী এগৰাকী মাতৃয়ে সকলো দুখ-বেজাৰ, লাভ-ক্ষতিৰ উদ্ধত বাস্তৱ জীৱনৰ চৰমতম ক্ষতিক স্বীকাৰ কৰি লিখা সেই দাৰ্শনিক কথা কেইবাৰ সদায় মোৰ মনত থাকিব।

মেৰি ডৰথি

১৯৪৩ চনৰ আগষ্ট মাহ। মই তেতিয়া কহিমাত সৈনিক বিষয়া। কহিমাৰ বাহিৰেও জখমা, মেবেমা, ভিচেমা আদি কহিমাৰ ওচৰত থকা ঠাইবিলাকত প্ৰায় দৈনিক ঘৰ আৰু বাস্তা নিৰ্মাণ আৰু সংস্কাৰৰ কাম চাব লাগে।

জখমাত বৰ ডাঙৰ মিলিটেৰী হস্পিটাল এখন আছিল। তাৰ দুটা বিভাগ। এটা ইংৰাজ সৈন্য আৰু ইংৰাজ আৰু ভাৰতীয় বিষয়াৰ বাবে। আনটো বিভাগ ভাৰতীয় সৈন্যৰ বাবে। দুটা বিভাগৰ ব্যৱধান কহিমা-ইম্ফল বাস্তাৰ ইপাৰ-সিপাৰ। দুয়োখন হস্পিটালৰ ইংৰাজ আৰু ভাৰতীয় বিষয়াসকলৰ থকা-খোৱাৰ ব্যৱস্থা একে ঠাইতে। অফিচাৰ মেছ এটা। ইংৰাজ নাৰ্চৰ বাবে বেলেগ মেছ এটাও আছে। এই মেছ অফিচাৰ মেছৰপৰা অলপ দূৰত। অফিচাৰ মেছটোলৈ আমি প্ৰায়েই যাওঁ। কিবা অনুষ্ঠান হ'লেও নিমন্ত্ৰণ পাওঁ। ডাক্তৰসকলৰ সৈতে ভালকৈ পৰিচিত হৈ থকাটো মই সদায়েই বিচাৰোঁ। তেওঁলোকেও মোৰপৰা বাস্তা, ঘৰ আদি মেৰামতি কৰোৱা সৰুসুৰা সহায় বিচাৰে। কেতিয়াবা কিবা উৎসৱ হ'লে আমাৰ ইঞ্জিনিয়াৰ সকলৰ মেছলৈকো তেওঁলোকক মাঠোঁ।

মিলিটেৰী বিষয়া। যুদ্ধৰ চাউনি। বেছিভাগ বিষয়াৰ বাবেই কহিমা অঞ্চল একেবাৰেই বিদেশ। দৈনন্দিন জীৱনৰ প্ৰয়োজনীয় বস্তুৰ প্ৰাচুৰ্য্যৰ অভাৱ নাই। এনে পৰিস্থিতি মানুহ আৰু মানুহৰ মাজত সন্তাৰ গঢ়ি উঠাৰ অনুকূল।

ডাক্তৰৰ মেছ, আমাৰ মেছ আৰু আন আন মেছত হোৱা

উৎসববিলাকলৈ নাৰ্চসকলকো নিমন্ত্ৰণ কৰা হয়। ইংৰাজ, অষ্ট্ৰেলিয়ান আৰু নিউজিলেণ্ডবাসী নাৰ্চো আছিল। সেই সমাজৰ ভাষাত এই উৎসববিলাকক পাৰ্টি (Party) বোলা হয়। এই পাৰ্টিবিলাক মিলিটেৰী অফিছাৰৰ বৰ আকৰ্ষণীয় বস্তু। নক'লেও হ'ব, এই পাৰ্টিবিলাকত নাচ, সুৰাপান আৰু নানান সুখাশুৰ আয়োজন থাকে। নাৰ্চবিলাক ইয়াৰ অপৰিহাৰ্য্য অঙ্গ। নাৰ্চবিলাক প্ৰায়েই উচ্চ-শিক্ষিতা আৰু ইংৰাজৰ আভিজাত্যৰ মাপ-কাঠিতো উচ্চ স্তৰৰ। তেওঁলোকৰ বহুতে যুদ্ধৰ সময়ত দেশৰ আহ্বানত নাৰ্চিং শিক্ষা লৈ নাৰ্চ হিচাবে কাম কৰিবলৈ দেশে-বিদেশে মিত্ৰ-পক্ষৰ সৈন্ত-শিবিরত বিয়পি পৰিছে; বিষয়া আৰু সৈন্তসকলৰ শাৰীৰিক আৰু মানসিক সুস্থতা বৰ্দ্ধা কৰাৰ সহায়ক হৈছে। তেওঁলোকৰ হাতৰ আৰু মনৰ মূহু কোমল স্পৰ্শই মন আৰু শৰীৰলৈ শ্লিষ্কতা আনে।

জখমাৰ বৃটিছ মিলিটেৰী হস্পিটাল। এই হস্পিটালত কাম কৰা নাৰ্চ মিচ মেৰি ডবথিক কহিমাৰ মিলিটেৰী মহলৰ প্ৰায় সকলোৱে চিনি পায়। তেওঁ উচ্চ-শিক্ষিতা। তেওঁৰ ঘৰ ইংলণ্ডৰ চাচেস্তত। অভিজাত বংশজাত ছোৱালী ডবথি। বিলাতৰ এটা বিখ্যাত বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা এম্. এ. পাছ কৰি এখন পাব্লিক স্কুলত কাম কৰিছিল। দেশৰ আহ্বানত নাৰ্চৰ প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰত ছমাহ শিক্ষা লাভ কৰি বিদেশলৈ আহে। ভাৰতবৰ্ষৰ নানান ছাউনিত কাম কৰি কহিমা অঞ্চলৰ জখমাৰ বৃটিছ মিলিটেৰী হস্পিটাল পায়হি। ডবথিৰ বয়স প্ৰায় ত্ৰিছ বছৰ। ডবথি ওখ, হঠ-পুঠ। লাহি কঁকাল, আঙ্গিক সৌষ্ঠব, শাৰীৰিক লাৱণ্য আৰু কমণীয়তা, বৰ কটা বঙচুৰা চুলিকোছা—যাক ইংৰাজীত ব্লণ্ড বোলে—আৰু নীলা চকুযুৰিৰে ডবথিজনী সঁচাকৈ এগৰাকী আকৰ্ষণীয়া গাভৰু। ডবথি সৰ্বসাধাৰণৰ বাবে চিষ্টাৰ ডবথি, বন্ধু-বান্ধৱৰ বাবে মেৰি আৰু অতি অন্তৰঙ্গ বন্ধুৰ ব্লণ্ডি। হস্পিটালৰ অন্যান্য নাৰ্চবিলাকৰ মাজত

ডবথিজনী যেন আকাশৰ তাৰকাপুঞ্জ পৰিবেষ্টিত চন্দ্ৰমা! পাৰ্টি-বিলাকত ডবথিৰে সৈতে নাচিবলৈ পোৱাটো বিশিষ্ট বিষয়াসকলৰ বাবে অতি সৌভাগ্য। মই নিজে নাচ নাজানো। শিকাও নহ'ল। চাবলৈ কিন্তু যাওঁ। নাচ চাই চাই ভাবোঁ, মই যদি নাচিব জানিলোহেঁতেন, ডবথিৰে সৈতে নচা মোৰো কিজানি সৌভাগ্য হ'লহেঁতেন। ডবথিক চাই, ডবথিৰ নাচ চাই বৰ ভাল লাগে।

কৰ্ণেল মৰিচন জখমাৰ মিলিটেৰী হস্পিটালৰ কমাণ্ডিং অফিছাৰ। তেওঁ লণ্ডনৰপৰা এম্. বি. পাছ কৰি তাৰে পৰাই এম্. আৰ. চি. পি. ডিগ্ৰী লৈ কেইবছৰমান মানচেষ্টাৰত ডাক্তৰি কৰি লণ্ডনৰ হাব্লে ষ্ট্ৰীটত এটা চেম্বাৰ লয়। লণ্ডনৰ হাব্লে ষ্ট্ৰীট যুক্তৰাজ্যৰ শীৰ্ষস্থানীয় ডাক্তৰসকলৰ স্থান। যুক্তৰাজ্যৰ, ইউৰোপৰ নানান দেশৰ আৰু আন আন মহাদেশৰো অৱস্থাপন্ন ৰোগীসকলৰ শেষ চেষ্টাৰ স্থল হাব্লে ষ্ট্ৰীট। ডাক্তৰ মৰিচন এই হাব্লে ষ্ট্ৰীটৰ এজন বিশিষ্ট চিকিৎসক। দেশৰ আহ্বানত তেওঁ বৃটিছ সৈন্ত বাহিনীত ডাক্তৰ বিষয়া হিচাবে ভৰ্তি হয়। নানান ঠাইত কাম কৰাৰ পাছত জখমাৰ বৃটিছ মিলিটেৰী হস্পিটালৰ কমাণ্ডিং অফিছাৰ হয়। পদবী পূৰা কৰ্ণেল। টুপীত আৰু কোট-কামিজৰ কলাৰত পদ-মৰ্য্যদাৰ চিন স্বৰূপে ৰঙা কাপোৰৰ টুকুৰা। কৰ্ণেলৰ পৰিবাৰ লণ্ডনত থাকে। তাৰ 'ওৱাৰ অফিছ'ত কাম কৰে। পুতেক অক্সফৰ্ডত পঢ়ে।

দেশ, ঘৰ, পৰিয়াল, পৰিজনৰপৰা বহুত আঁতৰত থকা কৰ্ণেল মৰিচনৰ সৈতে একে হস্পিটালত কাম কৰা ডবথিৰ বেছ সন্ধ্যা হোৱাটো স্বাভাৱিক। মেছৰ বাহিৰে আন ঠাইত হোৱা পাৰ্টি আদিলৈ যাওঁতে কৰ্ণেলে লগতে ডবথিক লৈ যায়। পাৰ্টিত কৰ্ণেলে ডবথিৰ সৈতে নাচে। একে ঠাইৰেপৰা অহা উচ্চ-পদস্থ, প্ৰবীণ, বিশিষ্ট বিষয়া এজনৰ ডবথিৰ প্ৰতি যিখিনি দায়িত্ব থকা উচিত, সেইখিনি কৰ্ণেলে আন্তৰিকতাৰে বহন কৰে।

যথমাৰ বৃটিছ মিলিটেৰী হস্পিটালৰ মেছত ১৯৪৩ চনৰ বৰদিনৰ পাৰ্টি। তালৈ কহিমা ছাউনিৰ প্ৰায় সকলোবিলাক বিষয়া আৰু নাৰ্চ নিমন্ত্ৰিত হয়। কহিমা অঞ্চলত নানান জাতীয় বনৰীয়া গছ, লতা, ফুল পোৱা যায়। এইবোৰেৰে মেচৰ হলটো সুকুটি-পূৰ্ণভাৱে, বৰ ধুনীয়াকৈ গছৰ ডাল, পাত, ফুল আৰু লতাৰে সজোৱা। এফালে খোৱাৰ নানান সামগ্ৰী। ওচৰৰে মেজ এখনত বহুত ধৰণৰ পানীয় দ্ৰব্য। মিলিটেৰী কৰ্তৃপক্ষই বৰদিনৰ বাবে কেইবা বিধো সুৰাৰ 'বেচন' বঢ়াই দিছিল। নাচৰ বাবে এটা ভাল বেণ্ডৰো ব্যৱস্থা হৈছিল। সন্ধ্যা সাতটাবপৰা পাৰ্টি আৰম্ভ হয়। শেষ হয় বাতি এক বজাত। আগতেই কৈছোঁ যে, মই যদিও নাচত যোগ দিয়া নাছিলোঁ, ডবথি আৰু আন আন নাৰ্চক চাই, তেওঁলোকৰ নাচ উপভোগ কৰি বৰ ভাল লাগিছিল। ডবথিয়ে মনত এটা কোমল ছাব বহুৱাইছিল। পাৰ্টি শেষ হোৱাত নানান আমোদ-আহ্লাদৰ বেশ লৈ আমি বাতি এক বজাৰ পাছত নিজৰ নিজৰ মেছলৈ উভটি যাওঁ।

পাছদিনা পুৱা আঠ বজাত চাহৰ মেজত বহি চাহ খাই আছোঁ। যোৱা নিশাৰ আনন্দৰ বেশ মনত তেতিয়াও লাগি আছে। ইঠাং মোৰ সহকৰ্মী এজনে ষ্টাফ হেডকোৱাৰ্টাৰৰ (স্থানীয় কাৰ্যালয়) পৰা মোক টেলিফোনত জনালে, যোৱা বাতি পুৱতি নিশা জখমাৰ বৃটিছ মিলিটেৰী হস্পিটালত এটা নৃশংস হত্যাকাণ্ড হয়। আমাৰ সকলোৰে সুপৰিচিত নাৰ্চ মেৰি ডবথিক কোনোবাই হত্যা কৰি তেওঁৰ কোঠাতে ডিঙিত জৰি লগাই, ঘৰৰ চালৰ তলৰ কাঠৰ চটি এটাত ওলোমাই থৈছে। শুনি উচপ্ খাই উঠিলোঁ। কি শুনিলোঁ? নিজৰ কাণ দুখনকে বিশ্বাস কৰিবলৈ টান লাগিল।

মন বৰ বেয়া লাগিল। ডবথি এক সম্ভ্ৰান্ত বংশৰ শিক্ষিতা সুন্দৰী ইংৰাজ গাভৰু। দেশৰ আহ্বানত এই সুদূৰ অসমৰ কহিমা অঞ্চল পায়হি। ডবথি ইয়াৰ সামাজিক জীৱনত এক উজ্জল তাৰকা

বিশেষ। তেওঁৰ এই পৰিণতিয়ে তাৰ সকলোৰে মনলৈ নিৰানন্দ আৰু বিষাদৰ ছাঁ আনিলে।

কেইদিনমানৰ ভিতৰতে সকলোৰে মাজত প্ৰচাৰ হল যে, ডবথিক কোনোবা ভাৰতীয় সৈন্য বা বিষয়াই হত্যা কৰিলে। খুব সম্ভৱ নিজৰ পাশবিক প্ৰকৃতি চৰিতাৰ্থ কৰাত বাধা-প্ৰাপ্ত হৈ এই নৃশংস কাৰ্য্য কৰে। আমি বৰ লাজ পালোঁ। ইংৰাজ বিষয়াসকলে অতি অস্পষ্টভাৱে হ'লেও ভাৰতীয় বিষয়াসকলক এই ঘটনাৰ পাছত কিছু হেয় জ্ঞান কৰা হ'ল। আমিও এনে পৰিস্থিতি মানি ল'বলৈ বাধ্য হলোঁ। কিন্তু ডবথিক কোনে হত্যা কৰিলে, এই কথা সঠিকভাৱে জনাৰ কোনো সুযোগ নহ'ল। ভাবিলোঁ, ডবথিৰ হত্যাকাণ্ডৰ বহুস্ত অন্ধকাৰাচ্ছন্ন হৈ ৰ'ব।

যুদ্ধ অৱসানৰ কেই বছৰমানৰ পাছত মোৰ বিলাতলৈ যোৱাৰ সুযোগ হৈছিল। তাত মোৰ যুদ্ধৰ সময়ৰ সহকৰ্মীসকলৰ কেইজনমানক বহুত চেষ্টা কৰি লগ ধৰোঁ। বৰ ভাল লাগিছিল তেওঁলোকৰ সৈতে নানান ন-পুৰণি কথা-বাত্তা পাতি। তেতিয়া ভাৰতবৰ্ষ স্বাধীন। তেওঁলোকৰ সৌহাৰ্দ্য আৰু আন্তৰিকতাত আগৰ 'চুপিৰিয়ৰিটি কমপ্লেক্স' নাই। কাচেল নামৰ মোৰ এজন সহকৰ্মী মোৰে সৈতে একে মেছতে কহিমাত ছবছৰ আছিল। তেওঁ এদিন মোক তেওঁৰ ঘৰলৈ সন্ধ্যা-ভোজলৈ নিমন্ত্ৰণ কৰিলে। খোৱাৰ পাছত নানান কথা ওলাল। লাহে লাহে কহিমাৰ হত্যাকাণ্ডৰ কথাও ওলাল। কাচেলৰপৰা ডবথিৰ হত্যাৰ বিষয়ে যি জানিব পৰিলোঁ, সেয়া শুনি বৰ আচৰিত হলোঁ। এইখিনি কথা আমি কেম্পত থকাৰ সময়ত জনাৰ সুবিধা পোৱা নাছিলোঁ। যুদ্ধৰ পাছতো গম পোৱা নাছিলোঁ—সেই হত্যাকাণ্ডৰ বহুস্তৰ ওৰ পৰিলনে নাই।

কাচলে কলে, হত্যাকাণ্ডৰ পাছত, বিলাতৰ স্কটলেণ্ড ইয়াৰ্ডৰ এজন বিশেষজ্ঞ চোৰাংচোৱা মিলিটেৰী কৰ্তৃপক্ষই কহিমা অঞ্চললৈ

পঠিয়ায়, কিজানিবা তেওঁ এই নৃশংস হত্যাকাণ্ডৰ বিষয়ে কিবা শুং-সূত্ৰ উলিয়াব পাৰে। তেওঁ ভাৰতৰ আৰু ভাৰতৰ বাহিৰেও নানান ঠাইলৈ বদলি হোৱা, হত্যাকাণ্ডৰ সময়ত কহিমাত কাম কৰা বহুত সন্দেহযোগ্য বিষয়া আৰু সৈন্যৰ পম খেদে। প্ৰায় দুবছৰৰ চেষ্টাৰ পাছত তেওঁ সকলো প্ৰমাণৰে সৈতে বিপৰ্ট দাখিল কৰে। যথাসময়ত মিলিটেৰী কৰ্তত কেচ কজু হয়। সকলোকে আচৰিত কৰি অপৰাধীৰ স্থানত থিয় কবোৱা হয় প্ৰোচ, সকলোৰে শ্ৰদ্ধেয় কৰ্ণেল মৰিচনক! বহুত জেৰাৰ পাছত প্ৰকাশ পায় যে, সেই দুৰ্ঘটনাৰ দিনা ৰাতি নাচ-গান শেষ হোৱাৰ কিছু সময়ৰ পাছত মৰিচন ডবথিৰ কোঠাৰ সন্মুখলৈ যায়। কোঠাত তেতিয়া ডবথি নাই। মৰিচনে ডবথিৰ বাবে বাটৰ কাষতে কিছু দূৰত বৈ থাকে। প্ৰায় এঘণ্টামানৰ পাছত ডবথিক ব্ৰিগেডিয়াৰ ভাৰ্ণনে কহিমাৰ ফালৰপৰা তেওঁৰ জীপ গাড়ীৰে আনি নাৰ্চৰ মেছত থৈ যায়হি। তাৰ কিছু সময়ৰ পাছতেই সেই হত্যাকাণ্ড হয়। মৰিচনৰ ধাৰণা আছিল ডবথিৰ প্ৰগাঢ় বন্ধুত্বৰ একমাত্ৰ অধিকাৰী তেৱেঁই। যেতিয়া ব্ৰিগেডিয়াৰ ভাৰ্ণনে ডবথিক থৈ যোৱা দেখিলে, তেওঁৰ ঈৰ্ষা-বহি প্ৰজ্জ্বলিত হয়। সেই জুইতেই ডবথিয়ে প্ৰাণ হেৰুৱায়। মৰিচনক হত্যাকাৰী বুলি সাব্যস্ত কৰাত বিশেষকৈ সহায় কৰিলে—মৰিচনৰ বাওঁহতীয়া বিশেষত্বই। কাৰণ ডবথিক এজন বাওঁহতীয়া মানুহে ডিঙিত চেপা মাৰি, ডিঙিৰ সোঁহাতে চাবিটা আঙুলি আৰু বাওঁহাতে এটা আঙুলিৰ দাগ বহুৱাই হত্যা কৰে। শৰ-ব্যৱচ্ছেদৰ বিপৰ্টেই ইয়াৰ অকাট্য প্ৰমাণ। বিচাৰত মৰিচন দোষী সাব্যস্ত হয়। তেওঁ যাবজ্জীৱন সশ্রম কাৰাদণ্ডত দণ্ডিত হয়।

ডবথিৰ মৃত্যুৰ বিষয়ে উদ্ঘাটিত সত্যখিনি শুনি মই আচৰিত হলোঁ। মানুহৰ মাজৰ পশুটোৱে মানৱতাক অতিক্ৰম কৰাটোত কাৰো একচেটিয়া স্বত্ব নাই। সুশিক্ষিত প্ৰবীণ কৃতী ইংৰাজ চিকিৎসক মৰিচনো ইয়াৰপৰা অব্যাহতি পোৱা নাছিল।

কেইবছৰমানৰ পাছত মোৰ কাৰ্য্য উপলক্ষে কহিমালৈ যাওঁতে কহিমাৰ মিলিটেৰী কবৰখানাত বহুত বিচাৰি ডবথিৰ কবৰটো উলিয়ালোঁ। বগা পাহাৰী ফুলৰ তোড়া এটা কবৰটোত আন্তৰিক-তাৰে অৰ্পণ কৰি ডবথিলৈ মই মোৰ অৰ্ঘ্য জনাই বিবাদ মনেৰে উভটি আহিলোঁ।

মানবী

১৯৪১ চন। ৭ ডিচেম্বৰ। আমেৰিকাৰ যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজধানী ৱাছিংটনৰ বিখ্যাত ক্লাব এটাত বহুত ৰাতিলৈকে নাচ, গান, আহাৰ, সুৰা পান আদি চলি আছে। সেই ক্লাবৰ পাৰ্টিত যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক সচিব আৰু যুক্তৰাষ্ট্ৰত থকা জাপানৰ ৰাজদূত আছিল। তেওঁলোক নিজৰ নিজৰ সহধৰ্মিণী আৰু বিশিষ্ট বন্ধু-বান্ধৱসকলৰ সৈতে এখন মেজত বহি আলাপ-আলোচনা আৰু আনন্দ উপভোগত ব্যস্ত। এনেতে হঠাৎ টেলিফোনত খবৰ আহিল যে, যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক সচিবক প্ৰেচিডেণ্টে ফোনত বিচাৰিছে। বৈদেশিক সচিবক প্ৰেচিডেণ্টে জনালে, জাপানে আমেৰিকাৰ অধীনস্থ হাৱাই দ্বীপপুঞ্জৰ পাৰ্ল হাৰবাৰত দুখন আমেৰিকান যুদ্ধ-জাহাজ অতৰ্কিতে ধ্বংস কৰিছে আৰু প্ৰেচিডেণ্টে জাপানৰ সৈতে যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ যুদ্ধ ঘোষণা কৰিছে। তেওঁ বৈদেশিক সচিবক নিৰ্দেশ দিলে যাতে জাপানৰ ৰাজদূত আৰু জাপানী ৰাজদূতাবাসৰ সকলো মানুহ ছয়ত্ৰিশ ঘণ্টাৰ ভিতৰতে আমেৰিকাৰ পৰা অপসাৰিত হয়। এই কথা হওঁতে জাপানৰ ৰাজদূত বৈদেশিক সচিবৰ ওচৰতে আছিল। আগ মুহূৰ্তলৈকে অন্তৰত বন্ধুভাৱে একেলগে আমোদ-প্ৰমোদ কৰা দুজন মানুহ মুহূৰ্ততে, পৰস্পৰৰ শত্ৰুপক্ষীয় লোক হৈ পৰিল। এয়ে ৰাজনীতিৰ খেল! আৰু এয়েই দক্ষিণ-পূব এচিয়া আৰু প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ দ্বীপপুঞ্জলৈ দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ বিস্তৃতিৰ সূচনা।

লাহে লাহে জাপানে শ্ৰাম, ব্ৰহ্মদেশ আদি নানান ৰাজ্য জয় কৰি সেইবোৰত নিজৰ চৰকাৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। ক্ৰমে পূব-উত্তৰ ফালৰপৰা মণিপুৰ ৰাজ্য আৰু চট্টগ্ৰামেৰে ভাৰতবৰ্ষ আক্ৰমণ

কৰিবলৈ বিপুল আয়োজন কৰে। মিত্ৰপক্ষই আগন্তুক আক্ৰমণ প্ৰতিহত কৰিবলৈ আৰু ব্ৰহ্মদেশ আদি আকৌ অধিকাৰ কৰাৰ সঙ্কল্পে অসম আৰু মণিপুৰ ৰাজ্যৰ নানান ঠাইত সৈন্য আৰু যুদ্ধৰ সবঞ্জামৰ ঘাঁটি স্থাপন কৰে। ডিমাপুৰৰ পৰা ইক্ষললৈ যোৱা ৰাস্তাৰ বহুত ঠাইত সৈন্যৰ ছাউনি পাতে। নগা পাহাৰৰ সদৰ-ঠাই কহিমা এই সময়ত বৰ প্ৰখ্যাত হৈ পৰে। কহিমা স্বাস্থ্যকৰ ঠাই। ইয়াত কেইবাখনো মিলিটেৰী হস্পিটাল, 'কনভালেচেণ্ট ডিপ' (Convalescent Depot) আৰু কেইবাটাও প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰ স্থাপিত হয়। ইংৰাজ, ভাৰতীয়, দক্ষিণ আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰো আদি সৈন্যৰ সমাবেশেৰে কহিমা দলদোপ হেন্দোলদোপ হৈ পৰে।

১৯৪৩ চনৰ আগষ্ট মাহ। মই এটা ইঞ্জিনিয়াৰিং ইউনিটৰ কমান্ডিং অফিছাৰ হৈ কহিমালৈ বদলি হওঁ। কেইদিনমানৰ ভিতৰতে কহিমাৰ সৈনিক জীৱনৰ লগত খাপ খাই পৰোঁ। সেই সময়ত কহিমালৈ সৈন্য আৰু বিষয়াসকলৰ কৰ্মক্ৰান্ত জীৱনৰ ক্লান্তি-অৱসাদ দূৰ কৰিবৰ বাবে কৰ্তৃপক্ষই বহুত ব্যৱস্থা কৰিছিল। আজিকালি যাক সাংস্কৃতিক অনুষ্ঠান বা 'ভেৰাইটি শ্ব' বোলে সেই-জাতীয় দল কিছুমান সৈন্যৰ ডাঙৰ ডাঙৰ ছাউনীবিলাকলৈ যায়। B. E. S. A. বা ব্ৰিটিছ এণ্টাৰটেইনিং ছোচাইটি অব্ আৰ্টিষ্ট, E. S. A. (I) বা এণ্টাৰটেইনিং ছোচাইটি অব্ আৰ্টিষ্ট (ভাৰতীয়) আদি নানান অনুষ্ঠান আছিল। ব্ৰিটিছ এণ্টাৰটেইনিং ছোচাইটি অব্ আৰ্টিষ্ট ইংৰাজ ডেকা-গাভৰুৰ দল। নকলেও হব যে ইণ্ডিয়ান এণ্টাৰটেইনিং ছোচাইটি অব্ আৰ্টিষ্টৰ সভ্যসকল ভাৰতীয়। এই-বিলাকৰ বাহিৰেও A. N. S. বা অক্জিলিয়াৰি নাৰ্চিং চিচ্টাৰচ্; W. A. C. (I.) ওমেনচ অক্জিলিয়াৰি কৰ্পচ (ইণ্ডিয়া), W. A. S. (B.) ওমেনচ অক্জিলিয়াৰি চাৰ্ভিচেচ (বাৰ্মা) ইত্যাদি মিলিটেৰীত ভৰ্তি হোৱা মহিলাসকলৰ বেলেগ বেলেগ অনুষ্ঠান আছেই। তেওঁলোকে নিজৰ কৰ্তব্যৰ ওপৰিও প্ৰায়েই

নাচ-গান আদি আমোদ-প্ৰমোদৰ আয়োজন কৰি সৈন্ত আৰু বিষয়াসকলক আনন্দ দিছিল।

কহিমা বৰ ধুনীয়া চহৰ। জলবায়ু স্বাস্থ্যকৰ। সাগৰ পৃষ্ঠৰ পৰা ৪৫০০ ফুট ওখ। প্ৰায় শিলঙৰ সমান বুলিব পাৰি। গৰম-কালি থাকিবলৈ বৰ ভাল। জাবকালিও যে অতিপাত জাব হয় তেনে নহয়। আঙুলত আৰু ধুনীয়া লতাগোলাপ প্ৰায় প্ৰত্যেক ঘৰতে। মিলিটেৰী কেম্পবিলাকতো নানান জাতীয় মৌচুমী ফুল। চিপটি মাৰি কাপোৰ পিন্ধা, খোপাত ফুল লোৱা সূঠাম দেহৰ ডালিমীৰ দেশৰ ধুনীয়া নাগিনী ছোৱালী। এই সকলোবোৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাই কহিমাক তেতিয়া এক নতুন ৰূপ দিছে।

কহিমাৰ এই আবহাৱ আৰু ওপৰত উল্লেখ কৰা আমোদ-প্ৰমোদৰ ব্যৱস্থা চেষ্টা পেলাই সেই সময়ত আৱিৰ্ভাৱ হ'ল এগৰাকী মণিপুৰী নাচনী গাভৰু। নাম মানবী, তেওঁলোকে উচ্চাৰণ কৰে মানবী। মই কহিমা পোৱাৰ কেইদিনমান পাছতে মোৰ সহকাৰী ইংৰাজ বিষয়া কেপ্তেন এ. জে. ইডেনে জনালে যে, সেইদিনা সন্ধ্যা অফিচাৰ্ট মেচত সান্ধ্য-ভোজৰ লগতে নাচ-গানৰ আয়োজন কৰা হৈছে। তাত মানবীয়ে নৃত্য পৰিবেশন কৰিব। মই মানবী কোন বুলি সোধাত মোৰ অজ্ঞতাৰ বাবে তেওঁ একপ্ৰকাৰ আচৰিত হৈ ক'লে যে, মানবীক তেওঁ নৃত্য-শিল্পৰ চৰম নিদৰ্শন বুলি ভাবে। ইডেন অক্সফৰ্ডত শিক্ষা পোৱা ইংৰাজ যুৱক। নানান দেশ-বিদেশৰ বহুত অভিজ্ঞতাৰে তেওঁ পূৰ্ণ। নিজেও তেওঁ কৃতী চিত্ৰশিল্পী। সেয়ে তেওঁৰ মুখত মানবীৰ এনে প্ৰশংসা বাণী শুনি মই সেই সন্ধিয়াটোলৈ বৰ আগ্ৰহেৰে বাট চাই বুলোঁ।

সন্ধ্যা মেছত যথাবিহিত আয়োজন হৈছে। অস্থায়ীভাৱে এটা মঞ্চ তৈয়াৰ কৰিছে। মেছৰ ঘৰটো ফুল-পাতেৰে ভালকৈ সজাইছে। মঞ্চত বঙীন লাইটৰ ব্যৱস্থা। ঠিক সাত বজাৰ সময়ত মানবী আহি মেছ পালেহি। মানবীক অভ্যৰ্থনা কৰিবলৈ

উচ্চপদস্থ বিষয়াসকলৰ মাজত একৰকম অৰিয়া-অৰি লাগি পৰিল। এইখিনিতে উল্লেখ কৰোঁ যে, মানবী ইফল হাইস্কুলত কেইবছৰমান পঢ়িছিল আৰু এই সময়ত অভ্যাসৰ বলত ভালকৈ ইংৰাজী ভাষাত কথোপকথন কৰিব পাৰিছিল। অভ্যৰ্থনাৰ পাছত ষ্টেজত মানবীয়ে তিনিটা নৃত্য দেখুৱালে। সেইকেইটা হৈছে বাস, লাইহাব্বা আৰু কাবৈ নৃত্য। তেওঁৰ লগত আন এজনী মণিপুৰী গাভৰুৱে পুৰুষ বেশত অংশগ্ৰহণ কৰে। উল্লেখ নকৰিলেও হ'ব যে, নৃত্য মণিপুৰী শিল্পীসকলৰ নানান বাস্তব আৰু সঙ্গীতৰ সমন্বয়ত হৈছিল। এই সকলোবিলাক অতিক্ৰম কৰি দৰ্শকৰ দৃষ্টি আছিল মাত্ৰ মানবীলৈ। এই সময়খিনিত এনে লাগিছিল যেন স্বৰ্গৰ মেনকাহে মৰ্ত্যলোকলৈ নামিছে। আন মণিপুৰী গাভৰুকৈ ওখ মানবীৰ বৈ পৰা চেলাউৰি, আয়ত কৃষ্ণ নয়নযুগল, ঘূৰণীয়া মুখমণ্ডল, নাচোনৰ চেৰে চেৰে পিনোন্নত বুকুৰ মৃদু কম্পন, টিয়'হৰ জালি যেন লাহি কঁকাল, উন্নত নিতম্বযুগল, এই সকলোবিলাক মিলি প্ৰায় এঘণ্টাকাল দৰ্শক সকলক জীৱনৰ সকলো চিন্তা পাহৰাই এক অপূৰ্ব চিত্তাকৰ্ষক পৰিবেশত ৰাখিছিল।

কেইদিনমানৰ পাছত দেৱালী উপলক্ষে সৈন্ত আৰু বিষয়াসকলে পতা এখন উৎসৱত পুনৰ মোৰ মানবীৰ নৃত্য দৰ্শন কৰাৰ সুযোগ হৈছিল। এই নৃত্যৰ সময়ত সৈন্ত আৰু বিষয়াসকলে প্ৰশংসমান উৎসাহ যোগোৱাৰ বাহিৰেও বহুত এশ-টকীয়া, দহ-টকীয়া, পাঁচ-টকীয়া নোট মঞ্চলৈ দলিয়াইছিল নৃত্য-শিল্পীৰ উদ্দেশ্যে।

কহিমাৰ বাহিৰেও ডিমাপুৰ, ইফল, লিডু, লেখাপানী আদি সৈন্তৰ ছাউনীত মানবীয়ে নৃত্য প্ৰদৰ্শন কৰিছিল। ভাৰতৰ আৰু ভাৰতৰ বাহিৰত থকা মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্তৰ ঘাঁটিবিলাকলৈকেও মানবী নিমন্ত্ৰিত হৈছিল আৰু তেওঁৰ শিল্পকলাৰে হাজাৰ হাজাৰ মানুহৰ মনত অপূৰ্ব আনন্দ দিছিল। ইফলত সৈন্ত আৰু বিষয়াসকলৰ মাজত মানবী ইমান জনপ্ৰিয় হৈছিল যে, তেওঁলোকে চান্দা তুলি

এটা থিয়েটাৰ হল তৈয়াৰ কৰি নাম দিছিল 'মানবী হল'। মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্য আৰু বিষয়াৰ প্ৰমোদ-কাননত এই সময়ত মানবী এটি উজ্জল তাৰকাৰূপে প্ৰতিষ্ঠিত হৈছিল। কোৱা বাহুল্য যে, মানবীয়ে অকল যশস্বতীকে অৰ্জন কৰা নাছিল, অজস্ৰ ধনো এই কেইবছৰৰ ভিতৰত উপাৰ্জন কৰিছিল।

যুদ্ধ চলি থকা সময়ত মই বহুতবাৰ ইফললৈ যাওঁ। মোৰ কহিমাৰ পৰিচয়ৰ বাবেই হ'বলা এবাৰ মই মানবীৰ ঘৰলৈ যাবলৈ নিমন্ত্ৰণ পাইছিলোঁ। তেওঁৰ ঐশ্বৰ্য্য, জীৱনটো সুচল সহজ আৰু আৰামপ্ৰদ কৰিবৰ বাবে আহিলা-পাতি আৰু উচ্চ জীৱনযাত্ৰাৰ মান, এই সকলো দেখি মোৰ মনত হৈছিল তেওঁ যেন পূৰ্বজন্মত কোনোবা ৰাজকন্যা আছিল আৰু ভোগ সম্পূৰ্ণ নোহোৱাত অসম্পূৰ্ণ-খিনি ভোগ কৰিবলৈ আকৌ মৰ্ত্যধামলৈ আহিছে।

যুদ্ধৰ অৱসান হ'ল। সৈন্য আৰু বিষয়াৰ বেছিভাগেই আকৌ আগৰ জীৱনলৈ উভতি গ'ল। ডিমাপুৰ-ইফল বাস্তাই আগৰ ৰূপ পালে।

১৯৪৮ চন। মোৰ কৰ্তব্যই আকৌ মোক ইফললৈ নিয়ে। ইফল ডাকবঙলাত এদিন গধূলি জিৰণি লৈছোঁ, এনেতে এজন মণিপুৰী ল'ৰা মোৰ ওচৰ পালে। তেওঁ তাৰ স্থানীয় গৰকাপ্তানী বিভাগৰ অফিচত কাম কৰে। তেওঁ মোক মানবীৰ ভায়েক বুলি পৰিচয় দিলে। ক'লে, মানবীয়ে মোক পাছদিনা আবেলি এবাৰ তেওঁৰ ঘৰলৈ মাতিছে। ভায়েকেই আহি লৈ যাব। বৰকৈ অনুবোধ কৰিছে, নগলে বেয়া পাব। কোতূহল জন্মিল—ইমান বছৰৰ পাছত হঠাতে মানবীয়ে মোক কিয় মাতিছে জানিবলৈ।

পাছদিনা মানবীৰ ভায়েকৰ সৈতে গৈ তেওঁৰ ঘৰ পালোঁ। দেখি আঁচৰিত হলোঁ যে, এইটো মানবীৰ আগৰ প্ৰাসাদোপম ঘৰ নহয়, আন এটা সৰু ঘৰ। মাটিৰ বেৰ, খেৰৰ চাল, দুটা কোঠালী। এটা মানুহ বহা, আনটো শোৱনী কোঠা। ওচৰতে

এটা সৰু বান্ধনি-ঘৰ। তেওঁ মোক বৰ আগ্ৰহেৰে অভ্যর্থনা কৰি মূঢ়া এটাত বহিবলৈ দিলে। পাকঘৰলৈ গৈ নিজ হাতেৰে গিলাচ এটাত গৰম চাহ আৰু পিতলৰ থাল এখনত আখৈ গুৰেৰে কৰা লাডু দুটা আনি অতিথি সৎকাৰ কৰিলে।

মই মানবীৰ এনে অৱস্থা বিপৰ্য্যয়ৰ কথা কল্পনা কৰা নাছিলোঁ। হয়তো মোৰ সহানুভূতিশীল কথা-বতৰা আৰু পূৰ্বৰ পৰিচয় শূঁৱৰি তেওঁ মোৰ কোতূহল নিবাৰণ কৰিবলৈ নিজৰ যুদ্ধোত্তৰ জীৱনৰ কাহিনী শুনালে। লাহে লাহে অতি শান্তভাৱে তেওঁ নিজৰ বিষয়ে জনালে যে, যুদ্ধৰ সময়ত তেওঁ বহুত টকা উপাৰ্জন কৰিলে, কিমান কৰিলে হিচাব নাই। বহুত টকা খৰছ কৰিলে, বেছিভাগ টকা সহকৰ্মীসকলৰ যোগেদি খৰছ হ'ল। লাখ লাখ মানুহক আনন্দ দিলে, নিজেও পৰম তৃপ্তি লাভ কৰিলে। অতি কম শিল্পীৰ জীৱনতহে এনে কৃতিত্বৰ আনন্দ পোৱাৰ সৌভাগ্য হয়। তাৰ পাচত হ'ল মহাযুদ্ধৰ অৱসান। যুদ্ধৰ সময়ত কাম কৰা ঠিকাদাৰসকলৰ লগতে শিল্পী-সকলৰো উপাৰ্জনৰ হিচাব কৰিবলৈ আয়কৰ বিভাগে কাম হাতত ল'লে। হিচাবত দেখা গ'ল মানবীয়ে আয়কৰ দিব লাগে একলাখ পঁচিছ হাজাৰ দুশ টকা। তেতিয়া মানবীৰ হাতত মাত্ৰ কেইশমান টকাহে আছে। মানবীয়ে দেৱলীয়া বুলি স্বীকাৰ কৰাত এই আয়কৰৰ পৰা অব্যাহতি পায়। তাৰ পাছত তেওঁ তাৰে মণিপুৰী ড্ৰামাটিক ইউনিয়ন থিয়েটাৰ হলত মাহিলি এশ টকা দৰ্মহাত স্থায়ী শিল্পী হিচাবে ভৰ্ত্তি হয়। এই সময়তে তেওঁ বিয়া কৰায়। গিৰিয়েক মটৰ মেকানিক। দৰ্মহা পায় নব্বৈ টকা। দুয়োৰে উপাৰ্জনেৰে বেছ চলি যায়। একো অভাৱ নাই। তেওঁলোকৰ বৰ্ত্তমান জীৱনধাৰণৰ আহিলা জীৱনৰ পূৰ্ণতালাভ কৰিবৰ বাবে অকণো অকুলনীয় নহয়। তৃপ্তিৰ অকণো অভাৱ নাই। পূৰ্বৰ ঐশ্বৰ্য্যই যি প্ৰশান্তি আৰু তৃপ্তি দিব পৰা নাছিল, আজিৰ সৰল-সুস্থ জীৱনযাত্ৰাত তাকেই নাৰী মানবীয়ে বিচাৰি পাইছে।

তেওঁৰ কথা শুনি মোৰ বৰ ভাল লাগিল। মোৰ মনো এক অপূৰ্ব প্রশান্তিত ভৰি পৰিল। উভটি আহোঁতে বাটে বাটে ভাবি আহিলোঁ—মানবী অকল অভিনয়-শিল্পীয়েই নহয়, জীৱন-শিল্পী আৰু দাৰ্শনিকো।

ইউহাৰা

১৯৪৪ চনৰ জুলাই মাহ। মণিপুৰ ৰাজ্যৰ ইম্ফল চহৰ জাপানী সৈন্যৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণৰূপে পৰিবেষ্টিত বুলি কলেও বঢ়াই কোৱা নহয়। ইম্ফলৰপৰা বাহিৰলৈ যাবলৈ বিমান পথৰ বাহিৰে আন উপায় নাই। কৈৰাজি বিমান কোঠৰ দ্বাৰাইহে বহিৰ্জগতৰ সৈতে ইম্ফলৰ যোগসূত্ৰ ৰক্ষা কৰা হৈছে। নগৰৰ সমতল অঞ্চলৰ কেউপিনে জাপানী সৈন্যৰ বৃত্তাকাৰ সমাবেশ। মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্য-সামন্তৰ বিপুল বাহিনী আৰু যুদ্ধৰ নানান সামগ্ৰীৰে ইম্ফল নগৰ এনেদৰে জাপানী অৱকদ্ধ অৱস্থাত তিনিমাহ থাকে। এই সময় চোৱাৰ ভিতৰত ইম্ফল চহৰৰ বাহিৰত মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্যৰ সৈতে জাপানী সৈন্যৰ বহুত সংঘৰ্ষ হয়। বহুত জাপানী সৈন্য হতাহত হয়। বহুতো যুদ্ধ-বন্দী হয়। নিহতসকলক অস্থায়ীভাৱে কবৰ দিয়া হয়। আহত আৰু যুদ্ধ-বন্দীসকলক ইম্ফলৰ হস্পিটাল আৰু যুদ্ধ-বন্দী শিবিৰত ৰখাৰ ব্যৱস্থা হয়। আহত সকলৰ ভিতৰত অধিক সংখ্যাৰে শাৰীৰিক অৱস্থা বৰ শোচনীয়। অনাহাৰ, অনিদ্ৰা আৰু নানান কষ্টৰ মাজেৰে জৰ্জৰিত, শৰীৰৰ ওপৰত আগ্নেয়াস্ত্ৰৰ আঘাত। হস্পিটালত চিকিৎসাৰ ব্যৱস্থাও যথোপযুক্ত নহয়। মিত্ৰপক্ষৰ ৰোগী আৰু আহত সৈন্যসকলৰ বাবেই ডাক্তৰ, নাৰ্চ আৰু চিকিৎসাৰ আহিলা অকুলনীয়। শত্ৰু-পক্ষৰ আহত সৈন্যৰ চিকিৎসাৰ বাবে মিত্ৰপক্ষৰ ইচ্ছাকৃত অৱহেলা নহলেও চিকিৎসাত ক্ৰটি হোৱাটো স্বাভাৱিক। এনে অৱস্থাত আহত সৈন্যৰ সংখ্যা দিনে দিনে কমি গৈ হত সৈন্যৰ সংখ্যা অধিক হৈ পৰাই স্বাভাৱিক। অৱকদ্ধ ইম্ফলৰ এটা হস্পিটালত মই তেতিয়া চিকিৎসাধীন।

এটা মজলীয়া ধৰণৰ অস্ত্ৰ-চিকিৎসাৰ পাছত লাহে লাহে গা টঙাইছোঁ। হস্পিতালত বণস্থলীৰ পৰা আহত সৈন্য দিনে-ৰাতিয়ে আহি আছে। মই তেতিয়া যুদ্ধৰ ভয়াবহ বিভীষিকাৰ প্ৰত্যক্ষদৰ্শী। দৃশ্যবিলাক বৰ্ণনাভীত। মানুহৰ অস্ত্ৰ-প্ৰত্যস্ত আৰু জীৱনৰ যেন একো মূল্য নাই। হাত, ভৰি আৰু মুখমণ্ডলৰ অংশবিহীন সৈন্য ইজনৰ পাছত সিজনক ষ্ট্ৰেচাৰত তুলি, এম্বুলেঞ্চৰ পৰা নমাই অপাৰেচন থিয়েটাৰলৈ লৈ যোৱা দৃশ্য দেখিয়ে আছে। জগতত শান্তি, স্বাধীনতা আৰু বিশেষকৈ ব্যক্তি-স্বাধীনতা প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ বোলে এনে যুদ্ধৰ প্ৰয়োজন।

মই থকা হস্পিতালৰ ওচৰৰে এটা ওৱাৰ্ড শত্ৰু-সৈন্যৰ আহত সৈন্যৰ বাবে আচুতীয়াকৈ ৰখা। সেই ওৱাৰ্ডৰ ছৰাৰ-মুখত সশস্ত্ৰ প্ৰহৰী থাকে। অবাঞ্ছিত লোকক কৰ্তৃপক্ষই এই ওৱাৰ্ডলৈ সোমাবলৈ নিদিয়ৈ। ইউহাৰাৰ সৈতে ইয়াতেই মোৰ পৰিচয় হয়। ইউহাৰা আহত জাপানী বিষয়া। গুৰুতৰভাৱে হৃদপিণ্ডত আঘাত পাইছে। মৃত্যুৰ দেৱতাই অলপ দূৰৰ পৰা আহ্বান কৰি আছে। তেওঁ মৃত্যুৰ আগতে কিছু কথা ক'বলৈ ঐকান্তিক ইচ্ছা প্ৰকাশ কৰিছে। তেওঁৰ বিশ্বাস যে এজন এচিয়াবাসীক কথাখিনি ক'লে তেওঁ শান্তি পাব।

হস্পিতালৰ কমান্ডিং অফিচাৰৰ নিৰ্দেশ মতে এজন জাপানী ভাষা জনা ইংৰাজ দোভাষীয়ে মোক ইউহাৰাৰ বিচনাৰ ওচৰলৈ লৈ যায়। মই ইউহাৰাৰ অতি ওচৰতে চকী এখনত বহোঁ। দোভাষী বিষয়াজনো কাষত বহে। ইউহাৰাই তেওঁৰ কথাখিনি জাপানী ভাষাত ক'বলৈ ধৰে। দোভাষী বিষয়াজনে মোক ইংৰাজীত তৰ্জমা কৰি কৈ যায়।

ইউহাৰাৰ ঘৰ নাগাচাকি নগৰৰ প্ৰান্তত থকা এখন সৰু গাৱঁত। সামান্য খেতিয়কৰ ল'ৰা। ওচৰৰে গাৱঁৰ স্কুলত জাপানী ভাষা, গণিত, ভূগোল আৰু জাপানৰ ইতিহাস পঢ়ে। যোল বছৰ বয়সৰ-

পৰাই পিতাকৰ খেতিৰ কামত সহায় কৰে। মাটি অলপ। তাতে বছৰত দুবাৰ ধান খেতি কৰে আৰু এডৰা মাটিত চয়াবীন আৰু শাক-পাচলি লগায়। এজনী গৰু আৰু গাহৰি কেইটামানো আছিল। আৰু আছিল ডাঙৰ ডাঙৰ জাতৰ কুকুৰা চৰাই এবাহ। কাঠৰ খুটা, কাঠৰ বেৰ আৰু ছালৰ এটা আটোম-টোকাৰিকৈ সজা সৰু ঘৰ। ঘৰৰ পৰিয়ালৰ ভিতৰত বাপেক, মাক, ইউহাৰা আৰু ভনীয়েক এজনী। ঘৰৰ সম্মুখত এখন সৰু ফুলনি। তাত কেইজোপামান চেৰি ফুলৰ গছ। মাটি অলপ বাবে ক্ৰিচাষ্টি-মামৰ বাহিৰে আন ফুল নোবোৰে। মে' মাহত চেৰীফুল ফুলিলে ইউহাৰাই তৰ মন আনন্দত ভৰপূৰ হয়। ঠাই অলপ যদিও কেইবা বঙৰো ক্ৰিচাষ্টিমামে চোতাল উজলাই ৰাখে। ইউহাৰাৰ ভনীয়েকে এইবোৰৰ বৰ যত্ন লয়। পথাৰৰ শস্যৰপৰা আৰু গাহৰি, কুকুৰা আদিৰ পৰা যি উপাৰ্জন হয় তাৰে ক্ষুদ্ৰ পৰিয়ালটোৰ দিনবিলাক সুখেৰেই অতিবাহিত হয়।

এনেতে সিহঁতৰ সুখৰ সংসাৰখনত নিয়তিৰ কোপদৃষ্টি পৰিল। শান্তিময় জীৱনৰ ঋজুমার্গই বক্ৰগতি ল'লে। দুৰ্ভাগ্যৰ ক'লা ডাৱৰে সিহঁতৰ ভাগ্যাকাশ চাতি পেলালে।

১৯৪১ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহ। এই মাহতে জাপানে পাৰ্ল হাৰবাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ যুদ্ধজাহাজ বিধ্বস্ত কৰাৰ পাছত যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ প্ৰেচিডেণ্টে জাপানৰ মিকাদোৰে সৈতে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। দেশৰ ডেকা ল'ৰা-বিলক সৈন্যদলত ভৰ্ত্তি হয়। ইউহাৰাইও সৈন্যদলত নাম লিখায়। টকিঅ'ত প্ৰশিক্ষণ লৈ কিছু অভিজ্ঞতা অৰ্জনৰ পাছত ইউহাৰা মিকাদোৰ ইম্পিৰিয়েল গাৰ্ড ডিভিজনৰ বিষয়ালৈ উত্তীৰ্ণ হয়। টকিঅ'ত বিষয়া হৈ থকাৰ সময়তে ইউচুকিৰ সৈতে পৰিচয়।

ইউচুকি মিলিটেৰী হস্পিতালৰ নাৰ্চ। তাইৰ মুখখন ঘূৰণীয়া, পকা আপেলৰ নিচিনা গাল দুখন, উজ্জল চকুযুৰি, কলডিলিয়াকৈ টানি বন্ধা ক'লা চুলি, কিমনো ভেদ কৰি ভৰা যৌৱন প্ৰকাশ কৰা

শবীৰৰ ঢৌ বিলাক। ইউচুকিৰ মনৰ সজীৱতা আৰু কোমলতাই আটাইতকৈ বেছিকৈ ইউহাৰাক মুগ্ধ কৰে। এই ভালপোৱাৰ পৰিণতি স্বৰূপে যথা সময়ত তেওঁলোকৰ বিয়া হয়। ভবিষ্যতৰ যুগা জীৱনৰ উজ্জল ৰঙীন সপোনত ছয়োৰে অন্তৰ আপ্লুত। তেওঁলোকৰ দিনবিলাক পাৰ হৈ যায় বৰ মধুৰ ভাবে, খৰ গতিত।

কেইমাহমানৰ পাছত ইউহাৰাৰ বেজিমেণ্টে ব্ৰহ্মদেশলৈ যোৱাৰ নিৰ্দেশ পায়। টকিঅ' বিমান বন্দৰত ইউহাৰাৰ পৰা ইউচুকিয়ে বিদায় লয়। ছয়ো ছয়োকে সাৰটি ধৰি চুমা আৰু লোতক ভৰা চকুহালিৰে বিদায় মাগে।

ইউহাৰা আশাবাদী। তেওঁৰ দৃঢ় বিশ্বাস, যুদ্ধত মিকাড'ৰ জয় হ'ব। যুদ্ধৰ পাছত ইউহাৰাৰ জীৱন আৰু উজ্জল হ'ব। সপোন দেখে, টকিঅ' বা নাগাচাকি নগৰ প্ৰান্তৰ সাগৰৰ পাৰৰ এটি সৰু ঘৰৰ সন্মুখত এখনি ফুলনি, ছশাবী চেৰী ফুলৰ গছ, জোনাক ভৰা এখনি চোতাল, ধলপুৰাতে সাগৰৰ পানীৰ ওপৰত জিলমিলাই উঠা প্ৰভাতী সূৰ্য্যৰ অপূৰ্ব দৃশ্য। এই পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ মাজত ইউহাৰা আৰু ইউচুকিৰ এখন সৰু শান্তিপূৰ্ণ আনন্দময় সংসাৰ। বিচ্ছেদৰ বেদনা, আবেগ আৰু ভবিষ্যতৰ সোণালী সপোন বুকুত লৈ ছয়ো ছয়োৰেপৰা আঁতৰ হয়। বিমান আৰু বিমান কোঠৰ পৰা ছয়ো ছয়োলৈ মণিৰ নোৱাৰা হোৱালৈকে চাই থাকে। ইউচুকিয়ে বিমানখন দৃষ্টিৰ আঁৰ নোহোৱালৈকে চাই থাকে। বিচ্ছেদৰ কৰুণতাৰ মাজতো ইউচুকিৰ দৃঢ়, সজীৱ জাপানী মনটোলৈ সবলতা আহে। ইউচুকি অকলশৰীয়া নহয়। ইউচুকিৰ ইউহাৰা য'তেই থাকক, বিচাৰিলে ওচৰতে পাব।

যথাসময়ত ব্ৰহ্মদেশৰ ডাঠ হাবি-বন, চেগুণ কাঠৰ তলৰ বাট, পৰ্বত-নদী পাৰ হৈ ইউহাৰাৰ বেজিমেণ্ট ব্ৰহ্ম, হাকা, ফালাম আদি ঠাই দখল কৰি মণিপুৰ ৰাজ্যৰ টিদিমেদি ইম্ফলৰ ওচৰ পায়হি। ইউহাৰাৰ বেজিমেণ্টে আন আন দলৰ সৈন্যৰ সৈতে ইম্ফল অৱৰোধ

কৰে। এনে অৱস্থাতে এদিন মেচিনগানৰ গুলিৰ লোহাৰ টুকুৰা এটা অকস্মাতে ইউহাৰাৰ বুকুত লাগে। তেওঁ অজ্ঞান হৈ পৰে। তাৰ পাছৰ কথা আৰু ক'ব নোৱাৰে। সংজ্ঞা আহে ইম্ফলৰ শত্ৰু-পক্ষৰ এখন হস্পিতালত। জ্ঞান পোৱাৰ পাছৰ দিনবিলাক বৰ যত্নদায়ক হয়। ডাক্তৰে নানান চেষ্টা কৰিও কেইবাদিনলৈকে বুকুৰপৰা তেজ যোৱা বন্ধ কৰিব পৰা নাই। শত্ৰুক হত্যা কৰাই যদিও যুদ্ধৰ নীতি, আহত শত্ৰু-সৈন্যক সুস্থ কৰিবলৈ যত্ন কৰাৰো ব্যৱস্থা যুদ্ধনীতিত আছে। অৱশ্যে মুমূৰ্ষু আৰু আহত বহুত সৈন্যই বণস্থলীতে মৃত্যু বৰণ কৰে।

ইউহাৰাৰ জীৱনৰ কাহিনী কওঁতে যদিও মই তেওঁৰ ভাষা বুজা নাছিলোঁ, এইটো কিন্তু বুজিছিলোঁ যে মৃত্যুমুখী ইউহাৰাৰ মন এক অপূৰ্ব প্ৰশান্তিৰে ভৰা। মনটো বৰ কোমল। কাৰো প্ৰতি তিক্ততা নাই। এই শক্তিৰ উৎস ক'ত ক'ব নোৱাৰিলোঁ—দৃঢ়, স্থিৰ জাপানী মন, নে অশৰীৰী ইউচুকিৰ সান্নিধ্য।

ইউহাৰাই অনুৰোধ কৰিলে, তেওঁৰ গাৰুৰ তলত থকা নিজৰ বুকুৰ তেজৰ টোপালেৰে ৰাঙলী হোৱা জাপানী ভাষাত ইউচুকি আৰু ইউহাৰাৰ নাম লিখা ইউচুকিয়ে উপহাৰ দিয়া পাৰ্টৰ কমাল এখন, ইউচুকিলৈ লিখা আধকৰা চিঠি এখন, একোণত ৰঙা প্ৰভাত-সূৰ্য্যৰে সৈতে পাৰ্টৰ কাপোৰৰ এখন জাপানী বাষ্ট্ৰ পতাকা আৰু এখন চমুৰাই তৰোৱাল, এই বস্তুখিনি মই ল'ব লাগে; আৰু যদি কেতিয়াবা সুবিধা হয়, এজন এচিয়াবাসীয়ে যাতে বস্তুখিনি টকিঅ'ত থকা ইউচুকিক নিজ হাতে দিয়ে। ইউচুকিৰ ঠিকনাও তেওঁ দিলে। মই বস্তু কেইপদ লৈ গধুৰ মনেৰে মোৰ বিচনালৈ আহোঁ। মনত নানান কথাই খেলি মেলি কৰে। এয়ে মানুহৰ জীৱন! এয়ে মানুহৰ সকলো আশা আকাঙ্ক্ষাৰ পৰিণতি। এদিনৰ পাছত খবৰ পাওঁ, ইউহাৰাই এই জগতৰপৰা বিদায় লৈছে।

যুদ্ধৰ পাছৰ মোৰ ভ্ৰাম্যমান জীৱনত ঘূৰি ফুৰাৰ বাটত টকিঅ'

চহবলৈ যোৱাৰ সুবিধা হৈছিল। কোৱা বাহুল্য যে মই ইউহাৰাৰ বস্তু কেইপদ লগতে টকিঅ'লৈ লৈ গৈছিলোঁ। টকিঅ'ত থকা ভাৰতীয় বাণ্ঠদূতাবাসৰ কৰ্তৃপক্ষৰ সহায় লৈ আগতে খবৰ দি মই এদিন আবেলি ইউচুকি থকা ঘৰ পাওঁগৈ। ঘৰত ইউচুকিৰ মাক আৰু ইউচুকি। দুখন তাঁতশালত দুয়ো কাপোৰ বৈ জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰে। সৰু কাঠৰ বেৰ-ছালৰে এটা ঘৰ। ঘৰটোত মাত্ৰ এটা ডাঙৰ কোঠা। একালে দুখন তাঁতশাল, আনফালে এটা কাঠৰ ওখ ভেটিৰ কাষতে কাঠৰ ওপৰত বহাৰ ব্যৱস্থা। বেৰত আঁৰি থোৱা কেইখনমান জাপানী ভাষাত লিখা বাঁহৰ স্ক'ল (scroll) আৰু তাৰ মাজত ইউহাৰাৰ সামৰিক পৰিচ্ছদত বন্ধোৱা এখন ফটো। বাতি তেওঁলোক এই কাঠৰ ভেটিত শোৱে। ওচৰৰে সৰু বেৰ দিয়া চালি এখনত বন্ধা-বঢ়া কৰে। দুয়ো মোক আথে বেথে বহিবলৈ দিলে। জাপানী প্ৰথামতে বেৰৰ কাষতে জোতা খুলি থলোঁ। সেই সময়ত জাপান আমেৰিকাৰ অধীনত বুলি ক'লেও অত্যাধিক কৰা নহয়। তেতিয়া জাপানত তৈয়াৰ হোৱা বস্তুৰ ওপৰত লিখা থাকে অধিকৃত জাপানত তৈয়াৰী (made in occupied Japan)। জাপানী সৰ্বসাধাৰণে ইংৰাজী ভাষা শিকিছে। ইউচুকিয়েও ইংৰাজী ভাষা কব পৰা হৈছে। এতেকে মোৰ ইউচুকিৰ লগত কথা পতাত অসুবিধা হোৱা নাছিল। মোক পাই দুয়ো বৰ ভাল পালে। ইউচুকিয়ে বস্তু কেইপদ আলফুলকৈ ধৰি চালে, বুকুত সাৱটি লৈ ওচৰৰে মেজ এখনত কাপোৰ এখন পাৰি সঘতনে থ'লে। ইউচুকিৰ মন এক তৃপ্তিৰে ভৰপূৰ। ইয়াত বিচ্ছেদৰ বেদনা নেদেখিলোঁ; দেখিলোঁ এক দৃঢ় সৰল হিয়াৰ প্ৰতিচ্ছবি।

তেওঁলোকে মোৰ সম্মুখত বঙা চাহ, ভাত আৰু সিজোৱা মাছৰ পাত্ৰ কেইটা থৈ ওচৰতে দুয়ো বহিল। আমি তিনিও একেলগে আহাৰ কৰিলোঁ। মই যেন ইউহাৰাৰ এক দূত, তেওঁলোকলৈ

ইউহাৰাৰ প্ৰীতি সম্ভাষণ আৰু সন্দেশ লৈ গৈছোঁ। মই তেওঁলোকৰ সৈতে বহুত সময় থাকিলোঁ। বাতি প্ৰায় ন মান বজাত বিদায় ল'লোঁ। বাটত আহোঁতে পঞ্চমীৰ জোনটো আকাশত বৰ উজ্জল আৰু স্নিগ্ধ যেন লাগিল। চেৰি গছৰ বঙা ফুল বিলাকৰ ওপৰত জোনৰ পোহৰ পৰি চিকমিকাই আছিল; ওচৰৰ হ্ৰদৰ পানীৰ ওপৰত জোনৰ বশ্মিয়ে সৰু সৰু ৰূপালী টো বিলাকৰ সৃষ্টি কৰিছিল। ওচৰৰ আপেল গছৰ পকিৰ ধৰা আপেলবিলাকৰ বঙটোও বৰ সজীৱ যেন লাগিল। পৃথিৱীখন ইমান ধুনীয়া! মানুহবিলাক ইমান ভাল!

চাৰ্লচ কেণ্ট

দ্বিতীয় মহাযুদ্ধ। ১৯৪২ চনৰ মাজভাগ। যুদ্ধত জাপান বেগাই আগবাঢ়ি গৈছে। পাৰ্ল হাৰ্ভাৰত বোমা পেলোৱাৰ পাছত জাপানে ফিলিপাইন, চিন্ধাপুৰকে অধিকাৰ কৰি মালয়, প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ সৰু ডাঙৰ দ্বীপমালা আৰু মান দেশ জয় কৰিছে। জাপানী সৈন্য অসমৰ উত্তৰ-পূব দুৱাৰ-দলিত ভৰি দিছেহি। জেনেবেল আলেক-জেণ্ডাৰে কথমপি সৈন্য-সামন্ত লৈ মানদেশৰপৰা ওলাই অসমেৰে গৈ জিবণি লৈছে। এনেকৈ আৰু কিমান পিছুৱাই যাব! মিত্ৰ-পক্ষৰ কঁকালত টঙালি বান্ধিবৰ হ'ল। অসমৰ পৰা মানদেশলৈ দুটা পথ। এটা ডিমাপুৰ, কহিমা, মণিপুৰেদি তামু হৈ; আনটো মাকুমৰপৰা লিডোৰে উত্তৰ মানদেশ অভিমুখে। অৱশ্যে তামুৰ ওচৰত আন এটা ঠেঙুলি ওলাইছিল। এই ঠেঙুলিটোক উপলুঙাকৈ 'ক'লা বাস্তা' অৰ্থাৎ ক'লা মানুহৰ বাবে বাট বুলি কোৱা হৈছিল। এই বাটেদি ক'লা ভাৰতীয় ভগনীয়াসকল মানদেশৰপৰা অসমলৈ আহিছিল। আমাৰ আগৰ মান ভগনীয়া যেনেকুৱা, এই সময়ৰ ভাৰতীয় ভগনীয়াও তেনেকুৱা। পাৰ্থক্য মাত্ৰ অসমীয়াক অসমতে ভগনীয়া কৰিছিল, এতিয়া জাপানীয়ে ভাৰতীয় লোকক মানদেশৰ-পৰা ভগনীয়া কৰিছে। ভগনীয়া শেষ হোৱাৰ লগে লগে কহিমা, ইম্ফল, পেলেল আদি ঠাইত মিত্ৰপক্ষৰ সৈন্য আৰু যুদ্ধৰ নানান সঁজুলিৰ সমাবেশ হয়। ডিমাপুৰৰপৰা ইম্ফললৈ যোৱা বাস্তাটো বহল আৰু উন্নত কৰিবলৈ হাজাৰ হাজাৰ মানুহে কাম কৰে। পেলেলৰ পৰা তামুলৈ এটা নতুন পাহাৰী বাস্তা নিৰ্মাণ হয়। ডিমাপুৰ-ইম্ফল বাস্তাত মটৰ গাড়ী, যুদ্ধৰ নানান জাতীয় টেঙ্ক আৰু

নানা ধৰণৰ যান-বাহন আৰু যন্ত্ৰৰ লানি নিছিগা হয়। আন্ধাৰ ৰাতি অকাই পকাই যোৱা বাস্তাৰ ফালে চাই থাকিলে এনে লাগে যেন এখন ডাঙৰ নৈৰ ওপৰেৰে চাকি জ্বলাই বহুত সৰু বৰ নাও একাবেকা জলপথেৰে গতি কৰিছে। ডিমাপুৰ, কহিমা আদি ঠাইবিলাকৰ জীৱনযাত্ৰাৰ গতি প্ৰথৰ, চঞ্চল আৰু উত্তেজনাপূৰ্ণ হয়। এই সৰু নগৰবিলাকৰ চাৰিওফালে আৰু নগৰৰ বাটে পথে সৈন্যৰ চাউনীবিলাক, নানান ধৰণৰ মটৰ গাড়ী, পৃথিৱীৰ নানান জাতীয় সৈন্য, বিষয়া, বহুৱা আদিৰ ক্ষিপ্ৰ চলন ফুৰণ। এই বিদেশীসকলৰ আৰু স্থানীয় মানুহৰ মাজতো এক নতুন মাদকতা। যুদ্ধৰ বিষাদ নাই, আছে অস্থিৰ উন্মাদনা আৰু জীৱনৰ চঞ্চলতা।

কহিমাৰ কুকি পাহাৰ। ইয়াত মেকানিকেল ট্ৰেন্সপৰ্ট বিভাগত মটৰ গাড়ী ৰখা আৰু মেৰামতি কৰা হয়। এইবিলাক চলোৱা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰা বিষয়া থকা ঠাইও ইয়াৰ লগতে। চেকেণ্ড লেফটেনেণ্ট চাৰ্লচ কেণ্ট ইয়াৰে এজন বিষয়া। এওঁ ইংৰাজ যুৱক। যব দক্ষিণ ইংলণ্ডৰ ডেভনত। অলপতে কমিচন পাই জাহাজেৰে আফ্ৰিকাৰ দক্ষিণ উপকূল হৈ ভাৰতবৰ্ষ ওলাইছে। ভাৰতৰ নানান চাউনীৰ পানী খাই ডিমাপুৰেৰে কহিমা পায়। কহিমাৰ এটা ইউনিটত তেওঁৰ কাম নিৰ্দিষ্ট হয়। ইংলণ্ডৰপৰা অহাৰ অলপ আগতে ডবোথিৰ সৈতে বিয়া হয়। ছয়ো অক্সফোৰ্ডত একেলগে পঢ়িছিল। চাৰ্লচক চাউদাম্পটন বন্দৰত ডবোথিয়ে আগবঢ়াই দিয়ে। বহুত বিবাহিত বিষয়া আৰু সৈনিকৰ দৰে চাৰ্লচ আৰু ডবোথিয়েও পৰস্পৰক আঁকোৱালি ধৰি ডেকা-গাভৰুৰ গৰম চুমাৰে ওঁঠ ওপচাই বিদায় লয়। ছয়োৰে চকু চলচলীয়া হয়। জাহাজ পাৰ এবাৰ বহুত পাছলৈ—জাহাজ নেদেখা হোৱালৈকে ডবোথিয়ে চুলিত মৰা বঙীন হাঁচটিখন জোকাৰি থাকে।

কহিমাৰ আলিবাটত নানান কাম। মাটি কটা, মাটি কঢ়িওৱা, শিলগুটি দিয়া, পাহাৰৰ ওপৰৰপৰা মাটি খহি বাস্তা বন্ধ কৰিলে

মাটি তাঁতৰ কৰি বাস্তা উলিওৱা আদি কাম। এইবিলাক সকলোৱে কৰিব পাৰে। কহিমা, জখমা, ভিচেমা আদি নগা গাওঁবিলাকৰ ল'ৰা, বুঢ়া, ডেকা, গাভৰু আটায়ে আহি এই কাম কৰি প্ৰভুত ধন উপাৰ্জন কৰে। এই গাওঁবিলাকত মিচনাৰীৰ অনুগ্ৰহত শিক্ষা পোৱা ল'ৰ-ছোৱালীৰ অভাৱ নাই। কোনোৱে আই. এ., কোনোৱে বি. এ. লৈকে পঢ়া। নগাসকলে হাতেৰে কাম কৰিবলৈ লাজ নাপায়। বি. এ. পাছ জীয়াবী বোৱাবীয়ে খৰি-লুৰি পিঠিত হোৱা বান্ধি বা ঠুৰিয়া তামোলৰ গঢ়ৰ বাঁহৰ ডুলিত ধান লৈ হো-হোৱাই আবেলি ঘৰলৈ উলতি যায়। বাস্তাত কাম কৰা মানুহৰ ভিতৰতো শিক্ষিত ডেকা গাভৰুৰ অভাৱ নাই। ইয়াৰে এজনী গাভৰু মেৰী আঙ্গামী। বি. এ. পাছ। বাপেক ডাক্তৰ। আগৰ পূৰ্ববঙ্গ আৰু অসমৰ দিনতে বৃত্তি পাই ঢাকাৰ পৰা ডাক্তৰী পাছ কৰা লোক। এতিয়া অলপতে পেঞ্চন পাইছে। মেৰীৰ বয়স একৈশ বছৰ। কলিকতাৰ কলেজত পঢ়োতে চুলি চুটিকৈ কটা, পিন্ধনত মেখেলাৰ নিচিনা কিন্তু গাত লিপিত খাই ধৰা ফুলাম আঙ্গামী কাপোৰ। গাত গোলাপী ব্লাউজৰ ওপৰত এখন বোলোৱা আঙ্গামী কাপোৰ। মূৰত এথোপা ফুল। কেতিয়াবা কপৌ ফুল, কেতিয়াবা গোলাপ ফুল আৰু একো নাপালে নাৰ্জি ফুল। হাত-ভৰিৰ বঙৰ পৰাই অনুমান কৰিব পাৰি গাৰ বং তেজী বগা। মুখত এটা উজ্জল কমনীয়তা। চকুত পাহাৰী হৰিণীৰ চঞ্চলতাৰ লগত মিহলি হৈ আছে পশ্চিমীয়া শিক্ষাই দিয়া স্থিৰতা। নগাৰ স্বাভাৱিক কাপোৰ পৰিধানৰ ধৰণে ফুটাই তোলে শৰীৰৰ অঙ্গ-সৌষ্ঠৱ। মিলিটেৰী পৰিবহন কেন্দ্ৰৰ ওচৰৰ আলিবাটত কাম কৰা নাগিনী ছোৱালীৰ স্মৃঠাম হাত-ভৰি, উঠন বুকু, শৰীৰৰ আকৰ্ষণীয় বেথাবিলাক, কপৌফুল গোজা চুলিয়ে ডেভনচায়াৰৰ যুৱক, অক্সফোৰ্ডৰ গ্ৰেজুৱেট চাৰ্লচক ভালকৈয়ে আকৰ্ষণ কৰিলে। আলিৰ এঁদাঁতিত মটৰ থৈ

চালকৰ আসনৰপৰা দিনৰ পিছত দিন ধৰি চাৰ্লচৰ দৃষ্টি মেৰীৰ ওপৰত স্থিৰ হৈ থাকে। চকুৰ দৃষ্টি শৰীৰৰ বেথাবিলাকেৰে পিচলি যায়। লাহে লাহে মেৰীয়েও সকলো বুজা হ'ল। চাৰ্লচ আৰু মেৰী মটৰত সন্ধিয়া ফুৰা হ'ল। মেৰীৰ ঘৰলৈও চাৰ্লচৰ আহ-যাহ আবন্ত হ'ল। মিলিটেৰী চিনেমা ঘৰলৈ চাৰ্লচে প্ৰায়ে মেৰী, মেৰীৰ ভনীয়েক লিলি আৰু ভায়েক জনক নিবলৈ আবন্ত কৰিলে। জীপত উঠি চাৰ্লচ আৰু মেৰীয়ে ৰবিবাবে নগৰৰ বাহিৰলৈ ফুৰিবলৈ যায়। ৰবিবাবৰ ছপৰীয়া পাহাৰৰ ব'দ কাছলিত বহি ছয়ো বনৰীয়া গছৰ তলত পিক্‌নিক কৰে। এইদৰে এওঁলোকৰ ৰঙীন দিনবিলাক এটাৰ পাছত এটাকৈ পাব হয়। যৌৱনৰ উন্মাদনা, যুদ্ধৰ উত্তেজনা আৰু ৰঙীন জীৱনৰ বিচিত্ৰতাৰ মাজত দিনবিলাক যেন বৰ বেগাই যায়।

১৯৪৪ চন। এইটো বছৰৰ এপ্ৰিলৰ মাজৰ পৰা মে' মাহৰ এছোৱাৰ ভিতৰতে জাপানী সৈন্যই হাকা, ফালাম, তিদিম, তামু, পেলেল আদি ঠাই অধিকাৰ কৰি ইক্ষল নগৰ অৱবোধ কৰে। বিমানৰ বাহিৰে ইক্ষলৰ সৈতে বহিৰ্জগতৰ সংযোগ নোহোৱা হয়। ইক্ষলৰ বাস্তাবে আৰু চিন্দুইন নদী পাৰ হৈ ফেকেকুজুমি বাস্তাবে কহিমা নগৰ আক্ৰমণ কৰিবলৈ ৩৩তম জাপানী ৰাজকীয় বাহিনী আগবাঢ়িছে। কহিমা আক্ৰমণ আসন্ন। কহিমাৰ সামৰিক আৰু অসামৰিক জীৱন চঞ্চল হয়। নগৰৰ চাৰিওফালে উদ্ভিগতা, আতঙ্ক। অলপ পিছতে জাপানী সৈন্যই কহিমা অৱবোধ কৰে। কহিমা চহৰৰ আধাৰো বেছি জাপানী সৈন্যৰ হাতত, আৰু এভাগত মিত্ৰপক্ষৰ নানান জাতীয় সৈন্যই আক্ৰমণ প্ৰতিহত কৰি তুমুল সংগ্ৰামত ব্যস্ত। জাপানী সৈন্যৰ হেঁচা দিনক দিনে বাঢ়ি গৈছে। খাৰৈ খান্দি সৈন্যই মাটিৰ তলত আশ্ৰয় লৈছে। এই

অৱস্থাত এবাৰ খাৱৈৰ পৰা মূৰ উলিয়াই চাওঁতে কৰবাৰ পৰা
অহা জাপানী কামানৰ গুলি মূৰত লাগি চাৰ্লচ্ কেণ্ট নিহত হয়।

মিছেচ্ কেণ্টক যথাসময়ত ইংলণ্ডৰ যুদ্ধ দপ্তৰে চাৰ্লচ্ৰ মৃত্যুৰ
বাতৰি দিয়ে। এবছৰৰ পাছত মিছেচ্ কেণ্টে ওৱেলচ্ মিচনৰ
হাৰ্বাৰ্ট উইলিয়ামচ্ক বিয়া কৰায়। ওৱেলচ্ৰ থিয়চফিকেল কলেজত
তেওঁলোকে অধ্যয়ন আৰু অধ্যাপনা কৰি তিনি বছৰ কটায়।
তাৰ পাছত মিচনৰ কৰ্তৃপক্ষই তেওঁলোকক ভাৰতবৰ্ষলৈ পঠায়।
যথাসময়ত উইলিয়াম্চে কহিমাত অৱস্থিত ওৱেলচ্ প্ৰেচবেটে-
ৰিয়ান মিচনৰ শাসন ভাৰ লয়। কালৰ কুটিল গতিত পূৰ্বৰ
মিছেচ্ কেণ্ট, বৰ্তমানৰ মিছেচ্ উইলিয়ামচ্—প্ৰথম স্বামীৰ মৃত
স্থান কহিমাৰ বাসিন্দা হ'ল।

কহিমাৰ সামূহিক সামৰিক সমাধিস্থান। যোৱা দ্বিতীয়
মহাযুদ্ধত কহিমা অঞ্চলত প্ৰাণ হেৰুৱা সৈন্যসকলক ইয়াতেই
সমাধিস্থ কৰা হয়। প্ৰায় তিনি হাজাৰ সৈন্যৰ কবৰৰ চিন
হিচাবে প্ৰত্যেকৰ বাবে একোটাকৈ চিকচিকীয়া খোদাই কৰা
শিলেৰে বন্ধোৱা ভেটিৰ ওপৰত বিলাতত তৈয়াৰী একোটাকৈ
লোৰ ক্ৰচ। ওপৰত সৰু পিতলৰ ফলি একোখনৰ ওপৰত নিহত
সৈন্যজনৰ নাম, জন্ম আৰু মৃত্যুৰ তাৰিখ, বেজিমেণ্ট আদিৰ নাম
লিখা আছে। বেছিভাগেই দ্বিতীয় ডিভিজনৰ ইংৰাজ সৈনিক।
তেওঁলোকৰ ডিভিজনৰ চিন আছিল [x] পূৰণ চিনৰ নিচিনাকৈ
দিয়া ছুটা চাৰি। তেওঁলোকে শিক্ষা পাইছিল কন্বাইণ্ড অপাৰেচন
বা মাৰ্চি আৰু পানী উভয়ৰে উত্তৰ-পূব এচিয়াৰ জাপানী অধিকৃত
অঞ্চল সমূহ পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈহে। কিন্তু বিশেষ জৰুৰী প্ৰয়োজনৰ

বাবে কহিমাৰ যুদ্ধত অংশ গ্ৰহণ কৰিব লগা হ'ল। এই
ডিভিজনৰ বহুতে প্ৰাণ হেৰুৱায়। সামূহিক সমাধি স্থানখন এখন
ধুনীয়া ফুলনিৰ নিচিনা।

কহিমা অঞ্চললৈ যোৱা ভ্ৰমণকাৰীসকল আৰু বহুতো
বাসিন্দাইও সমাধিস্থল চাবলৈ যায়। নানান স্মৃতি তাত সিঁচৰিত
হৈ আছে। মিছেচ্ উইলিয়াম্চে উইলিয়ামচ্ৰ সৈতে মিচনৰ
ছাত্ৰ-ছাত্ৰীবিলাকক লৈ তালৈ ফুৰিবলৈ যায়। কেণ্টৰ সমাধিৰ
ওচৰত তেওঁলোকে লাহে লাহে খোজ কাঢ়ে। দুয়োৰে মনত
নানান কথা ভুমুকি মাৰে। কিন্তু কোনেও একো প্ৰকাশ নকৰে।
বতৰ বেয়া নহ'লে প্ৰত্যেক ববিবাবেই যায়। এদিন তেওঁলোকে
গৈ দেখে কেণ্টৰ সমাধিৰ ওচৰত এজনী স্মৃতি নগা গাভৰু।
লগত চাৰি-পাঁচ বছৰীয়া এটা ল'ৰা। দেখিবলৈ বগা, চকুহুটা
নীলা আৰু অলপ দাঁহা, চুলিবিলাক বঙচুৱা। নগা গাভৰুৱে
আঁঠুকাঢ়ি জাপটগৰ ফুলৰ ডাঙৰ তোৰা এটা সমাধিৰ আগত
থৈছে। মুদখোৱা চকুযুৰিৰে গাভৰু ভাৱত তন্ময়।

উইলিয়ামচ্হঁতে খবৰ লৈ জানিব পাৰিলে যে, সেই ল'ৰাটো
কেণ্টৰ। কেণ্টৰ মৃত্যুৰ সময়ত মেৰী আছিল অন্তঃসত্তা। ল'ৰাটোৰ
নাম জ'ন কেণ্ট, মাকে নিজৰ পৰিচয় দিয়ে মেৰী কেণ্ট বুলি।
উইলিয়ামচ্হঁতৰ সৈতে মেৰীৰ বন্ধুত্ব গঢ়ি উঠে। উইলিয়ামচ্হঁতে
মেৰীৰ অনুমতিক্ৰমে জ'নক তোলনীয়া পুত্ৰ হিচাবে লয়। নাম
জ'ন কেণ্টেই থাকে। জ'নক তেওঁলোকে শিক্ষাৰ বাবে ইংলণ্ডলৈ
পঠায়।

যথাসময়ত জ'নে ইংলণ্ডৰ সৈনিক বিদ্যালয় চেণ্ট্ৰাৰ্টত ভৰ্ত্তি হয়

আৰু আটো বছৰৰ পিছত দ্বিতীয় লেফটেনেণ্টৰ কমিচন পাই ওলাই আহে। কমিচন পোৱাৰ পাছত জ'ন এবাৰ কহিমালৈ আহে।

জ'ন কহিমা পোৱাৰ পাছদিনা ববিবাৰ। ববিবাৰৰ ব'দালি পুৱাত উইলিয়ামচ্, মিছেচ উইলিয়ামচ্, মেৰী আৰু জ'ন সমাধিস্থানলৈ যায়। প্ৰত্যেকৰে হাতত একোটা জাপটগৰ ফুলৰ তোৰা। আটোয়ে কেণ্টৰ সমাধিৰ ওচৰত মৌনভাবে থিয় হৈ কেণ্টৰ আত্মাৰ বাবে প্ৰাৰ্থনা কৰে। তাৰ পাছত আটোয়ে সমাধিত ফুল দিয়ে।

সমাধিস্থলৰপৰা ওলাই আহি পদূলি মূৰত ঠিয় দি জ'ন কেণ্টে দেখে এটা শিলৰ কীৰ্ত্তি-স্তম্ভৰ বেদীৰ সন্মুখৰ ফালে যোৰা চাবিৰ প্ৰতীকৰ তলত লিখা আছে:

“When you go home tell them of us,
we gave our to-day for your tomorrow.”

(তোমালোক যেতিয়া ঘৰলৈ উভটিবা—দেশবাসীক ক'বা তেওঁলোকৰ ভবিষ্যতৰ বাবে আমি আমাৰ বৰ্ত্তমান দিলোঁ।)

জ'নে ঠিয় হৈ সমাধিৰ ফালে চালে। লগত থকা কেউজনৰে চকু চলচলীয়া হৈ পৰে। জ'নৰ মনত খেলালে—তেওঁৰ পিতৃয়ে দেশৰ ভবিষ্যত উজ্জ্বল কৰিবলৈ নিজৰ বৰ্ত্তমান দিলে—সঁচাকৈ দেশৰ ভবিষ্যত উজ্জ্বল হ'লনে নহল তেওঁ বুজিব নোৱাৰিলে। কিন্তু তেওঁ বুজিলে এয়ে নিয়তিৰ বিধান।

বিচাৰ

১৯৪১ চনৰ ডিসেম্বৰ মাহ। জাপান আৰু আমেৰিকাৰ মাজত তেতিয়া মৈত্ৰীপূৰ্ণ সন্ধি। যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ৰাজধানী ওয়াশিংটনত আঘোন মাহৰ থেতুৱৈ লগা জাৰ। যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ বৈদেশিক সচিব আৰু তাত থকা জাপানৰ ৰাজদূত এটা উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ ভোজনালয়ত নৈশ ভোজনত ব্যস্ত। ছয়ো ছয়োকে সন্মুখত জনাইছে আৰু উভয়ে দেশৰ মঙ্গল কামনা কৰি আনুষ্ঠানিক ভাৱে ‘টষ্ট’ আগবঢ়াইছে। এনেতে হঠাৎ যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰপৰা বৈদেশিক সচিবলৈ টেলিফোন আহিল, ‘পাৰ্ল হাৰ্বাৰ’ত জাপানী বোম্বাৰ্ক বিমানে ছখন বৃহৎ যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ যুদ্ধজাহাজ অতৰ্কিতে ধ্বংস কৰিছে। ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ‘কংগ্ৰেচ’ অৰ্থাৎ লোকসভা আৰু চিনেটৰ অনুমোদনসাপেক্ষে জাপানৰ সৈতে যুদ্ধ ঘোষণা কৰিছে। আমেৰিকাৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে জাপানৰ ৰাজদূতক জনাবলৈ নিৰ্দেশ দিছে—তেওঁ যেন দূতাবাসৰ অন্যান্য কৰ্মচাৰীসকলেৰে সৈতে ছয়ত্ৰিশ ঘণ্টাৰ ভিতৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰ ত্যাগ কৰি যায়। এয়ে হ'ল জাপানৰ দ্বিতীয় মহাযুদ্ধত প্ৰথম প্ৰবেশ।

এইখিনিতে পাৰ্ল হাৰ্বাৰৰ বিষয়ে অলপ উল্লেখ কৰোঁ। পাৰ্ল হাৰ্বাৰ হাওৰাই দ্বীপপুঞ্জৰ এটা সুৰক্ষিত পোতাশ্ৰয়। হাওৰাই দ্বীপপুঞ্জ তেতিয়া আমেৰিকাৰ এখন উপনিবেশ আছিল। বৰ্ত্তমানে আমেৰিকাৰ এখন ষ্টেট হিচাবে মৰ্যাদা পাইছে।

হাওৰাই দ্বীপপুঞ্জ এচিয়াৰ পূব আৰু আমেৰিকাৰ পশ্চিম উপকূলৰ মাজত অৱস্থিত প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ কেইটামান দ্বীপৰ সমষ্টি। ইয়াৰ অধিবাসীসকল নানান জাতি, সভ্যতা আৰু কৃষ্টিৰ এক স্মৃতি আৰু পূৰ্ণ সমন্বয়ৰ প্ৰতীক। এওঁলোক যদিও আমেৰিকাৰ নাগৰিক তথাপি নিজকে হাওৰাইআন বুলিবলৈহে ভাল পায়।

ইয়াৰ আদিম অধিবাসীসকল প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ টাহিটি দ্বীপবপৰা অহা। তেওঁলোকে গছৰ টুকুৰাৰ মাজভাগ চাঁচি উলিয়াই নাও তৈয়াৰ কৰি প্ৰায় দুহেজাৰ মাইল জলপথ সেই নাৱেৰে অতিক্ৰম কৰি হাওৱাই পাইছিল। তেওঁলোকৰ দিশ নিৰ্ণয়ৰ একমাত্ৰ সহায় আছিল আকাশৰ তৰা। তেওঁলোকৰ এই সুদীৰ্ঘ আৰু দুঃসাহসিক সমুদ্ৰযাত্ৰাৰ বিৱৰণে আজিৰ অতি উচ্চ ধৰণৰ বৈজ্ঞানিক যন্ত্ৰপাতিৰ সহায়েৰে চালিত জাহাজ আৰু নাবিকৰ কৃতিত্ব গ্লান কৰি দিয়ে। তেওঁলোক অতি কষ্টসহিষ্ণু আৰু সাহসী। প্ৰকৃতিৰ সৈতে—মাটি, মুকলি আকাশ আৰু বিশাল সমুদ্ৰৰ জলবাণিৰ সৈতে হাওৱাই-বাসীৰ অতি নিবিড় সম্বন্ধ।

হাওৱাই উৎকৃষ্ট কুঁহিয়াৰ আৰু বৃহৎ সুস্বাদু আনাৰসৰ বাবে বিখ্যাত। এই কুঁহিয়াৰবপৰা উৎপন্ন হোৱা অশোধিত চেনি (raw sugar) কেলিফোৰ্ণিয়াৰ চেনি কলত শোধন কৰি আমেৰিকাক যোগান ধৰে। আনাৰসো নানান ঠাইলৈ চালান যায়। মোৰ নিজৰ এটি সৰু কাহিনী। হনলুলুৰপৰা কেলিফোৰ্ণিয়াৰ চানফ্ৰাঞ্চিকো চহৰলৈ বুলি বিমানেৰে যাত্ৰা কৰিম। বিমানত উঠাৰ সময়ত 'কাৰ্টমস্'ৰ মানুহে মোৰ লগত আনাৰস আছে নেকি প্ৰশ্ন কৰে। অসমৰ পৰা মই গৈছোঁ আমেৰিকালৈ, বাটতে হনলুলুৰ 'কাৰ্টমস্' বিষয়াৰ চকুত ধূলি দি মই আনাৰস নিম, এনে এটা প্ৰশ্নৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব বুলি মই ভবাই নাছিলোঁ। এইখিনি কথা উল্লেখ কৰাত বিষয়াই হাঁহি মাৰি বঙীন চকৰ টুকুৰাৰে মোৰ বাকচৰ ওপৰত 'পাচ' কৰা চিন আঁকি দিলে।

হাওৱাই দ্বীপপুঞ্জ, বিশেষকৈ হনলুলু আন্তৰ্জাতিক প্ৰমোদ বিনোদনৰ বাবে ভ্ৰমণকাৰীৰ অগ্ৰতম তীৰ্থ। ইয়াৰ জলবায়ু স্বাস্থ্যকৰ আৰু মনোৰম। বেছি জাৰো নহয়, অসহ্য গৰমো নাই। ইয়াৰ সমুদ্ৰ উপকূল বৰ পৰিষ্কাৰ আৰু তৰাং। সাগৰৰ বহুত দূৰলৈ খোজকাঢ়ি যাব পাৰি। হনলুলুৰ ওৱাই-কি-কি-উপকূলৰ আকৰ্ষণ

পৃথিবীবিখ্যাত। কাঠৰ দীঘল লাহী নাৱেৰে সাগৰৰ বহুত ভিতৰলৈ যাব পাৰি। এই নাওবোৰ পাৰবপৰা কেইজনমান মানুহে ঠেলি দিয়ে, তাৰ পাচত পাতল বঠাৰে দুইফালে বাই যায়। হাওৱাই-বাসী প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ সন্তান। উৰ্মিমালাই তেওঁলোকক বৰ ভাল পায়। আমাৰ বহাগৰ বিহুৰ অনুৰূপ তেওঁলোকৰ বাৰ্ষিক উৎসৱ আলোহাত ছলা ছলা নৃত্য হয়। ডেকা-গাভৰুৱে মিলি নাচে। গাভৰুৰ গাত ডিঙি আৰু কঁকালৰপৰা ওলোমোৱা ঘাঁহৰ সাজ। ডিঙিত ডাঙৰ সৰু নানান বৰণীয়া ফুলৰ আঠুলৈ পৰা মালা, মূৰত ফুল-পাতৰ মুকুট। গীটাৰৰ ধ্বনিৰ সমন্বয়ত গাভৰুৰ কণ্ঠসঙ্গীতৰ ছেৰে ছেৰে ছলা ছলা নৃত্য। এই সকলোৱে হাওৱাই দ্বীপপুঞ্জ, বিশেষকৈ ওৱাই কি-কি উপকূলৰ হনলুলু নগৰক এক সপোন ৰাজ্যত পৰিণত কৰি ৰাখে।

হিটলাৰৰ পতনৰ লগে লগে ইয়োৰোপত দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ এক অধ্যায়ৰ পৰিসমাপ্তি ঘটে। কিন্তু পূৰ্ব আৰু দক্ষিণ এচিয়াৰ যুদ্ধ তেতিয়াও চলি আছিল। প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ সৰু-বৰ বহুতো দ্বীপ আৰু দক্ষিণ-পূব এচিয়াৰ বিৰাট অঞ্চল তেতিয়াও জাপানৰ অধিকৃত। মিত্ৰপক্ষৰ কষ্টসাধ্য আৰু দীৰ্ঘকাল ব্যাপী অভিযানৰ প্ৰয়োজন সুস্পষ্ট হৈ উঠিছে। বিপুল সৈন্য ক্ষয়ৰ লগতে মিত্ৰপক্ষীয় দেশবোৰৰ সকলো প্ৰচেষ্টা যুদ্ধমুখী কৰা হৈছে। জীৱন, ধন, সম্পত্তিৰ অনিশ্চয়তাই মানুহক ত্ৰ্যস্তমান কৰি তুলিছে। এই পৰিস্থিতিৰ মাজতে ১৯৪৫ চনৰ আগষ্ট মাহত হঠাতে জাপানৰ দুখন অতি জনবহুল নগৰ—হিৰোচিমা আৰু নাগাচাকিত আমেৰিকাই আণবিক বোমা নিক্ষেপ কৰে। ফলত লাখ লাখ মানুহৰ কৰণ মৃত্যু হয়। লাখ লাখ লোক পঙ্গু হৈ পৰি জীৱনমৃত অৱস্থাত শেষ মুহূৰ্ত্তৰ অপেক্ষাত বৈ থাকে। তাতোকৈ ডাঙৰ কথা, অনাগত সন্তানৰ ভৱিষ্যত অন্ধকাৰময় আৰু অনিশ্চিত হৈ পৰে। এই নগৰ দুখন প্ৰায় ধূলিসাৎ হৈ যায়। এইয়া পৃথিবীৰ দৃষ্টিগোচৰ

হোৱা এক কৰুণ আৰু ভয়াবহ পৰিস্থিতি। আণবিক বোমা বিস্ফোৰণৰ পৰীক্ষা নিষিদ্ধ কৰাৰ বিষয়ে বৰ্ত্তমান পৃথিৱীত প্ৰধান প্ৰধান দেশসমূহৰ মাজত নানান আলোচনা হৈ আছে। কিন্তু জাপানেই প্ৰথম এই বিতৰ্কিতকালৰ সোৱাদ পায় আৰু ইয়াৰ ভয়াবহ পৰিণতিৰ প্ৰথম বলি হয়।

আণবিক বোমা পেলোৱাৰ পাচত জাপানে মিত্ৰপক্ষৰ হৈ আমেৰিকাৰ ওচৰত চৰ্ত্তবিহীন ভাৱে আত্মসমৰ্পণ কৰে টকিঅ' উপকূলৰ এখন যুদ্ধযাহাজৰ ওপৰত। জেনেৰেল ডগ্লাচ মেক-আৰ্থাৰ জাপানৰ প্ৰধান শাসনকৰ্ত্তা হয়। জাপানী জনসাধাৰণৰ মুখত কালিমা। বিজীতৰ আগত নতশিৰ। প্ৰভাতী সূৰ্য্যৰ দৰে উজ্জ্বল জাপান সাম্ৰাজ্যৰ ওপৰত এচটা ক'লা ডাৱৰ। জাপানত তৈয়াৰী হোৱা সামগ্ৰী 'অধিকৃত জাপানত তৈয়াৰী' এই ছাপেৰে বিদেশলৈ চালান হয়। জাপানীসকলক পশ্চিমীয়া কৰিবলৈ বিজেতাৰ প্ৰচেষ্টা আৰম্ভ হ'ল। প্ৰচাৰ-কাৰ্য্য, আমেৰিকাৰ পৰা সাংস্কৃতিক সঁজাতি দল জাপানলৈ পঠোৱা আৰু জাপানী নাগৰিক, ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ দল আমেৰিকালৈ পঠোৱা আদি উপায়েৰে এই প্ৰচেষ্টা আগবাঢ়িব ধৰিলে।

অলপ থিতাপি লগাৰ পাচত সময় আহিল যুদ্ধৰ বাবে দোষী-সকলৰ বিচাৰৰ। সংবিধান মতে যুদ্ধৰ বাবে সম্পূৰ্ণ দায়িত্বপৰে জাপানৰ সম্ৰাট মিকাড' হিবোহিটৰ ওপৰত। এতেকে নিৰপেক্ষ-ভাৱে চালে সম্ৰাটেই প্ৰধান দোষী। সম্ৰাটৰ পাচতহে সেই সময়ৰ জাপানৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী জেনেৰেল ট'জ' আৰু দেশৰ সামৰিক আৰু বেসামৰিক বিশিষ্ট নেতাসকল দোষী। ইয়াকে কাক দোষী কৰি বিচাৰ কৰা সমীচীন হ'ব, এই বিষয়ে উপদেশ দিবলৈ এটা সমাজ-বৈজ্ঞানিকৰ দল আমেৰিকাৰপৰা জাপানলৈ পঠোৱা হয়। তেওঁলোকে জাপানত নানান তথ্য-পাতি সংগ্ৰহ কৰি জাপানী জনসাধাৰণৰ মনৰ ধাৰা আৰু গতি নিৰীক্ষণ কৰে। তেওঁলোকে সকলো

পিনে বিচাৰ কৰি পৰামৰ্শ দিয়ে যে, বজা মিকাড'ক যুদ্ধৰ বাবে দায়ী কৰি শাস্তি বিহা উচিত নহ'ব। জাপান সাম্ৰাজ্যৰ শাসনতন্ত্ৰ এটা সুউচ্চ দৌলৰ নিচিনা। মিকাড'ৰ স্থান সেই দৌলৰ সৰ্বোচ্চ স্থানত, সোণৰ কলচী সদৃশ। সেই কলচী কেনেকৈ ভুলুগুটিত হ'লে জাপানৰ জনসাধাৰণৰ মাজত যি জুই জ্বলিব পাৰে, সেই জুই নুমুৰাবলৈ গুৰুতৰ ক্ষতিৰ সম্মুখীন হ'ব লাগিব পাৰে। এনে পৰিস্থিতিৰ মুখামুখী হোৱাৰ পৰা বিৰত থকাই উচিত হ'ব বুলি আমেৰিকাই স্থিৰ কৰে।

জেনেৰেল ট'জ' প্ৰমুখ্যে সাতজন জাপানী নেতাক যুদ্ধৰ বাবে দায়ী কৰি বিচাৰ আৰম্ভ হয়। কেইবাখনো দেশৰ বহু বহু কেইজনমান বিশিষ্ট গ্ৰামাধীশক এই বিচাৰৰ ভাৰ দিয়া হয়। ভাৰতবৰ্ষৰপৰাও গ্ৰামাধীশ বাধাবিনোদ পাল যায়। বহুত তথ্য-পাতি, সাক্ষাৎ আদি লৈ যথাসময়ত এই বিচাৰৰ ৰায় দিয়া হয়—এই সাতজন নেতাৰ মৃত্যুদণ্ড। অৱশ্যে ভাৰতৰ গ্ৰামাধীশ বাধাবিনোদ পালৰ সৈতে এই ৰায়ত মতানৈক্য ঘটে।

টকিঅ' মহানগৰীৰ এখন ফাৰ্টেকত এদিন ধলপুৰাতে এই দণ্ডাদেশ কাৰ্য্যকৰী কৰা হয়। সাতজন নেতাক সাতটা মঞ্চত তুলি ফাঁচি দিয়া হয়। ফাঁচিৰ পাচত মৃতদেহ কেইটা অগ্নিত ভস্মীভূত কৰি চিতাভস্মখিনি ভাগ কৰি চাৰিখন জীপ গাড়ীত তুলি প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ টকিঅ' উপকূলৰ ভিন্ ভিন্ দিশলৈ লৈ যায়। চাৰিওখন জীপৰপৰা বেলেগ বেলেগ ঠাইত চিতাভস্ম নাৱত তুলি সাগৰৰ উপকূলৰপৰা কিছুদূৰ ভিতৰলৈ এই ভস্ম প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ বুকুত নিক্ষেপ কৰে। উদ্দেশ্য—যাতে বীৰ আৰু উপৰিপুৰুষ উপাসক জাপানী সকলে ভৱিষ্যতে তেওঁলোকৰ বীৰপূজাৰ বাবে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট স্থান বাছি উলিয়াব নোৱাৰে। আণবিক বোমা নিক্ষেপকাৰী বিজেতাৰ বিজীতৰ প্ৰতি বিচাৰৰ এই প্ৰহসনৰ বিয়োগান্ত নাটকৰ ইয়াতেই পৰিসমাপ্তি ঘটে।

কানপুৰ কেণ্টনমেণ্ট

১৯৪০ চনৰ কানপুৰ চহৰ। মই তেতিয়া তাত গেৰিচন ইঞ্জিনীয়াৰ। কানপুৰ ডাঙৰ কেণ্টনমেণ্ট। দ্বিতীয় মহাযুদ্ধ আৰম্ভ হোৱাৰ লগে লগে পুৰণা ডাঙৰ মিলিটেৰী বেৰেক বিলাকলৈ সৈন্যৰ সমাবেশ হৈছে। কেণ্টনমেণ্টৰ ভিতৰতে মানুহ ভৰ্তিৰ অফিচ বহিছে। ছজন বিষয়াই 'বংকট' বা 'বিক্ৰুইটমেণ্ট'ৰ কাম কৰে। ইয়াৰ বাহিৰেও তিনিজন ডাক্তৰে 'ডাক্‌দাৰি' কৰে। অৰ্থাৎ বিক্ৰুইট হোৱা লোকৰ স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰি বুকাৰ ঘেৰ কিমান, উশাহ লৈ বুকু ফিন্দালে কিমান বাঢ়ে, ওখ কিমান, ওজন বেছি নে কম, চকুৰ দৃষ্টি-শক্তি কেনেকুৱা, কিবা বেমাৰ আছে নে নাই আদি চাই ভৰ্তিৰ কাগজত লিখি চহী দিয়ে। এইদৰে হাজাৰ হাজাৰ মানুহ সৈন্য হবলৈ ভৰ্তি হৈছে। তেওঁলোকে সৈনিকৰ নতুন সাজ পাইছে আৰু প্ৰশিক্ষণ লৈছে। প্ৰশিক্ষণৰ পাচত ভাৰতৰ নানান ছাউনিৰ আৰু ভাৰতৰ বাহিৰেও মিত্ৰপক্ষৰ হকে যুদ্ধ কৰিবলৈ বিভিন্ন ঠাইলৈ গৈছে।

এয়া হ'ল দেশী সৈন্যৰ কথা। কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ বুটিছ লাইনৰ বৃহৎ বৃহৎ বেৰেকবিলাক ভৰি পৰিছে বিলাতৰ পৰা অহা ইংৰাজ সৈন্য আৰু বিষয়াৰে। ভাৰতৰ আন আন ছাউনীৰ পৰা আৰু ইংলণ্ডৰ পৰাও অহা নতুন সৈন্যক প্ৰশিক্ষণ দিবলৈ আৰু নতুন নতুন ইউনিট গঠন কৰিবলৈ এই বিষয়াসকল কানপুৰ পাইছে। কানপুৰৰ বিৰাট 'হাৰনেচ এণ্ড চেদলাৰি' কাৰখানা— অৰ্থাৎ চামৰাৰ চৰকাৰী কাৰখানাত কাম কৰিবলৈও বহুত ইংৰাজ বিষয়া আহিছে। অফিচৰ লাইনত কিছু সংখ্যক ভাৰতীয় বিষয়াও আছে, বেছি ভাগেই নিম্ন পৰ্যায়ৰ।

ডাঙৰ পথাৰ এখনত মটৰ ট্ৰাক চলোৱাৰ শিক্ষা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। তাৰ বাবেও বিষয়াৰ প্ৰয়োজন। মুঠতে বিষয়া, সৈন্য, মটৰ ট্ৰাক, নতুন নতুন বেৰেক, বগা বগা তন্তুৰ শাৰীৰে আৰু যুদ্ধৰ নানান আহিলা-পাতি—অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ, সবঞ্জামোৰে ১৮৫৭ চনৰ চিপাহী বিদ্ৰোহৰ অৱসানৰ সময়ত সজা কানপুৰ কেণ্টনমেণ্ট পুনৰ সজীৱ হৈ উঠিছে।

কেণ্টনমেণ্টবিলাকত এজন ষ্টেচন কমাণ্ডাৰ থাকে। কেণ্টনমেণ্টৰ সকলো প্ৰশাসনৰ দায়িত্ব ষ্টেচন কমাণ্ডাৰসকলৰ। কেণ্টনমেণ্টৰ গুৰুত্ব আৰু জনসংখ্যাৰ অনুপাতে ষ্টেচন কমাণ্ডাৰজনৰ পদ এজন মেজৰ বা লেফটেনেণ্ট কৰ্ণেল বা কৰ্ণেল অথবা ব্ৰিগেডিয়াৰক দিয়া হয়। কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ গুৰুত্ব বুজি কৰ্তৃপক্ষই ষ্টেচন কমাণ্ডাৰ হিচাবে এজন ব্ৰিগেডিয়াৰক নিযুক্ত কৰিছে। তেওঁৰ নাম ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দ। তেওঁ 'বুটিছ আৰ্মি'ৰ বিষয়া। দেখাত উগ্ৰ যদিও মানৱীয় দৃষ্টি-ভঙ্গী সম্পন্ন। বেৰেক আদি নিৰ্মাণ আৰু মেৰামতিৰ কাম সম্পৰ্কে মোৰে সৈতে তেওঁৰ প্ৰায়ে দেখা-সাক্ষাৎ হয়।

এদিন পুৱা হঠাতে ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দে বিশেষ প্ৰয়োজনীয় কথা আছে বুলি মোক টেলিফোনযোগে মাতি পঠিয়ালে। মই গৈ পোৱাত মোক তেওঁৰ অফিচৰ সৰু কোঠা এটালৈ লৈ গ'ল। কোঠাটোত তেওঁ আৰু মই। লাহে লাহে ব্ৰিগেডিয়াৰে কথা আৰম্ভ কৰিলে। তেওঁ মোক কলে যে, কেণ্টনমেণ্টৰ বহুত ইংৰাজ বিষয়া আৰু দুই-এজন ভাৰতীয় বিষয়াইও যৌন ব্যাধিত আক্ৰান্ত হৈছে। যোৱা সোমবাৰে 'চিক-লিষ্ট'ৰ মতে সাতাইশ জন বিষয়া এই ৰোগৰ চিকিৎসাধীন হয়। লাহে লাহে কেণ্টনমেণ্টৰ প্ৰায়বিলাক বিষয়া আৰু সৈন্য ৰোগাক্ৰান্ত হোৱাৰ আশঙ্কাই তেওঁক বৰ চিন্তাঘিত কৰি তুলিছে। সমস্যা বৰ গহীন। সমাধান উজু নহয়। চহৰৰ বহুত ঠাইত 'আউট অব্ বাউণ্ড' বা

‘সীমাৰ বাহিৰ’ লিখা চাইনব’ৰ্ড দি বঙা টুপী পিন্ধা মিলিটেৰী পুলিচ মোতায়েম কৰা সত্বেও একো ফল ধৰা নাই। এতিয়া কৰা যায় কি! তেওঁ আৰু জনালে যে, আগেয়ে মিলিটেৰী কেণ্টনমেণ্ট, আৰ্মি বেচ-কেম্প আদিত অনুমতিপ্ৰাপ্ত স্থানত ডাক্তৰৰ তত্ত্বাবধানত এনে ব্যৱস্থা—অৰ্থাৎ নিয়ন্ত্ৰিত গণিকালয় আছিল। তাৰ ফলত এইবিলাক আত্মকালৰ সন্মুখীন হ’ব লগা নহৈছিল। কিন্তু আফ্ৰিকাত হোৱা যুদ্ধৰ সময়ত লৰ্ড কিচনাৰে তেওঁৰ পত্নীৰ অনুবোধক্ৰমে বিলাতৰ উৰ্দ্ধতম কৰ্তৃপক্ষৰ ওচৰত পেচ কৰি এই ব্যৱস্থা নিৰ্মূল কৰে। এই সংস্কাৰমূলক ব্যৱস্থাই সৈন্য আৰু বিষয়াসকলক শাৰীৰিক আৰু মানসিক মলিনতাৰ পৰা কিমান বক্ষা কৰিছে ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দে কব নোৱাৰে। বৰ্তমান পৰিস্থিতিত কিন্তু তেওঁৰ হ’লে আত্মকাল বঢ়াইছে।

ব্ৰিগেডিয়াৰে বহুত ভাবি-চিন্তি এটা উপায় পাইছে বুলি মোক ক’লে। কেণ্টনমেণ্টত আওহতীয়াকৈ এটা বেৰেক আছে। মেৰামতিৰ কাম চলি আছে বাবে সৈন্যবাস হিচাবে ব্যৱহৃত হোৱা নাই। ইয়াতেই এটা ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা তেওঁ ভাবিছে। তেওঁ মোক সোনকালে মেৰামতিৰ কাম শেষ কৰিবলৈ আৰু লগতে দীঘলীয়া ঘৰটোত কিছুমান অস্থায়ী বেব দি সৰু সৰু কোঠাত পৰিৱৰ্তন কৰি দিবলৈ অনুবোধ কৰিলে। প্ৰত্যেক কোঠাতে পানী-কলেৰে সৈতে হাত-মুখ ধুবৰ বাবেও সৰু কুঠৰি একোটি ৰাখিবলৈ ক’লে। কিন্তু কাগজে-কলমে মাহেকীয়া বিটাৰ্ণত দেখুৱাব লাগিব যে, বেৰেকটো সৈন্যবাস হিচাবেহে ব্যৱহাৰ হৈছে।

এই আলোচনাৰ পাচত যিমান কম সময়ত পৰা যায় কাম-বিলাক সম্পূৰ্ণ কৰা হ’ল। কেইমাহমানৰ পাচত ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দে মোক সহযোগিতাৰ বাবে ধন্যবাদ জনাই ক’লে, “এতিয়া সকলো নিয়ন্ত্ৰিত হৈছে।” (Now everything is controlled.)

কেণ্টনমেণ্টত এখন ডাঙৰ কেণ্টিন আছে। তাত চাহ আৰু খোৱা-বস্তুৰ যোগান ধৰা হয়। কেণ্টিনত প্ৰয়োজনীয় প্ৰায় সকলো বস্তুয়েই পোৱা যায়। টিনত থকা নানান ধৰণৰ খোৱা-বস্তু, জাম, জেলি, মাখন, পনীৰ, আচাৰ, চাটনি আদি, সংৰক্ষিত ফল, মাছ, মাংস আদিও পোৱা যায়। এফালে বহি চাহ-কফি খাব পৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। তাত নানান দেশৰ মানুহৰ সৈতে ভাবৰ আদান-প্ৰদান আৰু বহুত কথা জনাৰ সুযোগ পোৱা যায়। ইয়াতেই এদিন চাহ খাওঁতে মোৰে সৈতে মিষ্টাৰ আৰ্থাৰ ব্ৰাউনৰ সৈতে পৰিচয় হয়। এই ব্ৰাউনেই হৈছে ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দৰ ওপৰত উল্লেখিত সমস্যা সমাধানৰ মুখ্য সহায়ক।

ব্ৰাউন ইংৰাজ নাগৰিক। তেওঁ প্ৰথম মহাসমৰত অংশ গ্ৰহণ কৰিছিল। কিছুদিন অসমৰ চাহ বাগিচাতো আছিল। একে কামতে বেছিদিন থকা তেওঁৰ প্ৰকৃতি নহয়। কলিকতাৰ ওচৰৰ ভাটপাৰাৰ মৰাপাৰ্টৰ কলতো কেইমাহমান কাম কৰে। এইবিলাক কাম ভাল নাপাই ব্ৰাউন বেঙ্গল হৈ চিঙ্গাপুৰলৈ যায়। তাত নানান অভিজ্ঞতা লাভ কৰি চাংহাই পায়গৈ। তাতে তেওঁ এটা আকৰ্ষণীয় আৰু বেছ লাভবান ব্যৱসায়ত হাত দিয়ে। তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ মূলধন আৰু সামগ্ৰী অলপ বেলেগ ধৰণৰ। বহু দেশৰ বহু জাতিৰ তিবোতা মানুহ, বিশেষকৈ সুত্ৰী-সুঠাম অঙ্গসৌষ্ঠৱৰ অধিকাৰিণী আকৰ্ষণীয় গাভৰু ছোৱালীয়েই তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ সামগ্ৰী। গ্ৰাহকো চাংহাইত কাম কৰা আৰু চাংহাইৰ আন্তৰ্জাতিক বন্দৰেৰে নানান দেশলৈ অহা-যোৱা কৰা নানান ধৰণৰ মানুহ। ব্ৰাউনে এই ব্যৱসায়ত মানুহৰ প্ৰবৃত্তি, দুৰ্বলতা আৰু মনস্তত্ত্ব জনাৰ প্ৰচুৰ সুবিধা পায়। তেওঁ ব্যৱসায়ৰ প্ৰয়োজনত আমেৰিকাৰ যুক্তৰাষ্ট্ৰ, মেক্সিকো, দক্ষিণ আমেৰিকা, হনলুলু, পেৰিচ, এডেন, কলিকতা, বোম্বাই, কলম্ব’, কাইৰ’ আদি ঠাইলৈ অহা-যোৱা কৰিব লগা হৈছিল। অৱশ্যে তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ কেন্দ্ৰ আছিল

চাংহাই। ইয়াতে এই বিশেষ ব্যৱসায়ত তেওঁ আন্তৰ্জাতিক খ্যাতি অৰ্জন কৰা বুলিলেও অত্যাতি কৰা নহব।

দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ সময়ত তেওঁ তেওঁৰ পণ্য-দ্রব্যৰ অংশ বিশেষৰ সৈতে ব্ৰহ্মদেশৰ মাজেৰে আহি চট্টগ্ৰাম বন্দৰ পায়। তাৰ পাছত কলিকতা পায়হি তাতেই চুচুৰীয়াত তেওঁ ব্যৱসায় আকৌ প্ৰতিষ্ঠা কৰে। কলিকতাত থাকোঁতেই মিলিটেৰী কেণ্টিনৰ গোৱানিজ কণ্ট্ৰাক্টাৰ এজনে তেওঁক কানপুৰলৈ আহ্বান কৰে আৰু ব্ৰিগেডিয়াৰ গদাৰ্দ্ৰৰ সৈতে পৰিচয় কৰাই দিয়ে। গদাৰ্দ্ৰে ব্ৰাউনক কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টত তেওঁৰ পৰিকল্পিত ওপৰত উল্লেখিত বিষয়া আৰু সৈন্যৰ বাবে হিতকৰ অনুষ্ঠানটি গঢ়াৰ কামত যোগ দিবলৈ কৰে। ব্ৰাউনৰ কাম জটিল হ'লেও তেওঁৰ সহজাত জ্ঞান, তীক্ষ্ণবুদ্ধি আৰু সুদূৰপ্ৰসাৰী গভীৰ অভিজ্ঞতাৰ বলত সফলকাম হয়।

ব্ৰাউনক মই কেণ্টিনত প্ৰায়ে লগ পাওঁ। তেওঁৰ জীৱনৰ অভিজ্ঞতাৰ কাহিনী আৰু কানপুৰত তেওঁৰ নিৰ্মিত অনুষ্ঠানটোৰ বিষয়ে তেওঁৰপৰা পুংখানুপুংখৰূপে জনাব সুযোগ হয়। কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টটোৰ সেই অনুষ্ঠানটোৰ অধিবাসী নাৰীবিলাকৰ বিষয়ে ব্ৰাউনৰপৰা বহুত কথা শুনা। অৱস্থাৰ বিপৰ্য্যয়ত পৃথিৱীৰ আদিমতম ব্যৱসায়ত লিপ্ত হোৱা এই বমণীবিলাকৰ কেইগৰাকী-মানৰ কাহিনীয়ে মোৰ মনত বিশেষকৈ ছাপ বহুৱায়। তেওঁলোকৰ কেইগৰাকীমানৰ কাহিনী ইয়াত লিপিবদ্ধ কৰিলোঁ।

মে-লিঙ :

মে-লিঙ চীন দেশৰ বাসিন্দা। বাপেক ইংৰাজ। কেণ্টন চহৰত ব্যৱসায় কৰিছিল। মাক চীনা। মাকে জীয়েকৰ চীনা নাম ৰাখে মে-লিঙ। বাপেকৰ ব্যৱসায় বেয়া হোৱাত মে-লিঙৰ ইংৰাজ পিতৃ এদিন ইংলণ্ডলৈ উভতি যায়। যাবৰ সময়ত মে-লিঙৰ মাকক সামান্য

পুঁজি হে দি যাব পাৰিছিল। সেই এমুঠি ধন ভাঙি খাই, মাক-জীয়েক কেইবাখনো নগৰত বাস কৰি শেষত চাংহাই পাইহি। বয়সৰ লগে লগে মে-লিঙ বৰ ধুনীয়াজনী হৈ উঠিব ধৰে। পূব আৰু পশ্চিমৰ সংমিশ্ৰণত গঢ় লোৱা মে-লিঙজনীৰ ওখ, মসৃণ শৰীৰৰ কান্তি, কেচা সোণৰ নিচিনা গাৰ ৰং, ধুনীয়া নীলা চকুযুৰি, বঙচুৱা চুলিকোচা সকলোৰে আকৰ্ষণৰ বস্তু। মে-লিঙে সৰুতে চাংহাইৰ কনভেণ্ট এখনত শিক্ষা আৰম্ভ কৰে। তাতে ভালকৈ ইংৰাজী ক'বলৈ শিকে। আধুনিক শিক্ষা আৰু কনভেণ্টৰ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাই মে-লিঙৰ সাজ-পৰিচ্ছদ, চলন-ফুৰণ আৰু ভাৱধাৰাত আধুনিক ৰুচিৰ স্পষ্ট চাপ পেলায়। কনভেণ্টত কিছুদিন পঢ়াৰ পাচত ধনৰ অভাৱত মাকে মে-লিঙৰ পঢ়া বন্ধ কৰিবলৈ বাধ্য হ'ল।

স্কুল এৰি মে-লিঙে বেস্তোৰা এখনত ওৱেট্ৰেচৰ কামত সোমায়। এই বেস্তোৰাখনত তাই বহুত মানুহৰ সংশ্ৰবলৈ আহে। বেস্তোৰা-খনৰ আটাই কেইজনী ওৱেট্ৰেচৰ ভিতৰত মে-লিঙেই বেছি ধুনীয়া আৰু চকুত লগা। আনতকৈ তাই টিপচ্ বেছি পায়। মে-লিঙৰ উপাৰ্জনেৰে মাক-জীয়েকৰ জীৱন-যাত্ৰা অলপ সুচল হয়। মে-লিঙে নাচ শিকিবলৈ এটা নাচৰ শিক্ষাকেন্দ্ৰত নাম লগায়। কিছুদিনৰ ভিতৰতে সামাজিক নাচত তাই দক্ষতা লাভ কৰে। মে-লিঙ যি নাচঘৰলৈ যায় তাতে তাইৰে সৈতে নাচিবলৈ ডেকাসকলৰ মাজত অৰিয়া-অৰি লগা হয়।

চাংহাই চহৰ আগৰ, অৰ্থাৎ চীনৰ শাসনতন্ত্ৰৰ অধীনলৈ অহাৰ আগতে, প্ৰাচ্যৰ এখন আমোদ-প্ৰমোদৰ বাবে বিখ্যাত মহানগৰী আছিল। চাংহাই নগৰ প্ৰাচ্যৰ পেৰিচ বুলিও নাম পাইছিল। পশ্চিমৰ ফৰাচী দেশৰ পেৰিচ মহানগৰীৰ আমোদ-প্ৰমোদৰ বাবে যেনে নাম আছিল, প্ৰাচ্যৰ চাংহাইও সেইদৰে বিখ্যাত আছিল। নানান দেশৰ মানুহে ইয়াত বা-ব্যৱসায় কৰি সমৃদ্ধিশালী হৈছিল।

চাংহাইৰ এটা এংলো-বাৰ্মিজ পৰিয়ালে কাপোৰৰ ব্যৱসায়ত

প্ৰচুৰ অৰ্থোপাৰ্জন কৰে। সেই পৰিয়ালৰে ল'ৰা চাৰ্লচ এণ্টনিৰ সৈতে এটা নাচঘৰত মে-লিঙৰ পৰিচয় হয়। লাহে লাহে সেই পৰিচয়ে ডেকা-গাভৰুহালৰ ইজনৰ প্ৰতি সিজনে আকৰ্ষণত পৰিণত হয়। চাৰ্লচে মে-লিঙৰ ঘৰলৈ সঘনে আহ-যাহ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। চাৰ্লচেও মে-লিঙক নিজৰ ঘৰলৈ নি তেওঁৰ পৰিয়ালবৰ্গৰে সৈতে পৰিচয় কৰি দিয়ে। এইদৰে তেওঁলোকৰ প্ৰেম আৰু প্ৰণয় আগবাঢ়ি যায়। এদিন চাৰ্লচে মে-লিঙৰ ওচৰত বিবাহৰ প্ৰস্তাৱ দিয়ে। চাৰ্লচ্ এণ্টনিৰ পৰিয়ালে এই প্ৰস্তাৱত সমৰ্থন দিয়ে। কিন্তু মে-লিঙৰ মাকে প্ৰথমতে অলপ আপত্তি কৰিছিল। কাৰণ মে-লিঙৰ বিদেশী দেউতাকে যেনেকৈ তেওঁক এদিন নিঃস্বল অৱস্থাত এৰি নিজ দেশলৈ ঘূৰি গৈছিল, সেই ঘটনাৰে পুনৰাবৃত্তি জীয়েকৰ জীৱনতো হ'ব পাৰে বুলি তেওঁৰ ভয় হৈছিল। অৱশ্যে জীয়েকৰ আৰু চাৰ্লচৰ পৰস্পৰৰ প্ৰতি অনুৰাগ আৰু আন্তৰিকতাত তেওঁ শেষত সন্মতি দিলে, যদিও তেওঁৰ মনত নিজৰ অতীতৰ কথা সুঁৱৰিয়ে জীয়েকৰ ভবিষ্যত সম্পৰ্কে কিছু ভয়-শঙ্কা বৈ গল। চাৰ্লচ্ আৰু মে-লিঙ দুয়ো কেথলিক। এটা কেথলিক গীৰ্জাত তেওঁলোকৰ বিয়া হ'ল। চাৰ্লচৰ ঘৰত বিবাহোৎসৱৰ অভ্যৰ্থনা চলিল। চাৰ্লচ্ এণ্টনিৰ ঘৰ প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ পাৰতে। দিনান্তত প্ৰশান্ত মহাসাগৰৰ বুকু সোণালী ৰশ্মিৰে ৰঞ্জিত কৰি সূৰ্য্যদেৱ অস্তমিত হোৱাৰ সময়ত তেওঁলোকৰ আনন্দমুখৰ বিবাহোৎসৱ সম্পন্ন হয়।

চাৰ্লচ্ আৰু মে-লিঙৰ মধুৰ দিনবিলাক নাচঘৰ, পানাহাৰৰ ঠাই, চাংহাইৰ প্ৰখ্যাত 'নাইট ক্লাব' আদিৰ মাদকতাপূৰ্ণ ৰঙীন পৰিবেশৰ মাজত অতিবাহিত হয়। 'নাইট ক্লাব'ৰ নৃত্যপটীয়সী নাচনীৰ মনপ্ৰাণ উতলা কৰা নাচৰ মূৰ্ছনা, মৃদু-মধুৰ সঙ্গীত, সুৰাৰ মাদকতা আদিয়ে তেওঁলোকৰ জীৱনলৈ আনে অপাৰ আনন্দ।

হঠাৎ তেওঁলোকে উচপ খাই উঠি দেখিলে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ

বিভীষিকাৰ ক'লা ডাৱৰে চাংহাইৰ আকাশ ছাটি ধৰিছে। মহা-নগৰীৰ ছন্দময় জীৱন বিশৃংখল হৈ গ'ল। বহুত নাগৰিকে জলপথ আৰু আকাশী পথেৰে চাংহাই এৰি নিৰাপদ ঠাইলৈ গুচি গ'ল। এদিন পুৱতি নিশা চাৰ্লচ্ এণ্টনিৰ পৰিয়ালেও এখন এৰপ্লেন ভাৰা কৰি চিঙ্গাপুৰৰ পৰা ব্ৰহ্মদেশৰ বেঙ্গল চহৰলৈ আহিল। বেঙ্গলৰ এটা ঘৰৰ ছুটা কোঠা ভাৰা লৈ তেওঁলোক সাময়িকভাৱে থিতাপি ল'লে। কিন্তু কালৰ অমোঘ বিধান। এদিন এই ঘৰৰ ওপৰত জাপানী বোমা পৰে। ঘৰটো সম্পূৰ্ণভাৱে ধ্বংস হয়। লগতে সেই সময়ত বজাৰলৈ যোৱা মে-লিঙৰ বাহিৰে এণ্টনি পৰিয়ালৰ সকলোটিয়ে প্ৰাণ হেৰুৱাই।

ভাগ্যৰ এই বিপৰ্য্যয়ৰ পাচত মে-লিঙ আৰু বহুতৰে সৈতে এখন জাহাজত বেঙ্গলৰ পৰা চিটাংগ পাই এটা ভগনীয়া শিবিৰত আশ্ৰয় লয়। তাতে এজন তিবোতা মানুহৰ ব্যৱসায় কৰা ইংৰাজ দালালে তেওঁক আৱিষ্কাৰ কৰে। সেই দালালজনে কেইদিন মানৰ পাচতে কলিকতাৰ এক কুখ্যাত গলিলৈ মে-লিঙক স্থানান্তৰিত কৰে। ইয়াত অলপ দিন গণিকাৰ জীৱন যাপন কৰাৰ পাচত সেই দালালজনেই উজ্জল ভৱিষ্যতৰ আশা দেখুৱাই তাইক কানপুৰলৈ পঠায়। কানপুৰৰ চিভিল লাইনচত কেইদিনমান থকাৰ পাচত তাই কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টলৈ স্থানান্তৰিত হয়। এইদৰেই এদিন মে-লিঙ উপৰোক্ত অনুষ্ঠানত সোমাই পৰে। তাই কেতিয়াবা চীন-দেশীয়, কেতিয়াবা মান-দেশীয়, সময়ত ইংৰাজ মহিলাৰ দৰে সাজ বা ভাৰতীয় শাৰী পিন্ধে। মে-লিঙ সকলো সাজ-পাৰতে ধুনীয়া এজনী হৈ উঠে। জাৰকালি, গাতে লিপিট খাই থকা ৰঙা পেণ্ট আৰু গোলাপী ৰঙৰ চুয়েটাৰ পিন্ধি যেতিয়া তাই ওলায়, কেণ্টনমেণ্টৰ আলিবাটত থকা বহুতৰে দৃষ্টি থমকি ৰয়; তেওঁলোকৰ মনত পুলক জাগে। মে-লিঙৰ শৰীৰৰ টো-বিলাকৰ ওপৰেৰে মানুহৰ চকুৰ লুভীয়া দৃষ্টি বাগৰি যায়। তাইৰ

বিষয়ে মানুহৰ কোতূহল হয়। আৰু সেইদৰে তাইৰ আকৰ্ষণৰ পৰিসৰ বৃদ্ধি হয়।

ব'জমেৰী :

ব'জমেৰী চেৰাপুঞ্জীৰ ছোৱালী। পিতাকৰ নাম আছিল ব্ৰাম্পটন এম. লিণ্ড'। মাকৰ পিতৃ আছিল উজনী অসমৰ চাহ-বাগিচাৰ চাহাব। মাক চিলঙৰ মোখাবৰ এক খাছিয়া পৰিয়ালৰ। ব্ৰাম্পটন এম. লিণ্ড'ৰ অৱস্থা টনকিয়াল। ঠিকা আৰু কয়লা-খনিৰপৰা বেছ উপাৰ্জন হৈছিল। ব'জমেৰী সৰুৰে পৰাই ধুনীয়া, চকুত লগা ছোৱালী। বঙটো তেজগোৰা, উজ্জল। চুলি বঙচুৰা, ইংৰাজীত যাক 'ব্লণ্ড' বুলি কয়, প্ৰায় তেনেকুৱা। চকু দুটা নীলা। ব'জমেৰী পিতৃ-মাতৃ আৰু তেওঁলোকৰ উপৰিপুৰুষৰ তেজ আৰু গঢ়-গতিৰ উত্তৰাধিকাৰপৰা বঞ্চিত হোৱা নাছিল।

চেৰাপুঞ্জীৰ স্কুলত কেইশ্ৰেণীমান পঢ়ি, ব'জমেৰী ছিলঙৰ চেণ্টমেৰী স্কুলৰ হোষ্টেলত থাকি পঢ়িবলৈ লয়। তাৰ পৰাই মেট্ৰিক পাচ কৰি চেণ্টমেৰী কলেজত ভৰ্তি হয়। এই সময়ত ব'জমেৰীৰ বঙচুৰা চুলি, নীলা চকু আৰু শৰীৰত প্ৰকাশ পোৱা যৌৱনে বহুতক আকৃষ্ট কৰে। তাইৰ অনুগ্ৰহ পাবলৈ বহুতৰে আকাংক্ষা। ব'জমেৰীয়ে বাটে-পথেও অনেক ডেকাক লগ পায়। চিনাকি হয়। দুই-এজনৰ সৈতে চিনেমা চাবলৈও যায়। এইদৰে লগ পোৱা যুৱকসকলৰ ভিতৰৰ এজনেৰে সৈতে তাইৰ ঘনিষ্ঠতা বাঢ়ি উঠে। তেওঁ উজনী অসমৰ চাহ বাগিচা থকা আঢ্যবন্ত পৰিয়ালৰ ল'ৰা। লাহে লাহে ব'জমেৰী কলেজলৈ নোযোৱা হ'ল। তাই নংঠিমাইৰ ঘৰ এটাৰ এটা অংশত সেই যুৱকেৰে সৈতে থাকিবলৈ ল'লে। যুৱক কিবা কামত উজনী অসম বা কলিকতালৈ গলে ব'জমেৰী তাত অকলেই থাকে। এইদৰে কিছুদিন চিলঙত

থকাৰ পাচত প্ৰহ্লাদ শইকীয়া নামৰ এই যুৱক বন্ধুয়ে ব'জমেৰীক কলিকতালৈ লৈ যায়। তাত পাৰ্ক ষ্ট্ৰীটৰ ফ্লেট এটাত তেওঁলোক বাস কৰিবলৈ লয়। উল্লেখযোগ্য যে, প্ৰহ্লাদ শইকীয়া বিবাহিত আছিল। চাহৰ বজাৰ ভাল। যথেষ্ট ধন হাতলৈ আহে। একো অভাৱ নাই। তেওঁলোকৰ মাদকতাপূৰ্ণ মধুৰ দিনবিলাক কলিকতাৰ বাচকবনীয়া বেস্তোৰাঁ, ক্লাব, নাইট ক্লাব আদিত অতিবাহিত হয়। জীৱনৰ বঙীন ৰূপ ছয়ো পূৰ্ণমাত্ৰাই উপভোগ কৰে। কেতিয়াবা গ্ৰেণ্ড হোটেল, কেতিয়াবা প্ৰিঞ্চেস, স্পেনচেচ, মেক্সিম, ফাৰপ', মোকান্সো, ট্ৰিংকা আৰু এই ধৰণৰ নানান ঠাইলৈ যায়। ব'জমেৰীয়ে কেতিয়াবা পিন্কে বিহা-মেখেলা, কেতিয়াবা শাৰী, কেতিয়াবা গাউন আৰু কেতিয়াবা 'প্লেক চাৰ্ট'। তেওঁলোকৰ জীৱনলৈ আহে ভোগৰ প্ৰাচুৰ্য।

কিন্তু ভোগতেই তৃপ্তি নহয়। তৃপ্তিৰ প্ৰাচুৰ্যত অতৃপ্তি। তথাপিও ভোগৰ মাদকতাৰ মাজেৰে দিনবিলাক অতিবাহিত হয়। মাজে মাজে শইকীয়া কলিকতা এৰি উজনী অসমৰ নিজ ঘৰলৈ যায়। তেতিয়া ব'জমেৰী অকলে থাকে। ভাৰতৰ নানান প্ৰদেশৰ মানুহৰ সৈতে শইকীয়াৰ পৰিচয় আছিল। তাৰে কেইজনমানৰ সৈতে ব'জমেৰীৰো আত্মীয়তা গঢ়ি উঠিছিল। শইকীয়াৰ অনুপস্থিতিত এওঁলোকৰ দুই-এজনে তাইৰ নিঃসঙ্গতা দূৰ কৰিছিল। মাজে সময়ে পান-আহাৰ আৰু নাচ-গানৰ যোগেদি মনোৰঞ্জনৰ বাবে বাহিৰলৈও যায়। লাহে লাহে এই বন্ধুবিলোকৰ ভিতৰত টানেজা বুলি এজন পঞ্জাবী ডেকাৰ প্ৰতি ব'জমেৰী বিশেষৰূপে আকৃষ্ট হয়। টানেজা এটা ডাঙৰ আমদানি-বণ্টনীৰ ব্যৱসায় কৰা কোম্পানীৰ উচ্চপদস্থ চাকৰিয়াল। উপাৰ্জন যথেষ্ট। এবাৰ শইকীয়া অসমত থকা সময়তে টানেজাই ব'জমেৰীক তেওঁ থকা নিউ আলিপুৰৰ ফ্লেট এটালৈ লৈ যায়। শইকীয়া কলিকতালৈ আহি ব'জমেৰীক তেওঁৰ ফ্লেটত নাপাই কিছু চিন্তিত হৈছিল।

পাচত ব'জমেবী বন্ধুৰ ঘৰত কথা গম পাই মনে মনে থাকিল। বোধকৰোঁ ব'জমেবীৰ সৈতে অত্যাধিক সংশ্লিষ্ট ফলত শইকীয়াৰ জীৱনলৈকো অৱসাদ আহিছিল। লাহে লাহে শইকীয়াৰ মনৰপৰা ব'জমেবী বহুত আঁতৰ হৈ গ'ল।

টানেজাৰ সৈতে ব'জমেবীৰ এক নতুন অধ্যায় আৰম্ভ হ'ল। নতুন নতুন মদৰ সোৱাদৰ নিচিনা টানেজা আৰু ব'জমেবীয়ে জীৱন যৌৱনৰ নতুন বং আৰু মাদকতা উপভোগ কৰিবলৈ ধৰিলে। বাস্তৱ জীৱনৰপৰা বহুত আঁতৰত এক বঙীন সপোনৰ মাজেৰে তেওঁলোকে দিন কটায়। এইদৰে এবছৰমান অতিবাহিত হোৱাৰ পাচত টানেজাই কেইদিনমানৰ বাবে কিবা কামত দিল্লীলৈ যাবলৈ বুলি কলিকতা এৰে। এসপ্তাহ দুসপ্তাহকৈ প্ৰায় ছমাহ যায়। টানেজাৰ একো খবৰ নাই। এদিন হঠাতে ঘৰৰ গিৰিহঁতে আহি ব'জমেবীক জনালে যে, টানেজা বম্বৈলৈ বদলি হৈ গৈছে। অৱশ্যে যোৱাৰ আগতে ছমাহৰ ঘৰভাড়া অগ্ৰিম দি গৈছিল। তেওঁ আৰু কলিকতালৈ উভটি নাহে। ব'জমেবীৰ জীৱনৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ত এইখিনিতে যতি পৰিল।

ইয়াৰ পাচত এজন এংলো-ইণ্ডিয়ান বন্ধুৰ সহায়ত তাই কলিকতাৰ ফ্ৰি স্কুল ষ্ট্ৰীটৰ এটা কোঠা ভাৰা লয়। তাতে দালালৰ যোগেৰে দুই-এজন মানুহ ভোগ মৰীচীকাৰ আকৰ্ষণত ব'জমেবীৰ ওচৰলৈ সাময়িক ভোগৰ আনন্দ আহৰণ কৰিবলৈ আহিবলৈ আৰম্ভ কৰে। লাহে লাহে তাই ফ্ৰি স্কুল ষ্ট্ৰীটত এটা বিশিষ্ট স্থান অধিকাৰ কৰি প্ৰতিষ্ঠিত হয়। এনে সময়তে দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ আৰম্ভ। এদিন এজন প্ৰবীণ এংলো-ইণ্ডিয়ানে তাইৰ সৈতে বহুত সময় কথা পাতে। তেওঁ ব'জমেবীক সোধে তাই কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টলৈ যাব নেকি। তাত থকা-খোৱাৰ সকলো সুবিধাৰ বাহিৰেও মাহে কিমান ধন উপাৰ্জন হ'ব তেওঁ তাইক জনায়। ব'জমেবীয়ে চিন্তা কৰি এটা সমিধান লবলৈ কিছুদিন সময় লয়। তাই নিজৰ মনতে

চিন্তা কৰে : বৰ্তমানৰ অনিশ্চিত উপাৰ্জন, পুলিচৰ ভয়ৰ উপৰিও অসুখ-বিসুখ, বেমাৰ-আজাৰৰ ভয় আছেই। ইয়াৰ পৰিৱৰ্ত্তে এক-প্ৰকাৰ নিশ্চিন্ত আৰু নিৰ্ভয় হৈ মাহিলী নিৰ্দিষ্ট, বেছ বুজন উপাৰ্জন।

যথাসময়ত ব'জমেবীয়ে মানুহজনক তাইৰ স্বীকৃতি জনায়। এইদৰেই ব'জমেবী কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টত প্ৰতিষ্ঠিত হয়। তাই আঁৰ নলগাকৈ সলসলীয়াকৈ ইংৰাজী ক'ব পাৰে। সাজ-পোছাক আৰু দেখাত এংলো-ইণ্ডিয়ান ছোৱালীৰ নিচিনা। ইংৰাজ সৈন্ত দৰাচলতে তাইৰ প্ৰতি আকৰ্ষিত হয়। প্ৰায়েই তাই ইংৰাজ সৈন্তৰে সৈতে চিনেমালৈ যায়, চিভিল লাইনচৰ 'আউট অব্ বাউণ্ড' নথকা পানাহাৰৰ ঠাইত আহাৰ কৰে। ব'জমেবীৰ জীৱনৰ এক নতুন অধ্যায়ৰ সূচনা হয়। এই জীৱন তাই বেয়া নাপায়। ক'ত চেৰাপুঞ্জীৰ এখন গাওঁ, আৰু ক'ত কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ বেবেক এটাৰ সৰু কুঠৰী এটি। ব'জমেবীৰ মনৰপৰা এতিয়া চেৰাপুঞ্জীৰ গাওঁখন ভৌগোলিক অৱস্থিতিৰ ফালেদিতো বহুত আঁতৰেই, মানসিক দৃষ্টিৰ পৰাও বহুত দূৰত।

চন্দ্ৰা :

চন্দ্ৰাৰ ঘৰ উত্তৰ প্ৰদেশৰ জৌনপুৰৰ এখন গাঁৱত। মধ্যবিত্ত পৰিয়ালৰ জীয়ৰী। গাঁৱৰ মাইনৰ স্কুলৰ শেষ মহলালৈ পঢ়া। গাৰ বৰ্ণ উজ্জল শ্যাম। সৰুৰেপৰাই স্বাস্থ্যৱতী। চকুযুৰি বৰ উজ্জল। ওখই-পাখই চকুত লগা। যৌৱনে দান কৰা শৰীৰৰ ঢৌবিলাকে আৰু অঙ্গমৌৰ্ত্তবে চন্দ্ৰাক আকৰ্ষণীয় কৰি তোলে। যথাসময়ত বেবেলিৰ এজন ডাক্তৰৰ সৈতে চন্দ্ৰাৰ বিয়া হয়। বিয়াৰ ছমাহৰ পাছত এক ছৰাৰোগ্য ৰোগত চন্দ্ৰাৰ স্বামীৰ মৃত্যু হয়। পৰিয়ালৰ একমাত্ৰ সন্তানৰ মৃত্যুয়ে ডাক্তৰৰ মাক-বাপেকক শোকসাগৰত

নিমজ্জিত কৰে। তেওঁলোকৰ ধাৰণা তেওঁলোকৰ জীৱনলৈ অন্ধকাৰ আৰু শূন্যতা অনাৰ বাবে পৰোক্ষভাবে চন্দ্ৰায়ে দায়ী। চন্দ্ৰাৰ বৈধব্য যোগ আছিল।

লাহে লাহে বোৱাবীয়েকৰ প্ৰতি শাহুয়েকৰ ব্যৱহাৰ অত্যাচাৰত ৰূপান্তৰিত হৈ পৰে। স্বামীৰ মৃত্যুৰ পাচত চন্দ্ৰা শহুৰেকৰ ঘৰতে থাকে। কাৰণ বিধবা ৰূপৱতী কতাক লগত ৰাখিবলৈ তাইৰ মাক-দেউতাকে ভয় কৰিলে। এনে সময়তে চন্দ্ৰাৰ জীৱনলৈ আহে শহুৰেকৰ দূৰ সম্পৰ্কীয় ভতিজাক প্ৰেমচান্দ। চন্দ্ৰা আৰু প্ৰেমচান্দ প্ৰায় সমবয়সী। এদিন পুৱতি নিশাতে দুয়ো ঘৰ এৰি বেলেবে লক্ষ্মী পায়হি। প্ৰেমচান্দে চন্দ্ৰাক বিধবা বিবাহ আইন-সঙ্গত কৰা নতুন আইন মতে বিয়া কৰাব বুলি প্ৰতিশ্ৰুতি দিছিল। কিন্তু একেলগে কিছুদিন থকাৰ পাচতো প্ৰেমচান্দে প্ৰতিশ্ৰুতি নাৰাখিলে। চন্দ্ৰাই কেইবাদিনো সোঁৱৰাই দিছিল। প্ৰেমচান্দে এটা নহয় এটা অজুহাত দেখুৱাই পিচুৱাই আছিল। এইদৰে কেইমাহমান যোৱাৰ পাচত প্ৰেমচান্দ লক্ষ্মীৰপৰা হঠাৎ নোহোৱা হয়। চন্দ্ৰা অথাই সাগৰত পৰে। চন্দ্ৰাৰ বিশ্বাস তাই প্ৰেমচান্দৰ লগত সংসাৰ পতাৰ সপোন দেখি একো অশ্ৰু কৰা নাছিল। মাত্ৰ প্ৰেমচান্দক বিশ্বাস কৰিহে ডাঙৰ ভুল কৰিলে। এই ভাগ্য-বিপৰ্য্যয়ৰ মাজত তাই বেছিদিন তিষ্ঠিব নোৱাৰিলে। মাক-বাপেক বা শহুৰেকৰ ঘৰলৈ উভতি যোৱাৰ আৰু উপায় নাই। এনে অৱস্থাত পথৰ নিৰ্দেশ দিয়া মানুহৰ অভাৱ নহয়। মানৱ-হৃদয়ত প্ৰকৃত আৰু নিঃস্বার্থ সহানুভূতি, উদাৰতাৰ স্থান বিৰল। থাকিলেও বহুত ক্ষেত্ৰত সহজ পথৰ অভাৱ। এনে পৰিস্থিতিৰ মাজত পৰি চন্দ্ৰাই লক্ষ্মীৰ চাদনীচকৰ এক গণিকালয়ত স্থান লবলৈ বাধ্য হয়। তাইৰ আন কোনো প্ৰকাৰ উপায় নাছিল। তাই জানিছিল যে, সেই জীৱনৰপৰা উভতি গৈ পুনৰ সবল-সুন্দৰ জীৱন যাপনৰ পথ তাইৰ বাবে চিৰদিনৰ কাৰণে ৰুদ্ধ হৈ গৈছে।

লাহে লাহে নতুন জীৱনত চন্দ্ৰাই নিজকে খাপ খুৱাই লবলৈ যত্ন কৰে। পৰিৱৰ্ত্তন আৰু বেলেগ পাৰিপাৰ্শ্বিকতাৰ সৈতে খাপ খুউৱাবলৈ সময়ৰ বিস্তৰ প্ৰভাৱ।

অলপ দিনৰ ভিতৰতে চন্দ্ৰাৰ দৈহিক সৌন্দৰ্য্য আৰু অনুপম আকৰ্ষণৰ কথা লক্ষ্মীৰ এইবিলাকৰ ভূ ৰাখোতা মহলত বিয়পি পৰে। চন্দ্ৰাই বুজিব পাৰে চাদনীচকৰ গলি তাইৰ উপযুক্ত স্থান নহয়। তাই লক্ষ্মীৰ আমিনাবাদত দুটা কোঠাৰ এটা ফ্লেট লয়। ইয়াত উচ্চস্তৰৰ গ্ৰাহকৰ সংশ্ৰৱলৈ আহিবলৈ সুযোগ পায়। উপৰ্জনো বাঢ়ে। আমিনাবাদত থাকোতে চন্দ্ৰাই বহুতো গণ্যমান্য আৰু সমাজৰ শীৰ্ষস্থানীয় ব্যক্তিৰ সান্নিধ্যলৈ আহে। কলেজৰ প্ৰফেচাৰ, লক্ষ-প্ৰতিষ্ঠিত উকিল, ব্যৱসায়ী, ডাক্তৰ, জমিদাৰ আদি বহুতো তাইৰ ওচৰ চাপে। নানান মানুহৰ নানান ৰুচি। বহুত আহে চন্দ্ৰাৰে সৈতে মাত্ৰ বাক্যালাপৰ আনন্দ উপভোগ কৰিবলৈ। কোনোবা আহে তাইক নানানভাৱে চাই তৃপ্তি লভিবলৈ। সকলো যে অকল যৌনতৃপ্তিৰ বাবেহে তাইৰ তালৈ আহে তেনে নহয়। চন্দ্ৰাই মানৱ-চৰিত্ৰৰ নানান দিশ পৰ্য্যবেক্ষণ কৰাৰ সুযোগ পায়।

এনে সময়তে এজন দালালৰ প্ৰবোচনাত অধিক আৰু নিশ্চিত উপাৰ্জনৰ আশাত তাই কানপুৰ কেণ্টনমেণ্ট পায়হি। বিচিত্ৰ জীৱনৰ আৰু এক অধ্যায় আৰম্ভ হয়।

প্ৰায় পাঁচ ফুট সাত ইঞ্চি ওখ চন্দ্ৰাৰ শৰীৰ, কমনীয় ৰং, ক'লা ডাঙৰ চকুযুৰি, শৰীৰৰ ভাঁজবিলাক—এই সকলোৱে কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ বহুতক আকৃষ্ট কৰে। তাই দেশী আৰু সময়ত বিদেশী বিষয়াৰ ঘৰলৈও কেতিয়াবা গোপনে আমন্ত্ৰিত হয়। বিশেষকৈ তাইৰ ওপৰত দৃষ্টি পৰে ইংৰাজসকলৰ। তেওঁলোকৰ কেইজন-মানৰ ভিতৰত চন্দ্ৰাক লৈ একপ্ৰকাৰ অৰিয়া-অৰিয়েই হয়। তেওঁ-লোকৰ বাবে চন্দ্ৰা মে-লিঙ আৰু ৰ'জমেৰীতকৈ বেছি তৃপ্তিদায়ক, আকৰ্ষণীয় আৰু মধুৰ।

ফৰিদা :

কাশ্মীৰৰ বিখ্যাত তীৰ্থক্ষেত্ৰ অমৰনাথলৈ যোৱাৰ বাটত পৰে পাহালগাম। আগেয়ে পশ্চিমৰ পাবশ্চ আৰু আফগানিস্থানৰ ফালৰ পৰা ভ্ৰমণকাৰী, আক্ৰমণকাৰী বা ঔপনিবেশিকৰ দল কাশ্মীৰ উপত্যকালৈ এই পথেৰে আহিছিল। এইখিনিতে তেওঁলোকে এখন গাওঁ পাইছিল। কাশ্মীৰ উপত্যকা সোমাওঁতে প্ৰথমে পোৱা গাওঁ বাবে নাম বাখে পহিলা গ্ৰাম। লাহে লাহে পহিলা গ্ৰামেই পাহালগামত পৰিণত হয়। এই পাহালগামৰ বিতোপন ঠাই। কাশ্মীৰলৈ অহা প্ৰায় প্ৰত্যেক ভ্ৰমণকাৰীয়েই ইয়ালৈ যায়। ইয়াত বহুত হোটেল, চৰ্কাৰী টুৰিষ্ট থকা ঘৰ আদি আছে। ইয়াৰ বাহিৰেও বহুত মানুহে তথু ভাৰা কৰি থকাৰ ব্যৱস্থা কৰে। ৰূপালী পানীৰ খবশ্ৰোতা লিদাৰ নৈয়ে পাহালগামৰ সৌন্দৰ্য্যত বিশেষৰূপে অৱদান যোগাইছে। সম্মুখৰ পাহাৰত চিৰশুভ্ৰ বৰফৰ ডাঙৰ ডাঙৰ চটাবিলাক। নৈৰ পাৰত সদায় বতাহ থাকে। ব'দ যেতিয়া ওলায় তেতিয়া বৰফৰ ওপৰত ব'দৰ চিক্মিকনিৰ ৰূপালী আভাই মানুহৰ মনলৈ আনে সপোনপুৰীৰ আনন্দ। এই ঠাইডোখৰ এপ্ৰিলৰপৰা অক্টোবৰলৈ আনন্দমুখৰ হৈ থাকে। ভাৰতবৰ্ষৰ তথা বাহিৰৰো নানান দেশৰ ভ্ৰমণকাৰীৰে ই এক ভ্ৰমণকাৰীৰ তীৰ্থত পৰিণত হয়।

পাহালগামৰে এটি সৰু পৰিয়াল। খেতি আৰু ভেৰা পালন, এয়েই পৰিয়ালটিৰ জীৱিকাৰ উপায়। এই পৰিয়ালটিৰে জীয়াৰী ফৰিদা। খেতি-পথাৰত বাপেকক চাহ-জলপান যোগোৱা আৰু ভেড়া বখা, এয়েই ফৰিদাক সৰু কালত ব্যস্ত ৰাখে। বাৰ বছৰ বয়সত জীনগৰত ফলৰ ব্যবসায় কৰা এজন দূৰ-সম্পৰ্কীয় দদায়েকে ফৰিদাক জীনগৰলৈ আনি স্কুলত নাম লগাই দিয়ে। দদায়েকৰ ঘৰ জীনগৰৰ মেৰাকদল অঞ্চলত। দদায়েকৰ পুতেক, সমবয়সী

ফজলৰ সৈতে ফৰিদা স্কুললৈ যায়। কেইশ্ৰেণীমান পঢ়াৰ পাচত ছয়ো স্কুল এৰে। ফজলে বাপেকৰ ব্যৱসায়ত সহায় কৰিবলৈ লয়। সি কাশ্মীৰ উপত্যকাৰ নানান অঞ্চললৈ আৰু বাহিৰলৈ চালানৰ বাবে ফল সংগ্ৰহ কৰে। ফৰিদাই দদায়েকৰ জীনগৰত থকা ফলৰ দোকানত সহায় কৰে। সময়ত ফজল আৰু ফৰিদাৰ বিবাহো-পযোগী বয়স হয়। কৈশোৰৰ লগৰী, সম্পৰ্কত ককাই-ভনী যদিও, তেওঁলোকৰ প্ৰথা অনুসৰি বিবাহ বন্ধনত বাধা নাই। ছয়ো ঘৰে মাক-বাপেক আৰু ল'ৰা-ছোৱালীৰ সম্মতিত বিয়া হৈ যায়। বিয়াৰ ছমাহমানৰ পাচত ফজল ব্যৱসায় সূত্ৰে অমৃতচৰলৈ যায়। তাৰ পাচত বহুত দিন ফজলৰ একো খবৰ-বাতৰি নোহোৱা হয়। ছবছৰমানৰ পাচত কোনোবাই খবৰ দিয়ে যে, ফজল লাহোৰলৈ গৈছে। তাতে সি পঞ্জাবী কাপোৰ ব্যৱসায়ী এজনৰ জীয়েকক বিয়া কৰাই সংসাৰ পাতিছে। সি এতিয়া শত্ৰুবেকৰ ব্যৱসায়ৰ অংশীদাৰ। লাহোৰৰ পৰা ফজল উভটি অহাৰ আশা সুদূৰপৰাহত। ফৰিদাৰ জীৱনলৈ অন্ধকাৰ নামিল। ইমান দিনে ফজল আহিব বুলি কৰি থকা আশা নিমূল হ'ল। কিন্তু অন্ধকাৰৰ পাচত পোহৰ। পোহৰৰ পাচত অন্ধকাৰ। এয়ে পৃথিৱীৰ নীতি।

ফৰিদাইতৰ ঘৰৰ ওচৰতে থাকে উইল' (উইল' কাশ্মীৰৰ পানীৰ জুৱলিত হোৱা পাতিদৈৰ নিচিনা এবিধ গছ) গছেৰে বাকচ আদিৰ ব্যৱসায় কৰা ৰহিম। তাৰ দৃষ্টি আকৰ্ষিত হয় ফৰিদালৈ। ফজলৰ পিতাকৰ পূৰ্বা আশা ফজল নিশ্চয় ঘৰলৈ উভটি আহিব। ভূ-স্বৰ্গ কাশ্মীৰৰ আকৰ্ষণে নিশ্চয় তাক টানি আনিব। ৰহিমে যদিও ফৰিদাক বিয়া কৰোৱাৰ প্ৰস্তাৱ দিছিল, ফজলৰ বাপেকে সম্মতি নিদিলে। লুইতৰ পানী যেনেকৈ ভেটিব নোৱাৰি, ডেকা-গাভৰুৰ মনৰ প্ৰবল আবেগকো বাধা দিয়া দুৰ্দ্ধ। এদিন পুৱতি নিশাতে ফৰিদা আৰু ৰহিম ছয়ো জীনগৰ এৰি জাম্মুলৈ বাওনা

হয়। বাটত ছুৰাতি কটাই জাম্মু পায়গৈ। জাম্মুত ছয়ো কেই-
সপ্তাহমান থকাৰ পাচতে বহিমৰ হাতৰ ধন শেষ হ'ল। এনে
সময়তে বহিম এদিন আবেলি ঘৰৰপৰা ওলাই গৈ আক ঘূৰি
নাছিল। ফৰিদা নিঃসম্বল, অসহায়।

কেইদিনমান প্ৰায় অনাহাৰ-অনিদ্ৰাত কটোৱাৰ পাচত ফৰিদা
ওচৰতে থকা মোহনলাল নামৰ মটৰ গাড়ীৰ ব্যৱসায়ী এজনৰ চকুত
পৰে। মোহনলালে ফৰিদাক অৰ্থ-সাহায্য দি অনাহাৰৰ পৰা বন্ধা
কৰে। ফৰিদাৰ মনলৈ আহে পাহালগামৰ পথাৰৰ ওপৰেৰে বাগৰি
যোৱা জুৰিবিলাক, পাহাৰৰ নামনিত সোণবৰগীয়া পকা ধানৰ থাক
থাক পথাৰ, চৰগীয়া ভেড়াৰ পাল, সম্মুখৰ পাহাৰৰ বগা বগা বৰফৰ
চপৰা, তাৰ ওপৰত ব'দৰ জিলিঙনি। ঘৰত মাকৰ মৰম, বাহিৰত
স্বস্ত্ৰ মুকলি বতাহ। নানান বঙৰ কিমান বনৰীয়া ফুল। ওচৰৰ
পাহাৰত সবল গছৰ জাবনি। নৈৰ জুৱলিত পপ্লাৰ গছৰ শাবী।
তাইৰ আক মনত পৰে শ্ৰীনগৰৰ জেলম নদীৰ পাৰৰ ঘৰবিলাক।
ডাল লেকত স্তম্ভজিত 'চিকাৰা' (নাও) বিলাক। নানান ধৰণৰ
ফল-ফুল। কি মোহনীয় স্মৃতি! এই সকলোবোৰ এৰি এতিয়া তাই
জাম্মুৰ এক জনবহুল পথত আত্মীয়-স্বজন, বন্ধুবান্ধৱহীন আশ্ৰয়শূণ্য
এটা সৰু কোঠালীত আৱদ্ধ। অদৃষ্টৰ কি পৰিহাস! যোৱা দিন
বিলাক আক ঘূৰি নাহে। মোহনলালৰ আৰ্থিক সহায়ত তাই
কেইদিনমান জাম্মুত কটোৱাৰ পাচত মোহনলালৰ সৈতে দিল্লীলৈ
বাওনা হয়। জাম্মুৰপৰা পাঠানকোট বেলৰ ষ্টেচনলৈ বাচেৰে
যায়। পাঠানকোটত এৰাতি থাকিবলগীয়া হয়। সৰু হোটেল
এটাত একেটা কোঠাতে ছয়ো থাকে। ফৰিদাৰ আপত্তি সত্ত্বেও
একেলগে থাকিবলৈ বাধ্য হয়। ফৰিদাৰ জীৱনত এয়ে প্ৰথম
মানসিক সংঘাত। যদিও জীৱন অতি অনিশ্চয়তাৰ ফালে গতি
কৰিছিল তথাপিও মোহনলালক এই ৰূপত তাই কল্পনা কৰিব
পাৰা নাছিল। মোহনলালৰ বহুত যুক্তি। এতিয়া ফৰিদা যি

বাটেৰে খোজ পেলাইছে তাৰপৰা উলটি যাবৰ উপায় নাই।
মোহনলালৰ আশ্ৰয়ত আগবঢ়াৰ বাহিৰে আন পথ নাই।
ফৰিদাই বহুত অনুন্নয়-বিনয় কৰি নিজকে বন্ধা কৰিবলৈ অশেষ
চেষ্টা কৰিছিল। শেষত সকলো ব্যৰ্থ হ'ল। এক কৰুণ অসহায়
অৱস্থাত ফৰিদাই নিজকে মোহনলালৰ ওচৰত আত্ম-সমৰ্পণ
কৰিবলৈ বাধ্য হয়। অনিশ্চিত অন্ধকাৰৰ মাজলৈ গতি কৰিলে
তাইৰ ভবিষ্যত। এটা বাতিয়ে ফৰিদাৰ জীৱনলৈ আনিলে ধুমুহা
আক প্লাৱন। এক অজান পথত তাই ঠিয় হয়। জীৱনলৈ
ধিক্কাৰ আহে। মোহনলালৰ সৈতে পাঠানকোটৰ পৰা দিল্লী
পাইহি। তাতো এটা সৰু হোটেলৰ কোঠা এটাত ছয়ো কেই-
দিনমান কটায়। এই কেইটা দিনে মোহনলালৰ জীৱনলৈ আনে
নানান ৰং আক মাদকতা, ফৰিদাৰ জীৱনলৈ আনে গভীৰ মানসিক
সংঘাত আক আউসীৰ একাৰ। ইয়াৰ পাচত ফৰিদাৰ স্থান হয়
দিল্লীৰ এক কুখ্যাত গলিৰ এক সৰু কোঠা। মোহনলাল ফৰিদাৰ
জীৱনৰপৰা এক পপিয়া তৰাব দৰে অন্ধকাৰৰ মাজত বিলীন হৈ
যায়।

ফৰিদাই লাহে লাহে বুজিব পাৰে, এই গলিৰ আন আন
বাসিন্দাতকৈ তাইৰ স্থান ওপৰত। তাইৰ গ্ৰাহকৰ সংখ্যা বাঢ়ে।
তেওঁলোকৰ মানো উন্নত। ফৰিদাৰ উপাৰ্জনো বাঢ়ে। এনে
সময়তে দেহ-ব্যৱসায়ীৰ উপাৰ্জনৰ অংশ গ্ৰহণ কৰি জীৱিকা নিৰ্বাহ
কৰা দুজন মানুহৰ মধ্যস্থতাত এদিন ফৰিদা কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ
উল্লেখিত বেৰেকৰ অধিবাসী হয়।

বেৰেকা :

পশ্চিম আফ্ৰিকাৰ পৰা বহুত দিনৰ আগতে বেঙ্গললৈ অহা
এক নিগ্ৰো দম্পতীৰ একমাত্ৰ কণ্ঠা বেৰেকা। তেওঁলোকে যুদ্ধৰ

আগলৈকে বেঙ্গুনত লগুীৰ ব্যৱসায় কৰি আছিল। ওখ, মসৃণ শৰীৰ, স্মৃঠাম আটিল দেহ আৰু লোভনীয় অঙ্গ-সৌষ্ঠৱৰ অধিকাৰিণী বেবেকা। প্ৰায় কুৰি বছৰ বয়স। লহপহকৈ বাঢ়ি অহা বেবেকাজনীৰ যৌৱনক বহিৰাবৰণে ঢাকি ৰাখিব নোৱাৰে। গাৰ বৰণ উজ্জল ক'লা। চুলিখিনি চুটিকৈ কটা। মাংসপেশী-বিলাক আটিল। সূৰ্য্যৰ পোহৰ পৰিলে পিছল শৰীৰৰ চিক-মিকনিয়ে বেবেকাক বৰ আকৰ্ষণীয় কৰি তোলে। শ্বেতান্ধবিলাকৰ কৃষ্ণাঙ্গৰ প্ৰতি বৰ মোহ হয় বুলি শুনা যায়। লগুনত বোলে অতি উচ্চ সমাজৰ ইংৰাজ পুৰুষ নিগ্ৰো যুৱতীৰ প্ৰতি বিশেষভাৱে আকৃষ্ট হয়।

ববাৰ্ট ব্ৰাউন এজন ইংৰাজ যুৱক। তেওঁ বেঙ্গুনৰ বৰৰ ব্যৱসায়ৰ প্ৰতিষ্ঠান এটাত চাকৰী কৰে। বেবেকাহঁতৰ লগুীত কাপোৰ ধুবলৈ দিয়ে। তাতে বেবেকাৰে সৈতে পৰিচয়। সময় আগবঢ়াৰ লগে লগে ছয়ো ছয়োৰে প্ৰতি আকৰ্ষিত হয়। ববাৰ্ট ব্ৰাউনৰ বেবেকাহঁতৰ ঘৰলৈ আহ-যাহ ঘন হয়। লাহে লাহে বেবেকা ব্ৰাউনৰ বন্ধিতা হৈ পৰে। তাইৰ বাপেক-মাকেও একো আপত্তি নকৰে। বেবেকা আৰু ব্ৰাউন ছয়ো ছয়োৰে জীৱনলৈ আনে মাদকতা, তৃপ্তি আৰু ভোগৰ প্ৰাচুৰ্য্য।

বেঙ্গুনত প্ৰথম বৰ্ষিঙৰ সময়ত এদিন আবেলি ঘৰত বোমা পৰি বেবেকাৰ মাক-বাপেক ছয়োৰে মৃত্যু হয়। বেবেকা তেতিয়া আছিল লগুীত। তাই ঘৰ পাই মাক-বাপেকক মৃত অৱস্থাত দেখি কান্দিবলৈ ধৰে। পাচদিনা ব্ৰাউন লগুীলৈ আহি বেবেকাৰ কৰুণ কাহিনী শুনে।

যুদ্ধও তীব্ৰ গতিত আগবাঢ়ি আহে।

কেইদিনমানৰ পাচত ভগনীয়াৰ দল এটা বেঙ্গুনৰপৰা মাদ্ৰাজলৈ জাহাজেৰে ৰাওনা হয়। ব্ৰাউন আৰু বেবেকাও এই দলভুক্ত হৈ বেঙ্গুন ত্যাগ কৰে। এক নতুন দেশলৈ ছয়ো পাড়ি

মেলে; অনিশ্চয়তাৰ মাজলৈ আগবাঢ়ি যায়। মাদ্ৰাজ পাই ব্ৰাউন এটা হোটেলত উঠে। আন এঠাইৰ কোঠা এটাত বেবেকাৰ থকাৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে। দুই-তিনিদিনৰ মূৰে মূৰে ব্ৰাউন তাইৰ ওচৰলৈ আহে। বাকী সময় কামৰ চেষ্টাত যুৰে। এইদৰে কিছুদিন যোৱাৰ পাচত ব্ৰাউন আৰু নহা হ'ল। বেবেকাই ব্ৰাউনৰ একো খবৰ নোপোৱা হ'ল। এতিয়া বেবেকাৰ একমাত্ৰ সম্বল ব্ৰাউনে হাত-খৰচৰ বাবে দিয়া সামান্য পুঁজি আৰু তাইৰ হাতত থকা অলপ ধন।

এনে সময়তে ৰিচাৰ্ড এণ্টনী নামৰ বেবেকাৰ পিতৃ-বয়সীয়া ভাৰতীয় খৃষ্টিয়ান এজনৰ সৈতে পৰিচয় হয়। তেৱেঁই কিছুদিনৰ বাবে বেবেকাক আশ্ৰয় দিয়ে। মৃগ-কস্তুৰীৰ সৌৰভ বিয়পি পৰাৰ দৰে বেবেকাৰ দেহ যৌৱনৰ সৌৰভে বহুতকৈ চুম্বকৰ দৰে টানে। এওঁলোকৰ ভিতৰত এণ্টনীৰ পুতেক কেপ্টেন ববাৰ্ট এণ্টনিও আছিল।

ববাৰ্ট ডাক্তৰ। কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ ইণ্ডিয়ান মিলিটেৰী হস্পিতালত কাম কৰে। এমাহৰ ছুটিত মাদ্ৰাজৰ ঘৰলৈ আহিছিল। ছুটিৰ শেষত ববাৰ্টে বেবেকাক কানপুৰত নাৰ্চৰ প্ৰশিক্ষণ কেন্দ্ৰত ভৰ্ত্তি কৰি দিব বুলি লগতে কানপুৰলৈ লৈ আহে। কানপুৰ পাই ববাৰ্টে কানপুৰ চেণ্ট্ৰেল ৰেল ষ্টেচনৰ ওচৰৰ ঘৰ এটাৰ কোঠা এটা ভাৰালৈ বেবেকাৰ থকাৰ ব্যৱস্থা কৰি দিয়ে। ববাৰ্ট থাকে কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ মেচ এটাত। ববাৰ্ট দৈনিক সন্ধ্যা বেবেকাৰ খবৰ লবলৈ আহে। নাৰ্চৰ প্ৰশিক্ষণৰ কথা উল্লেখ কৰিলে ববাৰ্টে কয় খবৰ লৈছে, ভৰ্ত্তি হবলৈ কিছুদিন সময় লাগিব। লাহে লাহে বেবেকাই বুজিব পাৰিলে ববাৰ্টৰ ইচ্ছা তাইক তেওঁৰ বন্ধিতা কৰি ৰখাৰে, নাৰ্চৰ প্ৰশিক্ষণৰ সুবিধা কৰি দিয়া নহয়। বেবেকা আফ্ৰিকাৰ নিগ্ৰো ছোৱালী। শৰীৰ-মন সজীব, শক্তিশালী। তাই ববাৰ্টৰ

প্ৰতাৰণাত বৰ ক্ষুণ্ণ হয়; কলত ববাৰ্টক প্ৰত্যাখ্যান কৰে। তাৰ পাচত কানপুৰৰ ভাৰতীয় খৃষ্টিয়ান আৰু এংল'-ইণ্ডিয়ান সম্প্ৰদায়ৰ বসতিপূৰ্ণ স্থানবিলাকত কেইদিনমান ঘূৰে—জীৱিকাৰ বাবে, কামৰ সন্ধানত। কিন্তু ক'তো বিশেষ সহানুভূতি নাপায়। মাত্ৰ দেখে তাইৰ স্মৃষ্টাম দেহ, লোভনীয় শৰীৰটোৰ প্ৰতিহে বহুতৰ লোলুপ দৃষ্টি। অসহায়, সম্বলবিহীন বেবেকাৰ মনলৈ আহে অৱসাদ। চিন্তা কৰিব পৰা শক্তি কমি আহে, নিজৰ ওপৰত বিশ্বাস নোহোৱা হয়। ইয়াৰ ভিতৰতে কেনেকৈ আমাৰ পূৰ্ব পৰিচিত আৰ্থাৰ ব্ৰাউনে বেবেকাৰ বিষয়ে জানিব পাৰে। তেওঁ বেবেকাক লগ ধৰে। কিছু অৰ্থ সাহায্য দিয়ে। ঠিক প্ৰলোভন নহয়, একপ্ৰকাৰ নিৰপেক্ষতাৰেই বেবেকাক এটা পথৰ সন্ধান দিয়ে। আৰ্থিক নিৰাপত্তা, দৈনন্দিন জীৱনৰ নানান প্ৰয়োজন আৰু সমস্ৰাবোৰৰ পৰা নিশ্চিন্ত হ'ব পৰা অৱস্থা, এই সকলো-বিলাক তেওঁৰ আগত ডাঙি ধৰে। প্ৰায় এমাহমান সময় ভাবি-চিন্তি শেষত বেবেকাই আৰ্থাৰ ব্ৰাউনৰ অনুষ্ঠানটোৰ অধিবাসিনী হয়।

কিছুদিনৰ ভিতৰতে বেবেকাৰ কথা কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টত বিয়পি পৰে। খবৰ লোৱা মহলত, বঙীন জীৱনৰ আনন্দ উপভোগ কৰিবলৈ ইচ্ছা কৰা সকল, বিশেষকৈ ইংৰাজ বিষয়া আৰু সৈন্য-সকলৰ বাবে বেবেকা হয় ব্ৰাউনৰ এক অপূৰ্ব, উজ্জল আৰু মূল্যবান আবিষ্কাৰ। বিপৰীত মেকৰ আকৰ্ষণ। বগাৰ প্ৰতি ক'লাৰ, কলাৰ প্ৰতি বগাৰ আকৰ্ষণেই বোধকৰোঁ ইয়াৰ মূল।

শেষ কথা :

কানপুৰ কেণ্টনমেণ্টৰ সেই অখ্যাত বেবেকটোত অৱস্থাৰ তাড়নাত পৰি ঘৃণনীয় জীৱন কটোৱা কেইগৰাকীমান অসহায়

নাৰীৰ এয়া সহানুভূতিপূৰ্ণ বাস্তৱ কাহিনী। ব্ৰাউনৰপৰা তেওঁৰ অনুষ্ঠানটোৰ বিষয়ে, অধিবাসিনীসকলৰ বিষয়ে আৰু ব্ৰাউনৰ নিজৰ বিষয়ে জানিবৰ মোৰ বৰ আগ্ৰহ হয়। ব্ৰাউনৰ সৈতে একেলগে বহি চাহ-কফি খাই বহুত সময় কটাব লাগিব। নানান কথা পাতোঁ। তেওঁক যিহকে সোধো আমনি নাপায়। বোধকৰোঁ সহানুভূতিশীল শ্ৰোতাৰ আগত তেওঁৰ মনৰ অনুভূতিবিলাক প্ৰকাশ কৰি ভাল পায়। ব্ৰাউনো বৰ অকলশৰীয়া। নিজৰ শৰীৰক পণ্য-দ্ৰব্যৰূপে ব্যৱহাৰ কৰি জীৱিকা নিৰ্বাহ কৰা এই অতি প্ৰাচীন ব্যৱসায়ত লিপ্ত নাৰী-সকলৰ জীৱনৰ খলা-বমাৰ নানান কাহিনী মই ব্ৰাউনৰ পৰাই জানিবলৈ সুবিধা পাব লাগিব। তেওঁলোকৰ সুখ-দুঃখৰ কথা, তেওঁলোকৰ অন্তৰৰ অনুভূতিবিলাকৰ কথা ব্ৰাউনে সুন্দৰৰূপে ব্যাখ্যা কৰি কয়। ব্ৰাউনৰপৰা সমাজৰ এই উপেক্ষিতা কিন্তু একপ্ৰকাৰ অপৰিহাৰ্য্য নাৰীসকলৰ জীৱনীৰ এটা দিশ জনাব মোৰ সৌভাগ্য হৈছিল। মানুহে চেষ্টা কৰে জীয়াই থকাৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বস্তুখিনি আহৰণ কৰিবলৈ। অকল সেয়ে নহয়, লগতে বিচাৰে আশ্ৰয়, নিৰাপত্তা আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে নিশ্চয়তা। ইয়াৰ বাহিৰেও প্ৰয়োজন হয় আনন্দৰ, শান্তিৰ আৰু মনৰ প্ৰশান্তিৰ। তেওঁলোকে সাময়িকভাৱে জীয়াই থকাৰ প্ৰয়োজনীয় বস্তুখিনি পায়, কেতিয়াবা প্ৰাচুৰ্য্যৰেই পায়। কিন্তু অস্থায়ী আশ্ৰয় আৰু অনিশ্চিত ভবিষ্যত, নিৰাপত্তাতো নায়েই, আছে সীমাহীন অন্ধকাৰহে। অৰ্থোপাৰ্জন যথেষ্ট; কিন্তু সেই অৰ্থ সম্পূৰ্ণ নিজৰ আয়ত্তত নাথাকে। ভৱিষ্যতৰ বাবে কিছু পুঁজি থ'বলৈ চেষ্টা কৰিলেও—বহুত ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ বাবে নিৰ্ভৰ কৰিব লাগে আনৰ ওপৰত। পাচৰ বৃদ্ধ বয়সৰ বাবে আৰ্থিক অনিশ্চয়তা। জীৱনত প্ৰশান্তি দূৰৰ কথা, আনন্দ, শান্তি, সততা একোয়ে নাই। আত্মীয়-স্বজন, বন্ধু-বান্ধৱ, ভৱিষ্যত, সকলো ফালৰ পৰাই শূণ্য। শৰীৰ-মন কলুষিত, তমসাবৃত এক জীৱন। ব্ৰাউনে যে এই ব্যৱসায় কৰি ভাল পায় তেনে নহয়।

তেওঁ নিজেই নাজানে এই ব্যৱসায়ত তেওঁ কেনেকৈ ইমান লিণ্ড হৈ পৰিল, কেনেকৈ আৰম্ভ কৰিলে আৰু কিভাবে আগবাঢ়িল। তেওঁৰ নিজৰ জীৱন কচুপাতৰ পানীৰ নিচিনা। পানীতেই থাকে, পানীৰ টোপাল পাতত জমা হয়, কিন্তু পাতৰ লগত পানীৰ কণিকা এক হৈ নেযায়। নাৰীয়েই ব্ৰাউনৰ জীৱিকাৰ সামগ্ৰী। নাৰীৰ প্ৰতি তেওঁৰ কোনো সহানুভূতি নাই বুলিলে ভুল কোৱা হ'ব। আছে, নাৰী-জীৱনৰ ঘাত-প্ৰতিঘাত, সুখ-দুঃখ আদিৰ প্ৰতি তেওঁৰ অন্তৰত গভীৰ সহানুভূতি আছে। তথাপি নাৰী-জীৱনক লৈয়ে তেওঁ কৰিছে ব্যৱসায়; নিবাস্থয়া বমণীয়ে হ'ল তেওঁৰ ব্যৱসায়ৰ মূলধন। কিন্তু কিয়? তেওঁ একো ক'ব নোৱাৰে। অৱশ্যে নাৰীৰ প্ৰতি তেওঁৰ ব্যক্তিগত দুৰ্বলতা নাছিল। সেয়ে হয়তো দীৰ্ঘকাল ব্যাপি এই ব্যৱসায় কৰিও তেওঁৰ বিবেক সম্পূৰ্ণ অমলিন।

বৰীন হাজৰিকা

এবাৰ মই কাৰ্য্যোপলক্ষে মিকিৰ পাহাৰৰ বোকাজান অঞ্চললৈ গৈছিলোঁ। মোৰ মটৰখনৰ এটা চকা নিমজ হৈ প্ৰায় ফুটো ফুটো হৈছিল; বিশেষকৈ গৰমৰ দিনত। তেতিয়া জেঠ মাহ। বোকাজান পাবলৈ প্ৰায় আধামাইলমান আছে। এনেতে চকা এটা ফুটিলেই। মটৰ অচল। ড্ৰাইভাৰক চকাটো মেৰামতি কৰিবলৈ দি মই ছাতিটো লৈ অলপ আগবাঢ়ি গ'লোঁ। প্ৰায় এক ফাৰ্লংমান গৈয়ে এটা দীঘলীয়া খেৰি-ঘৰ আৰু ওচৰতে কেইটামান সৰু সৰু খেৰি-ঘৰ দেখিলোঁ। দেখিয়ে ভাৱ হ'ল সেইখন এখন স্কুল বুলি। দীঘলীয়া ঘৰটোৰ সমুখত এখন ফুলনি। তাত শেৱালী, গুলছ, কামিনী, কববী, টগৰ, চম্পা, তৰুৱা কদম, কাঞ্চন আদি ফুলৰ গছ। সৰু সৰু ঘৰ কেইটাৰ ওচৰত আম, কঠাল, মধুৰীআম, আতলচ, লিচু, নেমুটেঙা, কল, তামোল-পান আদিৰ বাৰী। দেখি এনে অনুমান হয় যেন বাৰীখন পতাৰ বেছি দিন হোৱা নাই। আম লগা দুই-এবছৰহে হোৱা যেন লাগিল। বাৰীখন পৰিপাটি। গছৰ তলবোৰ চিকুনাই থোৱা। টোলটোৰ চাৰিওফালে চাপ দিয়া। ভোটএৰা গছেৰে বেৰা। সমুখত বাঁহৰ নঙ্গলা। আতোলটোকাৰিকৈ ৰখা টোলটো দেখি বেছ ভাল লাগিল। ভিতৰ সোমাবলৈ মন গ'ল।

দীঘলীয়া ঘৰটোৰ এমূৰৰ এখন দুৱাৰ খোলা আছিল। মই ঘৰৰ ওচৰলৈ গৈ খোলা দুৱাৰখনৰ আগত বাৰান্দাত ঠিয় হলোঁ। ভিতৰলৈ চাই দেখোঁ এখন স্কুলীয়া মেজৰ ওচৰত চকীত এজন প্ৰায় দুকুৰি বছৰীয়া মানুহ বহি আছে। তেওঁৰ ওচৰতে এগৰাকী

মুগাৰ মেখেলা আৰু কপাহী চাদৰ পিন্ধা ভদ্ৰমহিলা। অলপ পাছত জানিব পাবিলোঁ তেওঁলোক স্কুলৰ শিক্ষক আৰু শিক্ষয়িত্ৰী। ছয়ো ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ পৰীক্ষাৰ বহি চাই আছিল। মোক দেখি মানুহজন আগবাঢ়ি আহিল। মই কয়, কেনেকৈ তাত উপস্থিত হৈছোঁ জানিব পাৰি আথে-বেথে মোক ভিতৰলৈ লৈ গ'ল। চকী এখন আগবঢ়াই বহিবলৈ দিলে। ওচৰতে থকা ভদ্ৰমহিলা গৰাকীক তেখেতৰ পৰিবাৰ বুলি মোৰে সৈতে পৰিচয় কৰাই দিলে। তেখেত এই স্কুলৰ প্ৰধান শিক্ষক আৰু পৰিবাহো স্কুলৰে শিক্ষয়িত্ৰী।

মানুহজনৰ সৈতে অলপ সময় কথা পতাৰ পাচত জানিব পাবিলোঁ তেখেত ডিব্ৰুগড়ৰ নবীন হাজৰিকাৰ একমাত্ৰ পুত্ৰ। মই নবীন হাজৰিকাক জানিছিলোঁ। তেখেতৰ ঘৰ আছিল ডিব্ৰুগড়ৰ আমোলাপটিত। লুইতৰ পাৰৰ পৰা বেছি দূৰত নহয়। নবীন হাজৰিকা মজলীয়া তৰপৰ ঠিকাদাৰ আছিল। মানুহজন বৰ অমায়িক আছিল। মুখত সদায় হাঁহি। সদায় চকু আৰু মুখত এটা সন্তুষ্টিৰ ভাৱ। সৰু-সুৰা ঠিকা কৰি সৎভাৱে জীৱন যাপন কৰিছিল। বেছি কাম নলৈছিল। নিজৰ সাধ্যমতে কাম লৈ তাকে সময়মতে সুচাৰুৰূপে সমাধা কৰিছিল। বেছ সুখী এটা মধ্যবিত্ত পৰিয়াল। সকলো ৰাজহুৱা কামতে উৎসাহ লয়, হাত উজান দিয়ে। এইয়া সেই নবীন হাজৰিকাৰ ল'ৰা ববীন হাজৰিকা। ববীনে ডিব্ৰুগড় হাইস্কুলৰ পৰা স্নাত্যোতিৰে মেট্ৰিক পাছ কৰে। তাৰ পাচত গুৱাহাটীৰ কটন কলেজত পঢ়ে। যথাসময়ত পদাৰ্থ বিজ্ঞানত প্ৰথম শ্ৰেণীৰ অনাৰ্চ লৈ বি. এচ-চি. পাছ কৰে। পৰীক্ষাত ভাল কৰিলেও বাপেক, পুতেক দুয়ো পৰামৰ্শ কৰি আৰু নপঢ়াই স্থিৰ কৰে। কাৰণ চৰ্কাৰী চাকৰীৰ প্ৰতি ধাউতি নাই। এম. এচ-চি. পাছ কৰি কোনো কলেজত অধ্যাপনাৰ কাম পাব পাৰে। কিন্তু সেই বিচিত্ৰতাহীন জীৱনৰ প্ৰতি আগ্ৰহ নাই। আইন পঢ়ি উকিল হ'বো মন নাই। দেউতাকো বুঢ়া হৈছিল।

ববীন হাজৰিকাই এই সকলো ভাবি-চিন্তি দেউতাকৰ ব্যৱসায়তে লাগে। ববীনে হাত দিয়াৰ পাচত ব্যৱসায়ত উন্নতি হয়। ঘৰ কেইডোখৰ ভাল কৰে। বিজুলী বাতি ফেন আদি ঘৰলৈ আহে। আগেয়ে বেডিঅ' নাছিল, এতিয়া এটা বেডিঅ' ল'লে।

এই সময়তে ববীন হাজৰিকাই বিয়া কৰাই নগৰৰে পেঞ্চনপ্ৰাপ্ত চিৰস্তাদৰৰ বি-এ পাছ জীয়েক দীপালিক। দীপালি ৰূপে-গুণে উপযুক্ত আৰু ঘৰখনো সমকক্ষ। এই আদৰ্শ দম্পতী আৰু গৃহস্থী-খন, লুইত পাৰৰ ধুনীয়া টোলটো, স্নকচিপূৰ্ণভাৱে সজা ঘৰ আদিয়ে নগৰৰ বহুতৰে দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিছিল; আৰু কাৰো কাৰো ঈৰ্ষাৰ বস্তুও হৈ পৰিছিল। এই দৰেই হাজৰিকা পৰিয়ালৰ শান্তিপূৰ্ণ দিনবিলাক আগবাঢ়ি গৈছিল। ঠিক প্ৰাচুৰ্য্যৰ মাজত নহ'লেও অভাৱো নাছিল।

এই সময়তে আৰম্ভ হয় দ্বিতীয় মহাযুদ্ধ। লাহে লাহে যুদ্ধৰ বিভীষিকাই অসমৰ সীমা পায়হি। অসম তেতিয়া যুদ্ধৰ থলি নহ'লেও, আসন্ন যুদ্ধক্ষেত্ৰত পৰিণত হয়। উজনি-নামনি চাৰিও ফালে যুদ্ধৰ বাবে প্ৰস্তুতিৰ আয়োজন। বিমান-ঘাটি নিৰ্মাণ, সৈন্যৰ ছাউনী সজা, ডাক্তৰখানা প্ৰতিষ্ঠা, ৰাস্তা, দলং আদিৰ সংস্কাৰ আৰু নিৰ্মাণ, 'ৰচদ' জোগান, খেৰ, ইকৰা, বাঁহ আদিৰ যোগানৰ বহুত কাম ওলায়। বাঁহ, খেৰ, ইকৰা আদি বস্তুবোৰৰ মূল্য আশাতীত-ভাৱে বাঢ়ি যায়। দেশী-বিদেশী বহুত মানুহে এইবিলাক যোগানৰ কাম লয়। কামকৰা মজুৰৰ বানচ বাঢ়ে। কিন্তু দামতকৈও বহুত চৰা মূল্য মধ্যবৰ্তী ব্যৱসায়ীসকলে কৰ্ত্তৃপক্ষৰ পৰা লয়। বহুত ক্ষেত্ৰত যোগানৰ পৰিমাণ যিমান দিব লাগে, তাতকৈ কম দি অথবা কেতিয়াবা একেবাৰে নিদিয়াকৈও, বা নিম্নতৰ মানৰ সামগ্ৰী দি যোগানীয়াই অজস্ৰ ধন আৰ্জে। অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে বহুতৰ জীৱনলৈ প্ৰাচুৰ্য্য আহে। সমাজৰ অৰ্থনৈতিক জীৱনলৈ আহে অননুমোয় বিপ্লৱ। সততাৰ মূল্যবোধ একেবাৰে শিথিল হৈ পৰে।

ডিব্ৰুগড়ৰ আমোলাপটিৰ ববীন হাজৰিকাক এদিন এজন মিলিটেৰী বিষয়াই লগ ধৰি পঞ্চাশ হেজাৰ বাঁহ যোগানৰ ঠিকা এটা লব পাৰিবনেকি সোধে। ববীনে দেউতাকৰে সৈতে পৰামৰ্শ কৰি ঠিকাটো লয়। যথাসময়তে কেইবাখনো গাওঁৰপৰা বাঁহ কটাই আনি হিচাব কৰি মিলিটেৰী কেম্পত জমা দিয়ে। বিলৰ টকাৰ চে'ক পাওঁতে একো অসুবিধা নহয়। এই প্ৰথম মিলিটেৰী বস্তু যোগানৰ ঠিকাত দু'পইচা লাভ হয়। ইয়াৰ পাচত ইকৰা, খেৰ, চাৰি, বেত আদিৰ যোগানৰ কেবাটাও ঠিকা পায়। লাহে লাহে মিলিটেৰী চাপ্লাই কণ্ট্ৰাক্টৰ হিচাবে হাজৰিকা পৰিয়াল নগৰৰ চাৰিওফালে জনাজাত হৈ পৰিল। তেওঁলোকে এখন মটৰ গাড়ীও লয়।

কিন্তু ক্ৰমে এই অস্থায়ী ঠিকাবিলাক ভাল নলগা হৈ আহে। আজি আছে, কালিলৈ আৰু নতুন ঠিকা পোৱা যায় নে নেযায় অনিশ্চিত। বচদ যোগানৰ ঠিকা কিছু স্থায়ী। এবাৰ ল'লে বহুত দিনলৈ চলি থাকে। এতিয়া হাজৰিকাহঁতৰ বহুত মিলিটেৰী বিষয়াৰ সৈতে পৰিচয়। তেওঁলোকৰ ঘৰলৈও বহুত বিষয়াৰ আহ-যাহ হয়। এওঁলোকৰ যোগেৰে এবাৰ বচদ যোগানৰ এটা শকত ঠিকা হাজৰিকাই পায়। পাচ হেজাৰ সৈন্য, বিষয়া আৰু আন কৰ্মীৰ বাবে দৈনিক প্ৰয়োজনীয় শাক-পাচলি আৰু মজ্জা—দিনো নিৰ্দ্ধাৰিত সময়ত যোগান দিয়াৰ ঠিকা। সপ্তাহে সপ্তাহে বিলৰ টকাৰ বাবে চেক পায়। ওচৰৰ গাওঁবিলাকৰপৰা হাজৰিকাৰ এজেন্টে নিতৌ লৰীৰে শাক-পাচলিৰ বস্তুবিলাক আনে। গাওঁবিলাকতো এজেন্ট নিযুক্ত কৰে সামগ্ৰী গোটাবলৈ।

হাজৰিকাৰ বাপেক-পুতেক দুয়ো নিয়াৰিকৈ কাম কৰা মানুহ। কোন কোন গাঁৱত কি কি পাচলি আৰু ছাগলী, মুৰ্গী আদি কিমান পৰিমাণে দৈনিক পাব পাৰি জৰীপ কৰাই সেই ঠাইবোৰত একোজন লোকক নিৰ্দিষ্ট ঠাইত নিৰূপিত সময়ত বস্তু গোটাই

থ'বলৈ ভাৰ দিয়ে। সেই ঠাইৰপৰা হাজৰিকাৰ লৰীয়ে নগদ দাম দি পাচলি কঢ়িয়াই আনি নগৰত থকা ভাৰাতীয়া গুদামত জমা কৰে। তাতে জোখ-মাপ কৰি মিলিটেৰী চাপ্লাই অফিচলৈ নিয়ে আৰু হাজৰিকাৰ এজেন্টে ডেলিভাৰী দিয়ে। সামগ্ৰীও নানান বিধৰ। পাচলিৰ বাবে প্ৰায় সকলো জাতীয় কেঁচা ফল, কেঁচা অমিতা, লাউ, কোমোৰা, বঙালাউ, মূলা, কচু, উৰহী, ভেঙী আদি কৰি দ্বিতীয় শ্ৰেণীৰ তৰকাৰী। ফুলকৰি, বন্ধাকৰি, চালগোম, গাজৰ, মটৰমাহ আদি প্ৰথম শ্ৰেণীৰ তৰকাৰী। হাঁহ, কুকুৰা, ছাগলী আদি আনে মজ্জাৰ বাবে। এই সকলোৰে দামৰ বেলেগ বেলেগ নিৰ্দিষ্ট বন্ধা আছে। প্ৰায় একুৰি মানুহ দৈনিক এই কামত নিয়োজিত হয়।

প্ৰথম কিছুদিন বস্তুবিলাক 'এগ্ৰিমেন্ট' মতে যেনে ধৰণৰ আছিল তেনেকুৱাই যোগাইছিল। লাহে লাহে এইবিলাক শিথিল হৈ আহিল। বস্তুৰ মান হ্ৰাস হ'বলৈ ধৰিলে আৰু যিমান যোগান হয়, তাকৈ বহুত বেছি বুলি কাগজ-পত্ৰত দেখুৱা হ'ল। বিল আৰু চেকৰ সংখ্যাও বাঢ়িবলৈ ধৰিলে। লগতে হাজৰিকা পৰিয়ালৰ প্ৰাচুৰ্য্যই অতি কম সময়ৰ ভিতৰতে আল্লাউদ্দীনৰ চাকীৰ স্পৰ্শৰ নিচিনাকৈ এক নতুন ৰূপ পালে।

হাজৰিকাহঁতৰ চ'ৰা ঘৰটো আহল-বহল কৰা হ'ল, যাতে বেছি মানুহ বহিব পাৰে। বহা-মেলা আৰু সজোৱাৰ বাবে কলিকতাৰ পৰা অনা নতুন চকী, মেজ, ডাঙৰ বেডিঅ', বেকৰ্ড চেঞ্জাৰ, কাৰ্পেট, পৰ্দা ইত্যাদিয়ে কোঠাটোৰ সৌন্দৰ্য্য বঢ়ালে। আগৰ মটৰ গাড়ীৰ ওপৰিও কলিকতাৰ পৰা আৰু এখন প্ৰায় নতুন ডাঙৰ মটৰ গাড়ী আনে।

এতিয়া হাজৰিকাহঁতৰ ঘৰত প্ৰায়ে সন্ধ্যা পাৰ্টি হয়। তালৈ নানান পৰ্য্যায়ৰ বিষয়া নিমন্ত্ৰিত হয়। তেওঁলোকৰ অভ্যর্থনাৰ বাবে নানান উপাদেয় আহাৰ আৰু পানীয়ৰ ব্যৱস্থা কৰা হয়। দীপালি

হাজৰিকা, অৰ্থাৎ ববীন হাজৰিকাৰ পৰিবাৰে প্ৰথমতে এই সমাজত যোগ দিবলৈ ভাল নাপাইছিল। পাচত গিৰিয়েকৰ অনুৰোধ আৰু শত্ৰুবেকৰ সমৰ্থনত লাহে লাহে যোগ দিয়ে। অলপ দিনৰ ভিতৰতে দীপালি তেওঁলোকৰ আতিথ্য-সংকাৰৰ কেন্দ্ৰ আৰু প্ৰাণ স্বৰূপ হৈ পৰে। ভাৰতৰ নানান প্ৰদেশৰ বিষয়া আৰু ভাৰতৰ বাহিৰৰ কেইজনমান বিষয়াইও দীপালিক বৰ প্ৰশংসা কৰে। দীপালিক প্ৰতীক কৰি অসমীয়া তিব্বোতাৰ প্ৰতি তেওঁলোক প্ৰশংসমান হয়। তেওঁলোক সকলোৱে মিলি মাজে সময়ে ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ চাপৰিত পিক্‌নিক খাবলৈ যায়। দীপালি যেন তেওঁলোকৰ সমাজিক জীৱনৰ মধুবাণী। এচামৰ পাচত আনচাম বিষয়া আহে—কিন্তু হাজৰিকাৰ ঘৰত ন-পুৰণি সকলোৰে অভ্যৰ্থনাৰ অবিৰল সোঁত বৈয়ে থাকে। হাজৰিকা পৰিয়ালে আনে ডিব্ৰুগড় সমাজত এক বিপ্লৱ। কোনোৱে ঈৰ্ষা কৰে, কোনো প্ৰশংসমান, কোনোৱে হিংসাৰ চকুৰে চায় আৰু কোনোৱে কথাবোৰ বেয়া ধৰণে লয়।

লাহে লাহে হাজৰিকাই ক'ব নোৱাৰা হয় তেওঁৰ ব্যৱসায় কেনেকৈ চলিছে। ক'বপৰা বস্তু আহে, কিমান আহে, কিমান খৰচ হয়, কিমান টকাৰ বিল হয়, কিমান টকাৰ চেক পায়, একো উৱাদিহ নোহোৱাৰ নিচিনা। মাত্ৰ চেকত চহী কৰে টকা উলিয়াবলৈ আৰু বিলত চহী কৰে টকা পাবলৈ। এইটোহে জানে যে, খৰচতকৈ বহু বেছি টকা হাতলৈ আহে।

এনে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক বিপ্লৱৰ মাজেদিয়ে এদিন মহাযুদ্ধৰ অৱসান হয়। লাহে লাহে মিলিটেৰী কেম্পবিলাকৰ সঙ্কোচন হয়। শেষত দুই-এটা সৰু কেম্পৰ বাহিৰে আনবোৰ উঠি যায়। ঠিকা-ঠুকলিও প্ৰায় নোহোৱা হৈ আহে। বচদ যোগানৰ ঠিকাও বন্ধ হয়। ববীন হাজৰিকাই তেওঁৰ পাবলগীয়া বিলৰ সমুদায় টকা আদায় পায়। শেষ চেকখন পোৱাৰ পাচতহে ভালকৈ বুজে যে, এই সাময়িক প্ৰাচুৰ্য্যৰ অন্ত পৰিল। যা-হওক,

এদিন বেঙ্কলৈ গৈ খবৰ লৈ জানিব পাৰিলে যে, এটা মোটা অঙ্কৰ পুঁজি তেওঁৰ নামত জমা আছে।

বহুতদিন ডাঙৰ ঠিকা কৰি এতিয়া সৰু ঠিকা লবৰ ববীন হাজৰিকাৰ ইচ্ছা নোহোৱা হ'ল। প্ৰতিদ্বন্দ্বীও বহুত। বৰ কমকৈ 'বেট' দি নতুন ঠিকাদাৰে কাম লোৱা হ'ল। এইদৰে কিছুদিন প্ৰায় একো কাম-বন নোহোৱাকৈ চলিল। দৈনন্দিন জীৱনৰ মান যি বাঢ়িল তাক কমোৱাও বৰ টান হ'ল। বেঙ্কৰ বাহি ধনো লাহে লাহে কমি আহিবলৈ ধৰিলে।

যুদ্ধৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত অসমত ইনকমটেক্স বিষয়া মাত্ৰ এজন আছিল। পাচত যুদ্ধৰ ঠিকা লোৱা ঠিকাদাৰ সকলৰপৰা টেক্স আদায় কৰিবলৈ আৰু এজন বিষয়া ডিব্ৰুগড়লৈ আহে। তেওঁ বিলবিলাকৰ হিচাব লৈ বছৰে বছৰে টেক্স আদায় কৰে। যুদ্ধ শেষ হোৱাৰ পাচত কৰ্ত্তৃপক্ষই জানিব পাৰিলে অসমৰ বহুত যুদ্ধকালীন ঠিকাদাৰৰপৰা সম্পূৰ্ণভাবে টেক্স আদায় হোৱা নাই। বহুত বিলৰ টকা হিচাবত ধৰাই হোৱা নাই। আকৌ, একোজন ঠিকাদাৰৰ আটাইবিলাক বিলৰ ধন মুঠ কৰি যি নিৰিখত টেক্স আদায় কৰা উচিত, সেই নিৰিখত আদায় হোৱা নাই। এই কামৰ বাবে যুদ্ধৰ কিছুদিন পাচত উজনী অসমৰ বাবে এজন ইনকম-টেক্সৰ এচিচ্‌টেন্ট কমিচনাৰ আৰু কেবাজনো বিষয়া ডিব্ৰুগড়ত নিয়োগ কৰা হয়। তেওঁলোকে কেবা মাহো ধৰি মিলিটেৰী অফিচ, ড্ৰেজাৰী, বেঙ্ক আদিৰ হিচাব-পত্ৰ পৰীক্ষা কৰি প্ৰত্যেক ঠিকাদাৰে দিবলগীয়া টেক্স নিৰ্দ্ধাৰণ কৰে। প্ৰায় সকলো ঠিকাদাৰেই বহুত টকা দিবলগীয়া হয়। এই টেক্স দিবলৈ বহুতৰ পুঁজিয়ে নাছিল। বহুতে ধাব-ঋণ কৰিহে লেঠা মাৰিব লগা হয়। হাজৰিকাৰ পৰা চৰকাৰে পাবলগা টেক্সৰ পৰিমাণ হয় তেওঁৰ বেঙ্কৰ জমা টকাতকৈ প্ৰায় ত্ৰিশ হাজাৰ টকা বেছি। বহুতবাৰ সময় লৈ, তেওঁলোকৰ গাৱঁৰ মাটি বহুত কম মূল্যত বেচি টেক্সৰ কিছু পৰিশোধ কৰে। ইয়াৰে জোৰা নমৰাত

নগৰৰ ঘৰৰ কাষৰে ছকঠা মাটি বিক্ৰী কৰি সমুদায় লেঠা মাৰি চৰকাৰৰ ঋণমুক্ত হয়। এইবোৰ শেষ হোৱাৰ পাচত তেওঁলোকৰ সা-সম্পত্তিৰ ভিতৰত বাকী ব'ল আমোলাপটিৰ লুইতৰ পাৰৰ ঘৰ কেইটাই সৈতে তিনিকঠা মাটি। এনে সময়তে ৰবীন হাজৰিকাৰ পিতৃবিয়োগ ঘটে।

ইয়াৰ পাচত আহিল মহাবাহু ব্ৰহ্মপুত্ৰৰ প্ৰলয়ঙ্কৰী বানপানী। ডিব্ৰুগড় নগৰ লুইতে চপৰা-চপৰিকৈ খহাবলৈ আবন্ত কৰিলে। চাৰ্কিট হাউচ, ডাকঘৰ, টেলিগ্ৰাফ অফিচ, 'জ্ঞানমালিনী'ত বৰ্ণোৱা সেন্দুবী আলি, নৈৰ পাৰৰ পাৰ্ক, বৰচাহাব, পুলিচ চাহাব, গড়-কাপ্তানী চাহাবৰ ধুনীয়া ধুনীয়া বঙলাৰ সৈতে আহল-বহল টোল-বিলাক চাওঁতে চাওঁতে লুইতৰ বুকুত জাহ গ'ল। তাৰ পাচত গ'ল শনিবাৰী, মাৰোৱাৰীপটি আৰু পাঁচ-আলিৰ বহুত ঘৰ। লাহে লাহে আমোলাপটিৰ কেইবাপুৰুষীয়া তামোল, পান, আম, কঠালেৰে বমক-জমক ঘৰবাৰীবোৰে ভেটি-মাটিৰে সৈতে সলিল সমাধি লাভ কৰিলে। এই ঘৰবিলাকৰ ভিতৰত হাজৰিকাহঁতৰ ঘৰ, ভেটি-মাটিও ধ্বংসপ্ৰাপ্ত হয়।

এতিয়া দীপালি আৰু ৰবীন হাজৰিকা সম্পূৰ্ণ নিঃসম্বল। তেওঁলোকে চিৰিং চাপৰিত এক আত্মীয়ৰ ঘৰত অস্থায়ীভাৱে আশ্ৰয় লয়। তেওঁলোকৰ জীৱনৰ এক নতুন অধ্যায় আবন্ত হয়।

এনে সময়তে বোকাৰ্জানৰ এখন মধ্য ইংৰাজী স্কুলৰ কাৰণে গ্ৰেজুয়েট প্ৰধান শিক্ষকৰ বাবে বাতৰি কাকতত জাননী ওলায়। এই জাননীখন দেখাৰ পাচত হাজৰিকাৰ মনলৈ বহুত চিন্তা আহে। অৱস্থা বিপৰ্য্যয়ৰ এই কঠোৰ পৰিণতি মানি লবলৈ হাজৰিকা দম্পতীয়ে পোনতে বৰ টান পাইছিল। এটাৰ পাচত এটাকৈ অহা এই দুৰ্য্যোগৰ বাবে তেওঁলোকৰ মানসিক প্ৰস্তুতি নাছিল। এই বিপদত এঘাৰ উপদেশ ল'বলৈ বা নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ বাস্তৱ জীৱনৰ অভিজ্ঞ দেউতাকো আজি নাই।

কিন্তু ধীৰ-স্থিৰ বুদ্ধিৰ দীপালিৰ ধৈৰ্য আৰু সাহসে ৰবীন হাজৰিকাৰ মন ভাঙি পৰিবলৈ নিদিয়ে। নতুন পথেৰে, নতুন আশা আৰু নতুন আদৰ্শেৰে তেওঁলোক আকৌ এবাৰ জীৱনযুদ্ধত নামিবলৈ প্ৰস্তুত হয়। ৰবীনে ঘৈণীয়েকৰ পৰামৰ্শমতে স্কুলৰ চাকৰীৰ বাবে দৰ্খাস্ত কৰে। সৌভাগ্যক্ৰমে তেওঁ চাকৰীটো পায়। যথাসময়ত কামত সোমায়। কেইবছৰমান বৰ যত্ন, সহিষ্ণুতা আৰু একাগ্ৰতাৰে কাম কৰাৰ পাচত স্কুলখন হাইস্কুলৰ পৰ্য্যায়লৈ উঠে। কেবাজনো নতুন শিক্ষক লোৱা হয়। দীপালিয়েও স্কুলৰ কামত সোমাবলৈ সুবিধা পায়। দুয়োৰে যত্নত স্কুলখন সেই অঞ্চলৰ সৰ্বোৎকৃষ্ট স্কুল হয়। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ সংখ্যা বাঢ়ি গৈ তিনিশলৈ উঠে। এতিয়া বছৰে বিশ-পঁচিশজন ছাত্ৰ-ছাত্ৰীয়ে মেট্ৰিক পৰীক্ষা দিয়ে। হাজৰিকা দম্পতীয়ে হাইস্কুলখনৰ প্ৰাণ স্বৰূপ। ওচৰৰ গাৱঁৰ মিৰি, কছাৰি, আগৰ চাহ-বাগানত কাম কৰা মানুহ, সকলোৱে তেওঁলোকক ভাল পায়, শ্ৰদ্ধা কৰে আৰু বুদ্ধি-পৰামৰ্শ লয়। তেওঁলোকে স্কুলৰপৰা দৰ্মহা সবহ নাপায়, কিন্তু নিজে কৰা শাক-পাচলি, ঘৰৰ গাখীৰ আদি বেচি একো অভাৱ নোহোৱাকৈ চলে। থকা ঘৰ স্কুল কৰ্তৃপক্ষৰ; জীয়াই থাকিবলৈ মানুহৰ যিখিনি প্ৰয়োজন, সকলো আজি তেওঁলোকৰ আছে। আগেয়ে প্ৰয়োজনতকৈ বহুত অধিক আছিল বাবেই লগৰীয়া আছিল ছঃশ্চিন্তা, বিলাসিতা, অলসতা আৰু মানসিক অস্থিৰতা।

মানসিক শান্তিৰ বাহিৰেও আজি ধনশিৰিৰ পানী চুই অহা গা শীতল কৰা বতাহ, কেউকাষে মুকলি পথাৰ, নিলগত সেউজীয়া বনেৰে আবৃত নগাপাহাৰৰ মনোৰম দৃশ্য, গাৱঁলীয়া ভাই-ভনী-সকলৰ অকৃত্ৰিম মৰম-চেনেহ, আৰু স্কুলৰ কোমল বয়সীয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকলৰ মাজত সহজ সৰল জীৱন। ধলপুৱাতে ধনশিৰীৰ পূব ফালে নগাপাহাৰৰ নামনিৰ পৰা উদয় হয় বঙা বেলি। সন্ধ্যা পশ্চিমৰ মিকিৰ পাহাৰত অস্ত যায় সেন্দুবীয়া সূৰ্য। বনৰীয়া

চৰাইৰ নানান বণ, সূৰদী মাত, বিবিধ বনৰীয়া আৰু সোণবৰণীয়া কেতেকী ফুল, বঙা কাঞ্চন ফুল আদিয়ে তেওঁলোকৰ মনলৈ আনে তৃপ্তি, সন্তোষ আৰু আনন্দ। তাতেই জীৱনৰ পূৰ্ণতা উপলব্ধি কৰে। অতীতৰ প্ৰাচুৰ্য্যই জীৱনলৈ আনিছিল মাদকতা আৰু অতৃপ্ত তৃষ্ণা। কিন্তু বৰ্তমানৰ এই প্ৰাচুৰ্য্যই জীৱন মধুৰ কৰি তুলিছে, মহীয়ান কৰিছে। হাজৰিকা দম্পতীৰ মনৰ সুখ দেখি ভাল লাগিল। মনলৈ আহিল নানান কথা। ভাবিব ধৰিলে। আমাক লাগে কি, বিচাৰোঁ কি, কি পাওঁ, কিহত তৃপ্তি আৰু জীৱনৰ পূৰ্ণতাই বা ক'ত? হাজৰিকা দম্পতীয়ে পাৰ্থিৱ প্ৰাচুৰ্য্যৰ মোহৰপৰা আঁতৰি জানো আজি অসুখী হৈছে? তেওঁলোকৰ এয়া সহজ সৰল নিবিবিলি জীৱন জানো বেছি মধুৰ, অৰ্থপূৰ্ণ আৰু শান্তিময় হোৱা নাই!

পিলাই চাহাব

১৯৪২ চনৰ মে মাহ। মই তেতিয়া পেলেলত। পেলেল মণিপুৰ ৰাজ্যৰ এখন সৰু গাঁও। ইম্ফলৰপৰা ২৬ মাইল দূৰত। ব্ৰহ্মদেশৰপৰা অহা হাজাৰ হাজাৰ ভগনীয়াৰ মাজতে পিলাই পৰিয়ালৰ সৈতে অকস্মাৎ মোৰ পৰিচয় হয়।

পিলাই চাহাবৰ সম্পূৰ্ণ নাম কৃষ্ণগোবিন্দ পিলাই। তেওঁৰ পিতৃয়ে বি. এ. পাছ কৰি মাদ্ৰাজৰ বিখ্যাত চেট্টিয়াৰ পৰিয়ালৰ ব্ৰহ্মদেশত থকা কাঠৰ কাৰবাৰৰ উচ্চ কৰ্মচাৰী হিচাবে ব্ৰহ্মদেশলৈ যায়। তেওঁ সপৰিয়ালে মান্দালয়ত বাস কৰে। কেইবছৰমান চেট্টিয়াৰ পৰিয়ালৰ কাঠৰ ব্যৱসায়ত কাম কৰাৰ পাচত নিজে স্বাধীনভাৱে কাঠৰ কাৰবাৰত হাত দিয়ে। তেওঁ ব্ৰহ্মৰপৰা ভাৰতবৰ্ষ আৰু আন আন দেশলৈ কাঠ চালান দিবলৈ আৰম্ভ কৰে। এই বপ্তানী ব্যৱসায়ত তেওঁৰ প্ৰচুৰ ধন উপাৰ্জন হয়। মান্দালয় আৰু বেঙ্গলত মূল্যবান ঘৰ-সম্পত্তিৰ বাহিৰে কেইবা লাখো টকাৰ পুঁজি সঞ্চয় কৰে।

কৃষ্ণগোবিন্দ পিলাইৰ জন্ম হয় মান্দালয়তে। তেওঁ সৰুৰেপৰা মেধাবী ছাত্ৰ আছিল। বেঙ্গলৰ এখন কনভেণ্টত শিক্ষা আৰম্ভ কৰি বিশ্ববিদ্যালয়ৰপৰা স্নাত্যতিৰে দৰ্শনত এম. এ. পাছ কৰে। কৃষ্ণগোবিন্দই শিক্ষা সাং কৰি পিতাকৰ ব্যৱসায়তে যোগ দিয়ে। পিতৃ-বিয়োগৰ পাচত তেওঁৰেই ব্যৱসায়ৰ একমাত্ৰ উত্তৰাধিকাৰী হয়। তেওঁ বিয়া কৰায় বেঙ্গলত থকা লক্ষপ্ৰতিষ্ঠিত এক মাদ্ৰাজী বেৰিষ্টাৰৰ একমাত্ৰ কন্যাক। তেওঁৰ পৰিবাহো বেঙ্গল বিশ্ববিদ্যালয়ৰ গণিত শাস্ত্ৰৰ এম. এ. পাছ ছোৱালী। পিলাই দম্পতী লক্ষ্মী-সৰস্বতীৰ অভাৱনীয় মিত্ৰতাৰ প্ৰতীক।

পিলাই দম্পতীৰ সন্তান দুটি। ডাঙৰজনী ছোৱালী কমলা আৰু সৰুটো ল'ৰা, গোবিন্দৰমণ পিলাই। যোৱা যুদ্ধৰ আৰম্ভণিৰ সময়ত কমলাৰ বয়স কুৰি বছৰ। বেঙ্গুন বিশ্ববিদ্যালয়ৰ মেডিকেল কলেজৰ দ্বিতীয় বাৰ্ষিক শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰী। গোবিন্দৰমণৰ বয়স ওঠৰ বছৰ। বি. এ. পঢ়ে। পিলাই পৰিয়াল ব্ৰহ্মস্থ ভাৰতীয়সকলৰ মাজত এটা সুপ্ৰতিষ্ঠিত, উচ্চশিক্ষিত উদাৰ পৰিয়াল; ব্ৰহ্মদেশত থকা ভাৰতীয়সকলৰ গোৰৱৰ থল। তেওঁলোকৰ সংশ্ৰৱত অহা ভাৰতীয় আৰু বাৰ্মিজ লোকসকল পিলাই পৰিয়ালৰ গুণমুগ্ধ।

দ্বিতীয় মহাযুদ্ধৰ বিভীষিকাই দক্ষিণ-পূব এচিয়া গ্ৰাস কৰাৰ উপক্ৰম কৰাৰ লগে লগে ব্ৰহ্মদেশৰ আকাশো মেঘাচ্ছন্ন কৰি তোলে। প্ৰায় কেইদিন মানৰ ভিতৰতে নাগৰিক জীৱনযাত্ৰা ছিন্ন-বিচ্ছিন্ন হৈ যায়। ব্ৰহ্মদেশৰ উত্তৰ-পূব অঞ্চলেৰে জাপানী সৈন্য প্ৰবেশ কৰি ব্ৰহ্মদেশ আক্ৰমণ কৰে। মান্দালয়, বেঙ্গুন, মৌলমেন, আকিয়াব, ভামো আদি নগৰবিলাকত জাপানী বোমা বৰ্ষণ হয়। বহুত ঘৰ চূৰমাৰ হয়। বহুত মানুহৰ প্ৰাণ হানি হয়। হাস্পতাল, ডিস্পেনচাৰী, শিক্ষানুষ্ঠান, যাত্ৰঘৰ, মঠ, মন্দিৰ, পোগোডা, মচজিদ্ আদি ধ্বংস হয়। মানুহ আৰু পশুৰ মৃত আৰু অঙ্গহীন দেহে নগৰৰ বাটবিলাকত এক কৰুণ তথা বীভৎস দৃশ্যৰ সৃষ্টি কৰে।

এই সময়তে ইংৰাজ চৰকাৰে ব্ৰহ্মৰ শাসনৰ দায়িত্ব এৰি দি লাহে লাহে ইংৰাজ নাগৰিকসকলেৰে সৈতে তেওঁলোকৰ সৈন্য-বাহিনী ব্ৰহ্মদেশৰ পৰা অপসাৰণ কৰিবলৈ ধৰে। যোৱাৰ আগতে 'পোৰামাটি নীতি' অৱলম্বন কৰি তেল শোধনাগাৰ আদি কল-কাৰখানাবোৰ যিমান পাৰে নষ্ট কৰি যায়। ব্ৰহ্মস্থ ভাৰতীয় নাগৰিকৰ জীৱন কঠোৰ বিভীষিকাই ছাটি ধৰে। তেওঁলোকৰ সমুখত দুটা পথ। এটা ব্ৰহ্মদেশতে থকা, আৰু আনটো ভাৰতলৈ যোৱা। লাহে লাহে তেওঁলোকে বুজিলে ব্ৰহ্মদেশ নিৰাপদ নহয়।

অতি কম সংখ্যক ভাৰতবাসীৰ বাহিৰে প্ৰায় সকলোৰে ভাৰতলৈ যাত্ৰা কৰিলে। বন্দৰৰ ওচৰত থকা স্বচ্ছল পৰিয়াল কেইটামানে ছাহাজেৰে কলিকতা, মাদ্ৰাজ আৰু চিটাগং পায়হি। আন সকলোৰে অসমেৰে ভাৰতবৰ্ষত প্ৰবেশ কৰিবলৈ অগ্ৰসৰ হয়। যেয়ে যেনেকৈ পাৰে যাত্ৰা আৰম্ভ কৰে। কিছুমানে হুকং উপত্যকাইদি লিডুৰ ফালে, আৰু বহুতে ব্ৰহ্মদেশৰ সীমান্ত নগৰ তামুৰ ফালে উদ্দেশ্য কৰি আগবাঢ়ে। মানুহৰ দুৰ্গতিৰ তেতিয়া সীমা নাই। জীৱনেই মূল্যহীন হৈ পৰে।

পিলাই পৰিয়াল এই সময়ত মান্দালয়ত আছিল। তেওঁলোকেও তামুলৈ উদ্দেশ্য কৰি বাওনা হবলৈ স্থিৰ কৰে। লাখ লাখ টকাৰ স্থাৱৰ-অস্থাৱৰ সম্পত্তি আৰু বেঙ্কত জমা থকা কেইবালাখো টকা একেবাৰে অৰ্থহীন হৈ যায়। হাতত থকা সামান্য ধন, কিছু অলঙ্কাৰ আদি তেওঁলোকৰ মটৰখনত লয়। প্ৰায় পাঁচগুণ বেছি মূল্য দি পেট্ৰল ভৰাই লৈ মান্দালয়ৰপৰা বাওনা হয়। পেট্ৰল শেষ হোৱাত মটৰ বাটতে এৰি যাব লগা হয়। হাতত থকা ধন আৰু অলঙ্কাৰৰ বিনিময়ত কিছুদূৰ বাহত আহে। তাৰ পাচত খোজ-কাঢ়ি আহিব লগা হয়। বাটত আশ্ৰয়স্থল সামান্য খেৰৰ চালি, গছৰ তল আৰু কেতিয়াবা মুকলি পথাৰ। খোৱাৰ ব্যৱস্থাৰ বাবে বাটৰ কাষত বহা চাউল-দাইল, আটা আদিৰ সৰু দোকান কেইখনমান। কোনো কোনো ঠাইত পোৱা যায় কৰ্তৃপক্ষই বিনা পইচাই বিতৰণ কৰা, কথমপি জীৱন ধাৰণ কৰিব পৰা অস্বাস্থ্যকৰ সামান্য খাদ্য-সামগ্ৰী।

এনে পৰিবেশৰ মাজেৰে বহুতৰ লগত একেলগে অগ্ৰসৰ হৈ পিলাই পৰিবাৰো তামু পায়হি। তামুত দুদিনমান থাকে। তাৰ পাচত মৰে আদি ঠাই অতিক্ৰম কৰে। প্ৰায় বাৰ্টি মাইল লুংলুঙীয়া পৰ্বতীয়া বাটেৰে বাটকুৰি বাই অতি কষ্টেৰে আহি পেলেল কম্প পায়হি।

এই পেলেলতে মই পিলাই দম্পতীক লগ পাওঁ। ইমান দুখ-কষ্টৰ মাজেৰে সুদূৰ মান্দালয়ৰপৰা পেলেল পোৱা, ভগ্ন-স্বাস্থ্য কিন্তু কাৰো প্ৰতি অভিযোগহীন উজ্জল প্ৰশান্তিৰে ভৰপূৰ মনৰ এই পৰিয়ালটো যেন আন ভগনীয়া লোকতকৈ বেলেগ। তেওঁলোকক দেখি মনটো বৰ ভাল লাগিল।

ইয়াৰে কেইবছৰমান পাচত মই এদিন অকস্মাৎ পিলাইক ডিমাপুৰত লগ পাওঁ। তেতিয়াও যুদ্ধ চলি আছে। পিলায়ে মোক তেওঁলোকৰ বাসস্থানলৈ লৈ যায়। পিলাই পৰিয়ালত তেতিয়া মাত্ৰ তেওঁ আৰু তেওঁৰ পত্নী। তেওঁলোকে মোক বৰ আথে-বেথে বহুৱালে। পিলাই-পত্নীয়ে আমাৰ তিনিওৰে বাবে কফি, বিস্কুট আৰু অলপ পনিৰ এখন ট্ৰেত সজাই আনি আগত থয়। তিনিও যেন অতি পুৰণি বন্ধু, পুনৰ মিলনৰ আনন্দত ভৰা। লাহে লাহে পেলেলত লগ পোৱাৰ পাচৰ তেওঁবিলাকৰ দিনবিলাকৰ আভাস লওঁ।

পেলেলৰপৰা ইক্ষল পাই তেওঁলোক তাৰ ভগনীয়া শিবিৰত কিছুদিন থাকে। ইক্ষল পোৱাৰ সময়ত তেওঁলোকৰ শৰীৰ বৰ জুৰুলা। অশেষ ক্লান্তি। ভাগৰ, অৱসাদ দূৰ কৰিবলৈ ইক্ষলতে কেইদিনমান থাকিবলৈ মনস্থ কৰে। এদিন পুৱতি নিশা চাইৰেণৰ ভয়াবহ ধ্বনিয়ে তেওঁলোকক সাৰ পোৱায়। ওপৰলৈ চাই দেখে আকাশত কেইখনমান বগা জাপানী বিমান। ভগনীয়া শিবিৰৰ মানুহ যেনে য'তে পাৰে খাল আদিত আশ্ৰয় লয়। নগৰৰ ওপৰত বোমাবৰ্ষণ হয়। কেইটামান বোমা ভগনীয়া কেম্পতো পৰে। এটা বোমাৰপৰা ছিটিকি পৰা লোৰ টুকুৰা কমলাৰ মূৰত লাগে। তৎক্ষণাত কমলাৰ মৃত্যু হয়। এইদৰে তেওঁলোকৰ প্ৰথম সন্তান কমলাক এই সংসাৰৰপৰা বিদায় দিয়ে।

ইয়াৰ পাচত তেওঁলোক ডিমাপুৰৰ ফালে যাত্ৰা কৰে—কেতিয়াবা খোজকাঢ়ি, কেতিয়াবা মিলিটেৰী লৰীত, সময়ত বাটত কেবাবাৰো

বিকল হোৱা বাচত। কাংলাতস্থি, কাংপপুকি, কাৰং, মাৰাম, মাও, জখমা আদি ভগনীয়া শিবিৰত এবাতি-দুবাতি কৰি কটাই কহিমা পায়হি। সেই সময়ত বাটত কোনো কোনো ঠাইত হাইজা মহামাৰীয়ে দেখা দিয়ে। হাইজা প্ৰতিষেধক বেজী দিবলৈ বাটত কেইজনমান ডাক্তৰেও ব্যৱসায় প্ৰতিষ্ঠা কৰে। বৰ উচ্চ হাৰৰ বানচ লৈ তেওঁলোকে বেজী দিয়ে। পিলাই পৰিয়ালৰ তিনিওজনে জখমাত এপদ সোণৰ গহনাৰ বিনিময়ত বেজী লয়। কিন্তু কহিমা পোৱাৰ পাচতে তেওঁলোকৰ পুত্ৰ গোবিন্দৰমণ হাইজা ৰোগাক্ৰান্ত হয়। ভগনীয়া শিবিৰৰ ডাক্তৰৰ অশেষ যত্ন আৰু চিকিৎসাতেও তেওঁক বচাব নোৱাৰিলে। পাচত তেওঁলোকে জানিব পাৰিলে যে, বাটত বেজী দিয়া ডাক্তৰবিলাকৰ বেছি ভাগেই ভুৱা ডাক্তৰ। অৰ্থাৎ ডাক্তৰী শিক্ষা নোহোৱা মানুহে অসহায় মানুহৰ জীৱন লৈ খেলা কৰি, ভগনীয়াৰ শেষ সম্বলৰ বিনিময়ত পানীৰে বেজী দি নিজৰ পৈশাচিক অৰ্থলিপ্সা চৰিতাৰ্থ কৰিছে। এফালে এজনে ধন-জন, যথাসৰ্বস্ব বিসৰ্জন দিছে, আনফালে কিছুমান মানুহে এনে নিৰ্দয় আৰু অমানুষিক উপায়েৰে ধন উপাৰ্জন কৰিছে। পিলাই দম্পতীয়ে তেওঁলোকৰ স্বৰ্গগত পুত্ৰ আৰু কন্যাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰি মাত্ৰ ইয়াকে কলে : “তেওঁৰেই ইচ্ছা পূৰ্ণ হওক। স্বৰ্গীয় আত্মা ছুটিয়ে যাতে তেওঁৰ কোলাত চিৰশান্তি লাভ কৰে।”

কহিমাত কিছুদিন থাকি জুপৰা, পিফিমা, ঘাসপানী, নিচুগাৰ্ড আদি ঠাইৰ শিবিৰবোৰত দুই-এবাতিকৈ কটাই তেওঁলোক ডিমাপুৰ পায়হি। ডিমাপুৰ তেতিয়া পূবদিশৰ যুদ্ধৰ প্ৰধান কোঠত পৰিণত হৈছে। প্ৰায় সাত-আঠ মাইল জুৰি বহা তম্বু আৰু অস্থায়ী ঘৰৰ মিলিটেৰী শিবিৰবিলাক। শিবিৰৰ চৌদিশে কাঁইটীয়া তাঁৰৰ বেৰ। সঙ্গীন লগোৱা বন্দুকধাৰী সৈন্যই দিনে-নিশাই পহৰা দিয়ে। নানান দেশৰ বিষয়া আৰু সৈন্য। নানান ভৰহৰ বাহন, যুদ্ধৰ অস্ত্ৰ-শস্ত্ৰ আৰু আন সামগ্ৰীৰে ডিমাপুৰ দলদোপ হেন্দোলদোপ।

নেদেখিলে অনুমান কৰা টান। এনে পৰিবেশত এমাহমান থাকি পিলাই দম্পতীয়ে এটা মিলিটেৰী কেণ্টনমেণ্টত কাম লয়। ছয়ো কাম কৰে।

যুদ্ধৰ অৱসানৰ কেইবছৰমানৰ পাচত আকৌ মই ডিমাপুৰলৈ যাওঁতে ধনশিৰিৰ পাৰৰ বোকাজানৰ ওচৰৰ সৰু ঠাই এখনত পিলাইৰে সৈতে সাক্ষাত হয়। তেওঁৰপৰা জানিব পাৰিলোঁ যে, প্ৰায় তিনি বছৰ কেটিনত কাম কৰাৰ পাচত মহাযুদ্ধৰ অৱসান হয়। নিজৰ ঠাই বুলিবলৈ তেওঁলোকৰ তেতিয়া একো নাই। উপৰিপুৰুষৰ সুদূৰ মাদ্ৰাজ ৰাজ্য আৰু জন্মস্থান ব্ৰহ্মদেশৰ লগতো একো সম্পৰ্ক নাই, মাত্ৰ কল্লনাৰ সামগ্ৰী। এনে অৱস্থাত তেওঁলোকে অসমত থকাই স্থিৰ কৰিলে। হাতত প্ৰায় পোন্ধৰ হাজাৰ টকাৰ পুঁজি। সেই টকাৰে ধনশিৰিৰ পাৰত এটুকুৰা মাটি কিনি কেইটিমান ঘৰ সাজি এখন শিক্ষানুষ্ঠান স্থাপন কৰে। পিলাই, তেওঁৰ পৰিবাৰ আৰু দুজন স্থানীয় শিক্ষকেৰে অনুষ্ঠান চলায়। পিলাই দম্পতী তেতিয়া অসমীয়া ভাষাত পাৰ্গত। এই শিক্ষানুষ্ঠানত লিখা-পঢ়াৰ ওপৰিও কাঠ, বেত আদিৰ হাতৰ কাম, ছবি অঁকা, শাক-পাচলি, ফুল-ফলৰ খেতি আদিৰো প্ৰশিক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰে। ছাত্ৰ-ছাত্ৰীসকল ওচৰৰ গাওঁবিলাকৰপৰা অহা মিকিৰ, কছাৰী, আঙ্গামী নগা আৰু অসমত কাম কৰা আগেয়ে বিহাৰ-উৰিষ্যাৰ পৰা অহা বহুৱা সম্প্ৰদায়ৰ ল'ৰা-ছোৱালী। ছাত্ৰ-ছাত্ৰী বেছি ভাগেই অনুষ্ঠানৰ টোলৰ ভিতৰতে বাস কৰে। আশ্ৰমৰ নিচিনা এই অনুষ্ঠানটো লাহে লাহে সজীৱ আৰু প্ৰাণৱন্ত হৈ উঠে। পিলাই দম্পতীৰ নিঃস্বৰ্গ আৰু আশাশুধীয়া পৰিশ্ৰমৰ ফলত ইয়াৰ-পৰা বহুত কৃতী ছাত্ৰ-ছাত্ৰী ওলাইছে। ইয়াৰ পৰা মেট্ৰিক পৰীক্ষা দিয়াৰ ব্যৱস্থাও আছে। পিলাই দম্পতীৰ একান্ত ইচ্ছা যাতে ইয়াত শিক্ষা পোৱা ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উদ্দেশ্যে অকল অৰ্থ উপাৰ্জনেই নহয়। তেওঁলোক যাতে আত্মনিৰ্ভৰশীল হয় আৰু স্বাধীন ভাৱতৰ

মুখ উজ্জল কৰিব পৰা নাগৰিক হৈ উঠে। এইদৰে অনুষ্ঠানটিক কেন্দ্ৰ কৰিয়ে তেওঁলোকৰ দিন অতিবাহিত হৈছিল। কিন্তু বহুত ঘাত-প্ৰতিঘাতৰ পাচত পোৱা এই শান্তিও বেছিদিন নাথাকিল। মই লগ পোৱাৰ এবছৰ আগতে পিলাইৰ পৰিবাৰ কেন্দ্ৰৰ ৰোগত পৰি স্বামীক এৰি ইহ-সংসাৰৰপৰা বিদায় লয়। পিলাই চাহাবেও ক্ৰমে অনুষ্ঠান পৰিচালনাৰ সক্ৰিয় অংশ গ্ৰহণ কৰিবলৈ এৰি দিয়ে। এজন কছাৰী, এজন মিকিৰ আৰু এজন আঙ্গামী—এই তিনিজন প্ৰবীণ স্থায়ী বাসিন্দাৰে এটা গ্ৰাম গঠন কৰি অনুষ্ঠানৰ দানপত্ৰ লিখি দিছে।

পিলাই চাহাবে এতিয়া ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ প্ৰশিক্ষণত সহায় কৰে। ওচৰৰ মানুহে তেওঁক পিলাই চাহাব বুলিয়ে উল্লেখ কৰে। সকলোৱে তেওঁৰ বৰ সন্মান আৰু শ্ৰদ্ধা কৰে। বৃদ্ধ পিলাইৰ পকা চুলিৰে কুন্দত কটা যেন উজ্জল মুখখন দেখি বৰ ভাল লাগিল। তেওঁৰ কথাৰপৰা বুজিলোঁ, ব্ৰহ্মদেশত এৰি অহা অজস্ৰ ধন-সম্পত্তি বিসৰ্জন দিবলগা হোৱাত, উজ্জল ভবিষ্যতৰ উঠি অহা পুত্ৰ-কন্যাৰ কৰুণ পৰিবেশত ঘটা অকাল-মৃত্যুত আৰু জীৱনৰ আবেলি বেলিকা জীৱন-সঙ্গিনীৰ বিয়োগে পিলাই চাহাবৰ জীৱনৰ পূৰ্ণতা লাভত অকণো ব্যাঘাত ঘটাব পৰা নাই। কাৰো প্ৰতি তেওঁৰ অভিযোগ নাই। যি পাইছে সেইখিনিৰ বাবে পৰমেশ্বৰৰ ওচৰত সদায় তেওঁ নতশিৰে কৃতজ্ঞতা জনায়। ঈশ্বৰৰ অৱদান—মুকলি আকাশ, বহল সেউজীয়া পথাৰ, ধনশিৰিৰ পাৰ ওপচা বাৰিষাৰ ঢল—এই সকলোৱে তেওঁক বৰ আনন্দ দিয়ে, জীৱনৰ পূৰ্ণতা লাভৰ অনুকূল পৰিবেশৰ সৃষ্টি কৰে। তেওঁ তেওঁলোকৰ প্ৰতিষ্ঠিত অনুষ্ঠানটো বৰ ভাল পায়। অভাৱ তেওঁৰ নাই। জীৱনৰ গতি ধীৰ, স্থিৰ, মন প্ৰশান্তিৰে ভৰপূৰ।

পিলাই চাহাবক মই শ্ৰদ্ধা জনাওঁ। তেওঁৰ জীৱনৰ পূৰ্ণতা আৰু মধুৰতাই মোক সদায়ে প্ৰেৰণা যোগাব।